

**ПАЖЌҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 37.017.925 (575.3)

ТБК: 74.65 (2т)

О - 42

ОДИЛЗОДА ДИЛБАР РАҲИМ

**ШАРОИТҲОИ ИҶТИМОӢ-ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ
ВАТАНДӢСТИИ НАВРАСОН ТАВАССУТИ ЭТНОПЕДАГОГИКА
(ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ)**

Диссертатсия

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00.05 – Назария, методика ва ташкили
фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ
(13.00.05.03 – Педагогикаи иҷтимоӣ ва худшиносӣ)**

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
педагогӣ, профессор Мачидова Б.

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3-19
БОБИ I. ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТӢ ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ ИҚТИМОӢ ВА ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГӢ.....	20-66
1.1. Асосҳои назариявӣ, педагогӣ ва методологии тарбияи ватандӯстии наврасон дар ҷомеаи муосир.....	20-43
1.2. Этнопедагогика (педагогикаи халқӣ) ҳамчун воситаи тарбияи ватандӯстӣ.....	44-63
Хулосаи боби якум.....	63-66
БОБИ II. ВАТАНДҶУСТӢ ҲАМЧУН СИФАТИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯИ ОН ДАР НАВРАСОН.....	67-104
2.1. Ватандӯстӣ ҳамчун сифати ахлоқӣ-маънавӣ дар давраи наврасии хонандагон.....	67-86
2.2. Хусусиятҳои тарбия ва ташаккули ватандӯстӣ дар наврасон.....	87-101
Хулосаи боби дуюм.....	102-104
БОБИ III. ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТИФОДАИ ЭТНОПЕДАГОГИКА (ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ) ДАР ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ НАВРАСОН.....	105-167
3.1. Вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ.....	105-134
3.2. Ҷамъбасти натиҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ.....	135-163
Хулосаи боби сеюм.....	164-167
ХУЛОСАИ УМУМӢ.....	168-172
ТАВСИЯҲОИ МЕТОДӢ ОИД БА ИСТИФОДАИ НАТИҶАИ ТАҲҚИҚОТӢ.....	173-174
РӢӢХАТИ АДАБИЁТ.....	175-193
ИНТИШОРОТ АЗ РӢӢ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	193-194
ЗАМИМАҲО.....	195-200

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муосири ҷаҳонишавии босуръат ва бурхурди тамаддунҳо тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон беш аз пеш ба омӯзишу пажӯҳиш ва низому такмил ниёз дорад. Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии худ таҳти роҳбарии Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи мазкур таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд. Махсусан, дар Паёмҳои ҳарсолаи ҳеш Пешвои миллат дар бораи таълиму тарбияи наврасону ҷавонон сухан ронда, таъкид менамоянд, ки “ҷавонон ояндаи давлату миллат мебошанд ва ояндаи ҳар гуна ҷомеа аз тарбияи дурусти наврасону ҷавонон вобаста аст”.

Ватандӯстӣ як рукни асосии мафкураи миллии ҳар як халқу давлат ба ҳисоб меравад, зеро дар ҷомеаи муосир таҳдиди хавфу хатар ба марзу буми Ватан, осудагию осоиштагӣ зиёд гардида, зарурияти ҳифзи он на танҳо ба ҷону тан ва яроқу аслиҳа, инчунин зарурияти пешгирӣ намудани воридшавии ғояву ақидаҳои бегона ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори наврасону ҷавонон ба миён омадааст. Агар нимаи дуюми асри XX-ро давраи пуравчи истехсолот, инқилоби илмӣ-техникӣ, механизатсия ва ба техникаи замонавӣ мусаллаҳгардонии соҳаҳои гуногуни ҳаёт ташкил карда бошад, дар шароити кунунӣ инсоният дар мавҷи босуръати технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ гардидааст. Ин раванд зарурияти бознигарии ғояҳои ватандӯстӣ, ватанпарварӣ, ҷустуҷуй ва дарёфти роҳу усулҳо ва воситаҳои омилҳои самарабахши дар амал санҷидашуда ва тӯли таҷрибаи таърихӣ инсоният исботшударо талаб мекунад. Барои амалӣ гардондани ин раванд ва таъмин намудани самарабахшии иҷрои вазифаҳои тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон истифодаи педагогикаи халқӣ ё худ мардумӣ – этнопедагогика зарур аст. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон мавриди суханронии ҳикматбори худ ба Маҷлиси олии кишвар таъкид намуда буданд: “Вазифаи имониву муқаддаси ҳар як фарди бонангу номуси

миллат – аз шахрванди оддӣ то корманди баландпояи мақомоти давлатӣ, таблиғи бедории миллӣ, зиракию хушёрӣи сиёсӣ, ҳисси баланди ифтихори ватандориву ватандӯстӣ, густариши ғояҳои худогоҳиву худшиносии миллӣ ва муҳимтарин аз ҳама таҳкими Ваҳдати миллӣ мебошад”.

Барои иҷрои ин вазифа дар давоми зиёда аз 30 соли соҳибистиклолӣ заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии тарбияи ватандӯстӣ таҳия ва қабул карда шуданд, ки онҳо шароити имкониятро барои тарбияи ватандӯстӣ дар ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ – оила, муассисаҳои таҳсилотӣ ва ҷомеа фароҳам оварданд. Вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ – оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа амалӣ карда мешаванд. Қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” ва таҳияи нави он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон”, Консепсияи мактаби миллии тоҷик, Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи рушди этнофарҳангии Тоҷикистон, инчунин таҳия, қабул ва амалигардонии Стандартҳои таълимии фаннӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот имконият ва шароитҳои махсусро ба воридшавии педагогикаи миллӣ ва мардумӣ зинаҳои таҳсилотро таъмин намуд.

Дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методии зинаҳои таҳсилоти кишвар вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ сиёсати давлатӣ дар самти тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон амалӣ мегарданд.

Дар зери партави ин ҳуҷҷатҳо таҳқиқотҳои илмӣ-педагогӣ ба миён омаданд, ки дар онҳо ба таври эҷодӣ ва мувофиқӣ мақсаду вазифаҳои таълиму тарбиявӣ имконияти истифодабарӣ аз мероси маънавӣ-ахлоқии

халқи тоҷик ва таҷрибаи тарбиявии халқ – педагогикаи этникӣ ва халқӣ пайгирӣ карда шуданд.

Бояд гуфт, ки педагогикаи анъанавии мардумӣ воситаи муассир ва тавоноӣ таъсиррасонии тарбиявӣ ба шумор меравад, ки бояд дар марҳалаи имрӯза дар амалияи тарбияи ватандӯстӣ мавриди истифодабарӣ қарор гирад, зеро андешаҳои педагогии халқ барои табақаҳои васеи аҳолии фаҳмо ва дастрас мебошанд. Илова бар ин, дар шароити рушд ва эҳёи фарҳанги мардумӣ дар Тоҷикистон аҳамияти педагогикаи суннатӣ меафзояд.

Этнопедагогика(педагогикаи халқӣ) яке аз муҳимтарин омил дар тарбияи насли наврас дар рӯҳияи худшиносӣ ва ватандӯстӣ ба шумор меравад, зеро он қонуниятҳои фаъолияти таълиму тарбиявӣ ва хусусиятҳои миллӣ, халқӣ ба қавмию минтақавии инсонро фаро гирифта, дар як вақт аз таҳқиқотҳои илмӣ этнопсихология, этнолингвистика, психологияи иҷтимоӣ, фарҳангшиносии миллию умумибашарӣ, этнография (мардумшиносӣ), этнология истифода бурда, дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас мусоидат менамояд.

Аввалин таъсири омилҳои этнопедагогӣ аз муҳити иҷтимоӣ ва таълиму тарбияи хонаводагӣ оғоз меёбад. Аз ин рӯ, онҳо барои тарбия ва ташаккули шахсияти наврасон дар рӯҳияи худшиносию ватандӯстӣ, эҷодиёти халқ ва анъанаҳои қадимаи то ба имрӯз ба мо расида, дар муҳити иҷтимоии оила ва муассисаи таҳсилотӣ истифода мешаванд. Дар ин раванд саҳми муҳимро волидон ва омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ мегузоранд. Дар маҷмӯъ дар дилхоҳ кишвар ва ҷомеа тарбияи худшиносию ватандӯстии наврасон ва ҷаҳонбинии умумии онҳо аҳамияти муҳими педагогӣ ва таърихӣ дорад. Барои тарбияи дурусти наврасон дар рӯҳияи худшиносию ватандӯстии онҳо аз этнопедагогика (педагогикаи халқӣ) бо назардошти шароити иҷтимоии таълиму тарбия ва муҳити зист аҳамияи аввалиндараҷа дорад. Бесабаб нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамаи баромадҳо ва паёмашон дар

бораи тарбияи худшиносию ватандӯстии наврасону ҷавонон диққати махсус медиҳанд. Аҳамияту мубрамияти мавзуъ аз иқдоми меҳанпарастонаю худогонаҳонаи Сарвари давлат ибтидо мегирад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Бояд гуфт, ки масъалаи тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон, махсусан нақш ва саҳми волидон ва омӯзгорон дар ин ҷода яке аз масъалаҳои густурдаи илми педагогика ба шумор меравад, ки чӣ дар дохили кишвар ва чӣ дар хориҷи он диққати бисёре аз педагогҳо, равшаншиносону ҷомеашиносон, фарҳангшиносону файласуфонро ба худ ҷалб кардааст.

Масоили ташаккули майлу рағбат ба арзишҳои ватандӯстӣ аз дидгоҳҳои гуногуни педагогӣю психологӣ дар таълифоти олимони хориҷӣ И.А. Агапова, О.С.Богданова, Т.С.Буторина, А.Г.Здравомислов, А.В. Кирякова, И.С.Кон, А.И.Костяев, В.А.Крутетский, В.И.Лутовинов, Н.П.Овчинникова, В.С.Собкин, В.П.Тугаринов, Д.И.Фелдштейн ва дигарон дар сатҳҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Таҳлили афкори адабӣ-педагогии классикони адабиёти тоҷик нишон медиҳад, ки меҳвари онро сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ташкил медиҳад. Моҳияти онҳоро ташвиқу тарғиби инсондӯстӣ, адолату инсоф, илму донишомӯзӣ, зебӣ, саломатии комилу муҳаббат ба одам, сулҳдӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, умед ба ояндаи нек, боварию эътиқод ба илму илмдӯстӣ ҳамчун арзиши инсонӣ, ҳақиқатпарастӣ ва ғайраҳо ташкил намуда, дар раванди онҳо раъиятпарварию ватандӯстӣ мақоми хосаро ишғол намудааст. Асарҳои мутаффакирони шарқи исломӣ чун китоби дарсӣ ба раванди таълиму тарбиявӣ дар низоми таҳсилоти он замон истифода мегарданд, ки мо намунаи онро дар мероси адабӣ-педагогии Адбурахмони Ҷомӣ, Хофиз, Бедил, Садриддин Айнӣ, махсусан “Инқилоби Бухорои шариф”, Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик “Исёни муқаннаъ” мебинем. Ин раванд имконият медиҳад, ки дар педагогикаи мардумӣ низ аз онҳо баҳрабардорӣ намуда, мақому арзишмандии тағйиру такмили мазмуну мундариҷа, роҳу усулҳои таъсиррасонии худро комил гардониданд.

Масоили тарбияи ватандӯстии ҷавонон инчунин дар асарҳои донишмандони муосири тоҷик, равшаносону методистон ва педагогҳои шинохта, аз қабилӣ А.Алиев [7], Х. Афзалов, Х. Буйдоқов, Н.М. Заробекова [58], А. Қаландаров, И.Х. Каримова [65], Ф. Шарифзода [215], М.Д. Қаюмов, Қ.Б. Қодиров, М. Лутфуллозода [104] Б.Мачидова [112], Б. Раҳимов [150], А.Нуров, Х.М. Сабурӣ, Н.М.Юнусова, М.М. Азизӣ, А.С. Саидмӯминов, Ҷ.Давлатзода [53], Н. Худоёрова, Ш.А.Шарофзода, Б.У.Ҷумъаев ва дигар муҳаққиқон хеле хуб инъикос ёфтааст, ки онҳо дар рушди илми педагогикаи муосир саҳми беназир доранд. Дар ин росто метавон қайд намуд, ки устод М. Лутфуллоев дар таълифоти пураарзиши худ “Педагогикаи миллии халқи тоҷик”, “Тулӯи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои тарбия” ва “Ҷаҳоргонаи тарбия” унсурҳои муҳими тарбияро бо таснифи тарбияи миллий, ҳудогоҳӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва ғайраҳо хеле возеҳ асоснок намудааст.

Аҳамияту зарурат ва муқаддасоти тарбияи ватандӯстӣ дар рисолаи доктории Азизӣ М.М. «Ҳамгироии тарбияи шахрвандӣ-ватандӯстӣ дар раванди фаъолияти кишваршиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бад-ин мазмун хеле хуб инъикос ёфтааст. Масъалаи тарбияи шахрвандӣ ва ватандӯстии ҷавонон аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро маҳз муҳаббат ба Ватан, меҳвари асосие мебошад, ки ҷомеаи Тоҷикистонро дар ҳама даври замонҳо муттаҳид кардааст. Муҳтаво ва мундариҷаи ватандӯстонаи таълиму тарбия ҳамеша ба маорифи миллий ва илми педагогика хос буд ва он принсипест, ки ба таҷриба ва анъанаҳои беназири педагогии халқи тоҷик асос ёфтааст.

Дар айни замон, мероси фарҳангию таърихӣ ва моддии халқ дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва иҷтимоишавии насли наврас аҳамияти хоса дорад. Ҳисси ватандӯстӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ғояи миллий, алаҳхусус, дар минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон ва эҳёи пояҳои маънавию ахлоқӣ мегардад, ки аз қадимулайём ба халқи тоҷик хосанд, ва

онҳо дар таълифоти номрафтаи А.Қаландаров ва М.К.Афзалӣ инъикос ёфтаанд.

Масъалаҳои педагогикаи этникӣ дар таҳқиқотҳои Р.Амонов, Б.Шермухаммедов (аз нигоҳи фолклоршиносӣ), М.Фозилов, Б.Тилавов (истифодаи зарбулмасалу мақолҳо), М.Лутфуллозода [104], Ф.Шарифзода [215], Б.Раҳимов [150], А.Нуров, Б.Мачидова [112] (ҳамчун воситаи таълиму тарбия), Р.Дилшод (фарҳангшиносӣ) Н. Г. Волков [38], В.С. Кукушкин [91] ва дигарон мувофиқи мақсаду вазифаҳои тарбия ба ташаккулёбии шахсияти махсус мавриди таҳқиқот қарор гирифтанд, ки онҳо барои истифодаи педагогикаи этникӣ дар шароити муосир нақши муҳим доранд.

Ҳамин тариқ, дар таълифоту таснифоти гуногунҷабҳаи донишмандони ватанию хориҷии ғавқуззикр ҷанбаҳои равонию педагогии таҳқиқот дар синни наврасию ҷавонӣ, ташаккули майл ба арзишҳои шахрвандӣ дар раванди таълиму тадрис, омодагии омӯзгорони оянда ба тарбияи ватандӯстӣ, ҷойгоҳи худро пайдо кардааст.

Зарурияти тарбияи ватандӯстии хонандагони наврас дар шароитҳои иҷтимоӣ-педагогӣ тавассути омилҳои энтопедагогӣ аз инҳо бармеоянд:

- арзишмандии тарбияи ватандӯстӣ на танҳо аз ҳифзи арзишҳои моддию маънавии ҳар як халқ бармеояд. Раванди ҷаҳонишавӣ ва дигаргуниҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ҳавфу хатарҳои сиёсӣ, маънавӣ-ахлоқӣ, экологӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо зарурияти омода намудани одамонро барои ҳифзи сайёраи замин ҳамчун маркази тамаддуни *инсон* ба миён овардааст;

- пӯшида нест, ки дар рафтори як қисмати наврасону ҷавонон дарки нодурусти арзишҳои ватандӯстӣ мушоҳида мегарданд ва он дар зиёдшавии зухуроти рафтори зиддиҷамъиятӣ, наҷамандӣ, афзоиши майлу рағбат ба майпарастӣ, пайравиро ба ифротгароӣ ва зуроварию равияҳои тундгароии ифротӣ афзоиш, ҷинойтпешагӣ, камтаваҷҷӯҳӣ ба

илму донишу касбомӯзӣ, мутеъият ба маводҳои сомонаҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо ифода гардидаанд;

- имрӯз барои хурду бузурги Тоҷикистон, ки кишвари сермиллату халқи бунёдкори ояндаи некдошта ҳастанд ва ҳамчун шахрванди баробархуқуқ қору ғаъолият менамоянд, мақсаду вазифаҳои ягона дар тарбияи ватандӯстӣ доранд. Аҳамияти ин раванд боз аз он бармеояд, ки мутахҳидшавии ҷомеаи Тоҷикистонӣ зери роҳбарии Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз солҳои 90-и асри гузашта оғоз гардида, он дар оянда низ рушду такмил хоҳад ёфт;

- дар боби 2, моддаи 4, банди 3 Қонуни ҚТ “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон” (24.12.2022, №1920) самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шахрвандон таъкид карда шудааст, ки онро волидону омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ ва аҳли ҷомеа бояд пайгирӣ намоянд;

- навосӣ ва ғанигардонии муҳтавои тарбияи ватандӯстӣ, усул, шакл ва воситаҳои он вазифаи таҳқиқотҳои илмӣ мебошанд. Бинобар он мо кӯшиш намудем маҳз таъсири омилҳои этнопедагогиро ҳамчун воситаи тарбияи ватандӯстии наврасон мавриди таҳқику баррасӣ қарор додем.

Мавриди зикр аст, ки дар муассисаҳои таҳсилотӣ, оила ва ҷомеа нисбати тарбияи ватандӯстӣ бо истифодаи омилҳои этнопедагогӣ як қатор **ихтилофҳо** вучуд доранд, ки онҳоро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

- байни талаботи ҷомеаи муосир оид ба тарбияи ватандӯстии хонандагон ва бо таври зарурӣ истифода набурдани омилҳои этнопедагогӣ дар ҷомеаи тезтағирёбанда ва рушдёбанда;

- байни раванди ҷаҳонишавӣ ва воридшавии фарҳангу тамаддунҳо бо олами маънавӣ-ахлоқии наврасону ҷавонон бо воситаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ва камарзиш гардидани роҳу воситаҳои таъсиррасонии арзишҳои тарбиятии миллӣ дар тарбия, ташаккулдиҳии шахсияти насли наврас;

- паст гардидани фаъолнокӣ, шавқу рағбати хонандагон ба арзишҳои этнопедагогии халқи тоҷик, ки онҳо садсолаҳо дар таълим, тарбия, ташаккули насли наврас нақши муҳим бозидаанд ва имрӯз низ онҳо чун воситаи тарбияи ватандӯстӣ хизмат карда метавонанд;

- байни талаботи афзоюндаи давлату ҷомеа ба насли худшинос ватандӯст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар ҳамкорӣ бо оила ва ҷомеа, таълиму тарбия мегиранд ва зарурияти дар бораи онҳо маълумот гирифтани минбаъд устувории ақидаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сифатҳои ахлоқию ватандӯстии хешро дифоъ ва таъмин додан тавонистани наврасону ҷавонон.

Муҳолифатҳои зикргардида масъала ва самти таҳқиқоти педагогии моро муайян карда, барои пайгирӣ намудани таҳқиқоти илмӣ дар самти “Шароитҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути этнопедагогика (педагогикаи халқӣ)” фаъолияти худро амалӣ намоем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ҷиҳатҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯъбаи педагогика ва психологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар мавзӯи “Асосҳои педагогӣ-равонии рушди ҳештаншинориву ташаккули ҷаҳонбинӣ ва иҷтимоишавии хонандагон ва наврасону ҷавонон дар замони муосир” мавриди таҳқиқ қарор ҷифтааст, таълиф гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур омӯзиш ва пажӯҳиши роҳҳои самараноки истифодаи этнопедагогика (педагогикаи халқӣ) дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва тарбияи ватандӯстии наврасон ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- омӯختани таҳлили асосҳои илмӣ, назариявӣ ва амалии тарбияи ватандӯстии наврасон дар этнопедагогикаи халқи тоҷик;

- муайян намудани хусусиятҳои ватандӯстӣ дар наврасон ва таъсири омилҳои этнопедагогӣ ба ин раванд;
- омӯхтан, баҳодихӣ ба вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ;
- ташкилу баргузори кори озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар Барномаи иҷтимоӣ-педагогии “Тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ”;
- баррасии ҷанбаҳои педагогии омӯзишу пажӯҳиши вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ (педагогикаи халқӣ) дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ;
- натиҷагирӣ аз кори озмоишӣ-таҷрибавӣ ва коркарди тавсияҳои методӣ ба омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ роҷеъ ба баланд бардоштани сатҳу сифати тарбияи ватандӯстӣ ва такмил додани ин раванд.

Объекти таҳқиқотро чараёни тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ (педагогикаи халқӣ) ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот ин таҳқиқи шароитҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути омилҳои этнопедагогиро (педагогикаи халқӣ) ташкил менамояд.

Фарзияи таҳқиқот аз он иборат аст, ки арзишҳои тарбияи ватандӯстии наврасонро тавассути омилҳои этнопедагогӣ (педагогикаи халқӣ) бо дарназардошти шароити иҷтимоию педагогии онҳо дар сурате самаранок ҳисоб кардан мумкин аст, ки агар:

- заминаҳои фалсафӣ-таърихӣ ва шароитҳои иҷтимоию педагогии тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ ва оила таҳқиқ, муайян ва баррасӣ карда шавад;
- нақши унсурҳои этнопедагогӣ ҳамчун воситаи тарбияи ватандӯстии наврасон бо таври дақиқ мавриди омӯзиш қарор дода шавад;

- дар тарбияи ватандӯстии наврасон хусусиятҳои синну солӣ ва фардии онҳо ба ҳисоб гирифта шавад;

- арзишҳои беҳтарини омилҳои этнопедагогии тарбияи ватандӯстии наврасон дар қори озмоишӣ-таҷрибавӣ бо истифода аз Барномаи иҷтимоӣ-педагогии “Тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ” мавриди санҷиш қарор ёбад;

- дар раванди таҳқиқот аз методҳои илмӣ-таҳқиқотии этнопедагогӣ дуруст истифода гардад ва таҷрибаи волидон дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар шароити оила ба ҳисоб гирифта шавад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Чараёни гузаронидани таҳқиқот шомили якчанд марҳилаҳои бо ҳам алоқамандро дар бар гирифт:

Марҳилаи якуми таҳқиқот солҳои 2020-2021-ро фаро гирифта, бештар ба ҷамъоварии маводи назариявии қори диссертатсионӣ оид ба мавзӯ бахшида шуд, инчунин дар ин марҳила ба ҷудо кардани пойгоҳи назариявӣ-методологии қори таҳқиқотӣ, таҳлили адабиётҳои илмӣ, таълимӣ ва методӣ оид ба масъалаи таҳқиқшаванда, муайян кардани ихтилофот, интиҳоби роҳи усулҳои истифодашанда ва самтҳои минбаъдаи фаъолият диққати махсус дода шуданд. Аввалин мақолаҳо таҳия ва ба нашр пешниҳод карда шуданд.

Марҳилаи дуюми таҳқиқот солҳои 2022-2023-ро дар бар гирифта, дар чараёни он иҷрои қорҳои муайян таъмин карда шуданд, яъне заминаи иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ватандӯстии наврасон таҳлил гардиданд. Тавассути омӯختану таҳлил намудани адабиётҳои илмӣ, хусусиятҳои тарбияи ватандӯстии наврасон муайян карда шуда, вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ ва волидон мавриди таҳқиқ ва баҳодиҳӣ қарор ёфтанд, асосҳои концептуалии сиситемаи қорҳои тарбиявӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ арзёбӣ шуданд.

Марҳилаи сеюм. Солҳои 2023-2024-ро фаро гирифт ва дар он натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалии гузаронидашуда хулоса карда шуд. Барномаи тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути омилҳои

этнопедагогӣ таҳия ва кори озмоишӣ-таҷрибавӣ амалӣ гардонида шуданд. Шароити иҷтимоӣ-педагогии баланд бардоштани самаранокии тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути истифодаи омилҳои этнопедагогӣ пешниҳод гардид. Маводи кори диссертатсионӣ таҳия ва ҷамъбаст шуда, коркарди ниҳии хулосаву тавсияҳои илмӣ ба охир расонида шуд. Оид ба натиҷаҳои таҳқиқот мақолаҳо, тавсияҳои методӣ ва мавзӯҳо омода гаштанд. Кори таҳқиқотӣ ба анҷом расонида ва маводи он ба расмӣ дароварда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар таҳлили маводи назариявӣ имкониятҳои билқувваи (потенсиалии) заминаи таъмин намудани шароити иҷтимоӣ-педагогӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани сатҳу сифати тарбияи ватандӯстии наврасон зимни салоҳиятнокии омӯзгорон дар ҳамкорӣ бо волидон тавассути истифодаи унсурҳои этнопедагогӣ муайян карда шуда, ҳатто дар ин ҷанба таҳия ва истифодаи мувофиқи мақсаду вазифаҳо дар ҷомеаи муосир асоснок карда шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқотро ташкил медиҳанд:

- асноди қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки давлат ва ҳукумати ҶТ таҳия ва қабул кардааст, аз ҷумла Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” ва таҳияи нави он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон”, Консепсияи мактаби миллии тоҷик, Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи рушди этнофарҳангии Тоҷикистон, ки мазмуну муҳтавоёшонро таълиму тарбия, ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас, ғояҳои фалсафӣ, сотсиологӣ, фарҳангшиносӣ, психологӣ, педагогӣ оид ба

хуввияти миллӣ , равияи ватандӯстӣ ҳамчун мафкураи миллӣ;

- таҷрибаи таърихии халқи тоҷик оид ба тарбияи ватандӯстӣ, ки онҳо дар педагогикаи миллӣ ва мардуми он ифода ёфтаанд ва вобаста ба талаботҳои пешрафти ҷомеа тағйир ва такмил меёбанд;

- таҳқиқотҳои олимони хориҷию ватанӣ (Волков Г.Н., Арипов (Орифӣ) М., Афзалов Х.С., Измайлов А.С., Лутфуллозода М., Шарифзода Ф., Каримова И.Х., Раҳимов Б.Р., Нуров А., Мачидова Б., Файзализода Ҷ.Х., Мирализода А.М. ва дигарон) оид ба нақши арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар тарбия ва ташаккули шахсият ва мавқеи тарбиявии ватандӯстӣ дар онҳо.

Сарчашмаи маълумот: Заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методии тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; таълифоту таснифоти олимони ватанию хориҷӣ оид ба нақши омилҳои этнопедагогӣ ва имконияту шароити истифодабарии онҳо дар тарбияи ватандӯстии хонандагони наврас; суханронӣ ва Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии кишвар оид ба масъалаҳои рушди маориф, тарбияву таълими насли наврас.

Заминаҳои эмперикӣ. Методҳои назариявии таҳқиқотро ташкил намуданд: омӯхтан ва таҳлили таҳқиқотҳои фалсафӣю сотсиологӣ, фарҳангшиносӣ, психологӣ, педагогӣ; таҳлили ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот; омӯхтан ва таҳлили муқоисавии таҳқиқотҳои этнопедагогии ватанӣ.

Методҳои эмпирикӣ-амалии таҳқиқотӣ, мушоҳидаи психологӣ, педагогӣ; сухбат бо омӯзгорон, волидон, хонандагони наврас; пурсишнома (хаттӣ ва шифохӣ); иштирок дар ҷорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ; кори озмоишӣ-таҷрибавӣ ва таҳлилий-омории онҳо, киёс намудани афзалиятнокӣ ва натиҷагирии мантиқӣ.

Пойгоҳи таҳқиқот. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии назди Сарраёсати ш.Душанбе, №№8,9-и ш.Душанбе, Мактаб-интернати Президентӣ барои кӯдакони болаёқати ш.Душанбе ва муассисаи

таҳсилоти миёнаи умумии №9-и ш.Кӯлоб дар таҳқиқот иштирок намуданд. 540 хонандагони синфҳои 5-9, 98 нафар омӯзгорон ва 470 нафар волидони муассисаҳои таҳсилотӣ иштирок намуданд.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз нуктаҳои зерин бармеояд:

1. Андешаҳои концептуалӣ оид ба нақши тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути истифодаи омилҳои этнопедагогӣ тасдиқ гардиданд.

2. Дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон баҳисобгирии хусусиятҳои инкишофи психологӣ, педагогӣ ва иҷтимоии онҳо хеле муҳим аст.

3. Исбот гардид, ки тарбияи ватандӯстӣ ва шаклгирии сифатҳои ватандӯстӣ дар этнопедагогикаи халқи тоҷик мавқеи калидӣ дошта, дар ин раванд истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, шинос намудан бо амалу симои қаҳрамонҳои гузаштаи халқи тоҷик мавқеи меҳварӣ доранд.

4. Роҳҳои гуногун ва самарабахши истифодаи этнопедагогика дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ махсусан тарбияи ватандӯстии наврасон дар шакли Барномаи иҷтимоӣ-педагогии “Тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ” таҳия ва самарабахшии он тасдиқ гардид.

5. Маълум гардид, ки этнопедагогикаи халқи тоҷикро дар ҳамаи чорабиниҳои таълиму тарбиявӣ истифода бурда, дар ташаккули сифатҳои ватандӯстонаи наврасон истифода бурдан арзишманд мебошад.

6. Дар заминаи таҳқиқоти назариявӣ ва корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ тавсияҳои психологӣ-педагогӣ коркард ва пешниҳод гардид, ки онҳоро омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ ва волидон метавонанд бо таври эҷодӣ дар шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ ва педагогӣ истифода бурда метавонанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

1. Таълим, тарбия ва ташаккулдиҳии сифат, ҳиссиёт, амалу рафторҳои ватандӯстӣ яке аз масъалаҳои мубрами илмҳои ҷомеашиносӣ, аз он ҷумла педагогика буда, арзишҳои ватандӯстӣ дар

мафкураи ҳамаи халқу миллатҳо, аз он ҷумла тоҷикон мавқеи хоса дорад, ки он дар педагогикаи миллӣ ва мардумии он тӯли асрҳо ҷой гирифтааст. Ин раванд дар шароити кунунии рушди ҷомеаи Тоҷикистон идома дорад.

2. Ҷараёни тарбияи ватандӯстии хонандагон бечуну чаро ба шароити иҷтимоӣ-педагогии таълиму тарбия вобаста буда, дар ин ҷода дараҷаи маъноӣ арзишҳои он дар шароити ҷаҳонишавӣ аз зухуроти хавфу хатарҳои берунӣ, нобасомониҳои дохилӣ зиёд гардида, ин раванд истифодаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро, ки аз таҷрибаи бисёрсолаи халқ бармеояд, талаб менамояд.

3. Эҳё ва истифодаи унсурҳо ва омилҳои этнопедагогӣ, ки дар худ таҷрибаи тарбиявии халқу миллатро ифода мекунанд, воситаи муҳими таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, шуур, рафтори ватандӯстонаи наврасону ҷавонон гардида, дар асоси талаботҳои пешрафти ҷомеа, низоми таълиму тарбияро тағиру такмил дода метавонанд.

4. Майли хонандагони наврас ба арзишҳои ватандӯстӣ дар ду ҷабха сурат мегирад. Аввало, азхудкунии дониш, маълумоту тасаввуротҳо ва сониян ташаккулёбии ҳиссиёт, рафтору амалҳо, ки онҳо самти иҷтимоӣ доранд. Донишу тасаввуротҳо оид ба маҳали зист, зодгоҳ, Ватан, расму оин, анъана, таърих фарҳанг ва ғайраҳо тавассути таъмини шароитҳои иҷтимоӣ-табии этнопедагогӣ ташаккул меёбанд ва онҳо метавонанд вачҳ (маром) ё худ ангезаи ватандӯстӣ гарданд.

5. Дар тарбия ва ташаккули ватандӯстии наврасон истифодаи зарбулмасалу мақолҳо ва васеъ намудани донишу тасаввурот оид ба қаҳрамонони таърихии халқи тоҷик, амалҳои қаҳрамонӣю ғояҳои ватандӯстии онҳо таъсири мусбат расонида метавонад;

6. Бо истифода аз методҳои таҳқиқотии умумипедагогӣ ташкилу баргузори чорабиниҳои мақсаднок шароитҳои иҷтимоӣ-педагогӣ тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ тавассути омилҳои этнопедагогӣ имконпазир мебошад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот иборат аз он аст, ки барои васеъ гардонидани донишҳои назариявӣ оид ба ташаккули донишҳои этнопедагогӣ, истифодабарии онҳо дар тарбияи ҳисси ватандӯстии хонандагони наврас дар шароитҳои иҷтимоию педагогии муассисаҳои таҳсилотӣ, хонавода, роҳи усулҳои истифодаи унсурҳои этнопедагогӣ дар раванди дарки мафҳуми Ватан, ватандӯстӣ, донишдони кишвар, таърих, анъанаҳо, муқаддасот, худшиносии миллӣ, дарки асосҳои сиёсату ҳуқуқӣ ва иҷтимоии давлат, дарки мазмуну мафҳуми Истиқлолият, эҳтироми Ватан, қаҳрамонони халқи тоҷик ва ғайра дар низомии тарбия мусоидат менамоянд. Инчунин дар заминаи таҳқиқотҳои илмӣ олимони муосир хусусиятҳои тарбия ва ташаккулдиҳии ватандӯстӣ дар наврасон аз нигоҳи миллӣ баррасӣ карда шудааст, ки бояд онҳоро омӯзгорону волидон дар давраи гузариши кӯдакон ба аёми камолоти наврасӣ ба ҳисоб гиранд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки маълумоти андӯхта ва бадастовардашуда дар самти тарбияи ватандӯстии хонандагони наврас дар мураттаб сохтани барнома ва технологияи ташаккули арзишҳои ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ ва ҳатто донишҷӯёни МТОК дар раванди таҳсилот, муҳити хонавода мавриди истифодабарӣ қарор гирифта, омӯзгорон онҳоро барои тарбияи меҳру муҳаббат ва эҳтиром ба Ватан, ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ парваришу пайгирӣ менамоянд. Муайян ва мураттаб сохтани тавсияҳои амалӣ ва амалигардонии донишҳои ҳосилкарда доир ба тарбияи ватандӯстӣ тавассути омилҳои этнопедагогӣ (педагогикаи халқӣ) дар шаклҳои семинарҳои омӯзишӣ, экскурсияҳо (ихтисосҳои таъриху табиатшиносӣ), сайри табиати зебо ва кӯҳу саҳрои кишвар викторинаҳои омӯзишӣ, саволу ҷавобҳои ҷолиби ҷуғрофӣ, таърихӣ-кишваршиносӣ истифода шуда метавонанд. Дар қори таҳқиқотӣ маҷмӯи шароиту имкониятҳои истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон пешниҳод гардидаанд, ки аз онҳо омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ, волидон истифода бурда, сатҳу сифати

фаъолияти худро дар тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас тағйиру такмил медиханд. Унвонҷӯён, магистрҳо, донишҷӯён ҳангоми навиштани қорҳои диссертатсионӣ, магистрӣ, рисолаҳои хатм, даструҳои таълимӣ, монография ва ғайраҳо, инчунин омӯхтани фанҳои сикли педагогӣ, спихологӣ истифода мебаранд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Мавқеи методологиву назариявӣ, таҳлили муқаррароти педагогиву психологӣ, таҳқиқоти мунтазам ва мусалсал гузаронидашуда дар бораи тарбияи ватандӯстӣ, истифодаи методҳои назариявӣю таҷрибавӣ ва шароити иҷтимоӣю педагогии таҳқиқ, омӯзиши адабиётҳои илмӣ, тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ тавассути унсурҳои этнопедагогӣ эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро таъмин намуданд.

Мутобиқати рисола ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Рисола ба нуктаҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.05 – Назария, методология ва ташкили фаъолияти иҷтимоӣю фарҳангӣ (13.00.05.03 – Педагогикаи иҷтимоӣ ва худшиносӣ) мувофиқ аст: **банди 1** – Методикаи омӯзиши ҷомеашиносӣ. -фаъолияти фарҳангӣ ва иҷтимоӣю педагогӣ, аз ҷумла моҳият, сохтор, вазифаҳо, принципҳои онҳо; **банди 2** - Таъбиқи равишҳои методологӣ дар омӯзиши фаъолияти иҷтимоӣ-педагогӣ; тарҳрезӣ, пешгӯӣ, моделсозии равандҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ) ва **банди 4** — Сифати ташкили фаъолияти иҷтимоӣю фарҳангӣ (технология ва усулҳои баҳодиҳии сифати фаъолияти иҷтимоӣю фарҳангӣ ва иҷтимоӣю педагогӣ; меъёрҳо, нишондиҳандаҳо, нишондиҳандаҳои баҳодиҳии сифати фаъолияти иҷтимоӣю фарҳангӣ ва иҷтимоӣю педагогӣ; назорат ба сифати ҷорабиниҳои иҷтимоӣю маданӣ) мувофиқ аст.

Саҳми шахсии доғалаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар асосноккунии назариявӣ ва амалии ғояҳои асосии масъалаи таҳқиқшаванда, яъне истифодаи шароити иҷтимоӣю педагогии таҳқиқ ва ҷанбаҳои амалии этнопедагогиро баҳри тарбияи ватандӯстии

насли наврас ба шумор рафта, фаҳмиши амиқу дақиқ ва дарки мафҳуми арзишҳои ватандӯстиро муайян менамояд, ифода гардидааст. Инчунин саҳми шахсии муаллиф дар баён ва муайян кардани зарурияти тарбияи ватандӯстии насли наврас тавассути унсурҳои этнопедагогӣ ва муайян кардани шартҳои педагогии татбиқи самараноки он ифода гардидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии назариявӣ, хулосаву натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда аз ҷониби муаллиф дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ дар шаҳрҳои Уляновск, Чебоксари, Душанбе ва конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар Душанбе, Бохтар ва инчунин дар семинарҳои илмӣ-назариявӣ оид ба масъалаҳои мубрами тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон ва муайянсозии шароити иҷтимоию педагогии таҳқиқ тавассути этнопедагогика (педагогикаи халқӣ) ироа гардида, мавриди муҳокима қарор дода шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои бадастовардаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 12 таълифоти илмии муҳаққиқ инъикос ёфтаанд, ки дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар ва Кӯлоб дар дохили ватан ва шаҳрҳои Уляновск ва Чебоксари Федератсия Русия дар хориҷи кишвар chop шудаанд. Аз он ҷумла 6 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ба таъб расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз пешгуфтор, 3 боби иборат аз 2 фаслӣ (6 фасл), хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Рӯйхати адабиёт фарогири 231 номгӯй таълифот ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 200 саҳифаи компютериро ташкил медиҳад, ки дар он 4 ҷадвал, 2 диаграмма ва 3 расм ҷой дода шудааст.

БОБИ I. ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТӢ ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ ИҶТИМОӢ ВА ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГӢ

1.1. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ НАВРАСОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибистиклол, ягона, демократӣ ва дунявӣ дар ҷомеаи муосири ҷаҳонӣ шинохта шудааст ва ба раванди ягонаи ҷаҳонишавӣ ворид гардидааст. Ин раванд раванди объективӣ буда, дар як вақт дар фазои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маънавии кишвар, махсусан, таълиму тарбия ва ташаккулдиҳии сифатҳои шахсиятии одамон зарурияти нигоҳи нав ба арзишҳои ахлоқӣ-маънавиро ба миён овардааст. Зеро падидаҳои ҳаёти иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ба ҳаёт, фаҳмиш, ҷаҳонбинӣ, диду назар, ҳаёту фаъолият ва шуури одамон зери таъсири ҳодисаҳои глобалӣ тавассути ҳучумҳои иттилоотӣ ворид гардидан, ба коҳишёбии хувияти миллӣ то андозае мушоҳида намудан мумкин аст.

Табиати гуногунҷабҳаи раванди ҷаҳонишавӣ, таъсири он бахусус ба олами маънавии наврасону ҷавонон таҳлилу таҳқиқи тарбияи ватандӯстиро ҳамчун раванди тарбия, таълим, ташаккулдиҳии сифати шахсиятии инсонӣ бунёдкор, ғимоятгар, бойю афзунгардонандаи бойгариҳои маънавию ахлоқиро дар шароити ҷомеаи муосир талаб менамояд. Иҷрои ин амал имкон медиҳад дар айёми таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ роҳу усул ва имконияту воситаҳои тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонро ҷустуҷӯ ва дарёфт намуда дар тарбия, таълим ва ташаккулдиҳии шахсияти ин табақаи аҳолии кишвар ҳиссагузори намоем.

Бояд қайд кард, ки дарку истифодаи унсурҳои илмӣ-концептуалии тарбияи ватандӯстии насли ҷавону бунёдкор метавонад ба ташаккулёбии шахсияти дорои ҳиссиётҳои ватанпарастиву ватанхоҳӣ, устувор ба ақидаю андешаҳои инсонгароиву бунёдкорӣ, таҳаммулпазириву ҷаҳоншиносӣ мусоидат менамояд. Онҳо минбаъд тавонанд Тоҷикистонро

ҷомеаи тоҷикистониро ҳамчун кишвари соҳиби фарҳангу маданияти бисёрхазорсола, мардуми сулҳхоҳу сулҳпарвар, ваҳдатпазиру дорои мавқеи арзишманди сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ технологӣ дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намоянд.

Мо итминони комил дорем, ки дарку иҷрои вазифаҳои муҳиму арзишманди иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ, ки дар назди наврасону ҷавонон гузошта мешаванд, онҳоро ба иҷрои қарзи дифои марзу буми Ватан, бою ғанӣ гардондани арзишҳои моддӣ маънавии халқу миллати хеш, иштироки ғайбӣ ва бунёдкорӣ барои ояндаи неки деҳа, шаҳр ва кишвари азизи худ водор менамояд. Онҳо худро як ҷузъи ҷудонашавандаи ватани озоду соҳибистиклол, давомдиҳандаи қору амали неки пешгузаштаи худ дарк намуда аз мероси тарбиятии халқи худ баҳрабардорӣ менамоянд, руҳия ва таҷрибаи ватанхоҳиву ватандӯстӣ, ки дар педагогикаи мардумии кишвар ифода ёфтааст мавриди қабул, истифодабарӣ ва такмилу ривҷёбӣ қарор медиҳанд, худро минбаъд чун фарзанд-шаҳрванди ҳамин диёри зебою нотақдор, қуҳу доимо ҷавон, шинохтаи ҷаҳонӣ бо ёдгориҳои таърихӣ, мутафаккирони шинохтаи ҷаҳонӣ, одату анъанаҳои арзишманди инсонгароӣ таҳаммулпазирӣ, халқи меҳнаткашу сулҳпарвар ва соҳиби назария ва таҷрибаи тарбиявии арзишманд ба ҷаҳонӣ муаррифӣ менамоянд. [9,54]

Афзоиши таваҷҷуҳ ба омӯзиш ва таҳқиқи тарбияи ватандӯстии наврасон ва дар ҷараёни он истифодаи педагогикаи халқӣ-этнопедагогика дар замони соҳибистиклолии кишвар ба андешаи мо якчанд сабабҳо дорад. Якум, таъсири арзишҳои бегона ба ҳиссиёт, шуур, рафтор ва ахлоқи маънавияти насли наврас (гуфтан мумкин аст, ки ба қуҳи табақаҳои синнусолии ҷомеа, ҳаёт ва ғайбӣҳои иҷтимоӣ, таълиму тарбиявӣ майшӣ-меҳнатии онҳо), таъсир расонда ба қуҳи ёфтани арзишҳои тарбиявии миллӣ, махсусан этнопедагогӣ сабаб гардида истодаанд. Дуюм, инқилоби иттилоотӣ, яъне воридшавии технологияҳои нави иттилоотӣ-иртиботӣ, ки ба тағйирёбии андешаю

ғояҳои миллӣ оид ба қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ-маънавии кӯдакону наврасон ва ҷавонон сабаби ғояҳои бегонаро ба худ қабул намуда онҳоро ҳамчун меъёрҳои маъмулу арзишманди ҷомеаи имрӯза қабул шудан гардидаанд. Сеюм, хусусиятҳои синнусолии равонӣ, иҷтимоии наврасону ҷавонон, ки онҳо дар давраи гузариш ба давраи камолоти синнусолии иҷтимоии касбияу меҳнатӣ қарор дошта, нисбати ҳодисаю воқеаҳои атроф, масъулияти рисолатии шахсии худ, инчунин мавқеи шахсиятии хеш тасаввуроти тезтағйирёбанда доранд. Чорум, мушкилотҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, пайравӣ ба андешаҳо, ғояҳо, равияҳо, ғайолияти амалҳои ҳамсолони ватанию хориҷӣ, ки дар онҳо қонунгардидани талаботҳои рӯзафзуни моддию иҷтимоии онҳо бо роҳу воситаҳои гуногун таъмин карда мешаванд. Панҷум, номукамал будани донишу маълумотҳо оид ба дирӯз ва имрӯзу ояндаи онҳо, ба камарзиш шудани ҳиссиёт, ҳислат, рафтор, шуури ватандӯстӣ дар наврасон бурда метавонад. [65,79]

Андешаи мо оид ба сабабҳои таваҷҷуҳи зиёд доштани муҳаққиқони соҳаи илмҳои ҷомеашиносӣ, махсусан фалсафа, сиёсатшиносӣ, этнография, адабиётшиносӣ, сотсиология, фарҳангшиносӣ, психология ва соҳаҳои он, махсусан педагогика шояд андешаҳои субъективии мо бошад. Тули солҳои зиёди ғайолияти касбии омӯзгорӣ, иҷрои вазифаҳои масъулиятноки роҳбарӣ мо мушоҳида намудем, ки ҳангоми суҳбат, баҳсу музокираҳо бо кӯдакону наврасон, ҷавонони зинаҳои таҳсилоти кишвар, суҳбатҳо ба саволи «Дар оянда кӣ шудан мехоҳӣ?» онҳо «Ба хориҷа (Русия, Америка) меравем» - гуфта ҷавоб мегардонанд, гарчанде ҳангоми суҳбат оид ба Тоҷикистон, ҳалқи он, дастоварду қомебиҳо то андозае ҷавоби дуруст дода тавонанд ҳам, ки ин вазъиятро чун вазъияти ташвишовар ва ояндабинии ватандӯстона надоштан, майлу хоҳиши дур ва бегонашавӣ аз арзишҳои миллии ахлоқию маънавӣ надоштану мақсаду вазифаҳои ватанхоҳиву ватандӯстӣ номидан мумкин аст.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мафҳуми ватан чунин омадааст:

“1.зодгоҳ, ҷои таваллуд ва нашъунамо, масалан деҳа, шаҳр, мамлакат...

2.ҷои истиқомат, маскан, манзил, макон...

3.кишвар, мамлакат, сарзамин...»[199,228].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»[85] шарҳи консептуалӣ ва барномавии ватандӯстӣ пешниҳод гардидааст. Дар қисмату зербобҳо, моддаҳои он барои амалӣ гардондан дар мақомотҳои давлатӣ, хонавода, муносибатҳои фардӣ-протсессуалӣ талаб карда шудаанд. Барои амалӣ гардондани талаботҳои консептуалӣ-барномавии Қонуни мазкур шарҳи мафҳуми ватандӯстиро тибқи мақсаду вазифаҳои таҳқиқотии худ аз нигоҳи илми педагогикаи муосир пешниҳод менамоем.

Дар ҳар як фард кай, чӣ тавр, зери таъсири кадом омилҳо ҳиссиёти ватандӯстӣ ба вуҷуд меояд, дар кадом амалҳои шахсиятии ӯ зоҳир мегардад маълум кардан ва ба он баҳо додан душвор аст. Лекин дар таърихи тамаддун ва давраҳои ҳастии инсон он буд, ҳаст ва боқӣ мемонад. Дар амалу рафтор, гуфтору кирдори ӯ зухур гардида зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ шакл мегирад, тағйиру такмил меёбад ва ҳамчун сифати иҷтимоӣ-ахлоқӣ мавқеи муайяно ишғол мекунад, ки дар ин раванд нақши хонавода хеле бузург аст.

Ҳиссиёти ватандӯстӣ ва ватанпарварӣ аз муҳаббат ба «ватани пучак»-и худ, яъне оила оғоз мегардад, ки дар он инсон ба дунё омада аз шири сафеди модар, меҳрубонию дӯстдорӣ ва ғамхорию дилбастагии волидону пайвандон баҳрабардорӣ менамояд. Минбаъд ба доираи васеи муоширату муносибатҳои оилавию иҷтимоӣ ворид гардида зинаҳои иҷтимоишавиро мувофиқ ба хусусиятҳои синнусолӣ фардӣ аз сар мегузаронад.

Дар илми этика (ахлоқ), ки он ҷузъи таркибии як соҳаи фалсафа аст, ватанпарварӣ ё худ патриотизм принсипи иҷтимоӣ-ахлоқӣ эътироф гардидааст, муносибати инсонро ба кишвару давлати худ муайян

менамояд. Он дар иҷрои амалҳо ва маҷмӯи ҳиссиётҳои иҷтимоӣ зоҳир мегардад. Он маъноӣ муҳаббат ва дӯстдорӣ ба ватанро дорад.

Барои ҳар як шахс ватани хурд оила ва ҳамзистӣ бо волидону пайвандон мебошад, ки онҳоро робитаҳои ирсию генетикии ҳешутабории хунӣ пайваст намуда сифатҳои шахсиятию мавқеи иҷтимоии дохилиоилавино ҳамчун фарзанд, минбаъд аъзои баробарҳуқуқи ниҳоди аввалини иҷтимоӣ-оила, бунёдгару сарвари оила, давомдиҳандаи наслу (чун волидайн, бобою бибӣ...) меросгузори таҷрибаи фарҳангӣ-таърихии оила, қавм, халқ, миллат мегардонад. Ватани хурд аз оила оғоз гардида, минбаъд он ба ватани калон-кишвар, давлати хурд ҳамчун шаҳрванди комилҳуқуқ ворид гардида соҳиби вазифаю масъулияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ мешавад. Доираи фаъолияти ҳар як фард дар меъёр ва талаботҳои қонунҳои қабулкардаи давлат идора карда мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки калонтарин, бузургтарин Ватан ба инсоният сайёраи Замин аст, ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои ӯ дар ҷаҳонҷубаи қонунҳои қабулкардаи давлат, меъёрҳои ахлоқи миллӣ ва умумибашарӣ пайгирӣ мегарданд.

Тарбияи ватандӯстӣ аз тарбияи шаҳрвандӣ оғоз гардида, ҳадафи онро *«талқин кардани муҳаббат ба Ватан, хизмати содиқона ва ҳифзи марзу буми он, таъминкуни додани муносибати ғамхорона нисбати таърихи Ватан, осори фарҳангӣ, урфу одат ва анъанаҳои миллати хеш ва дигар халқҳои ҷаҳон иборат мебошад»*. [62,36]

Ба он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар ҷомеа муқаррар гардидаанд, технологияҳо, ки омӯзгорон дар зинаҳои таҳсилоти хонандагон истифода мекунанд вобастагӣ дорад.

Сифати ватандӯстӣ иборат аст аз:

- меҳру муҳаббат ба Ватан;
- омодагӣ ва тавоноӣ ба муҳофизати марзу буми Ватан;
- эҳтиром ба таърихи гузаштаю имрӯзаи Ватан;
- майлу рағбат ва кӯшишу ғайрат барои муҳофизат ва афзун гардондани арзишҳои моддию фарҳангии халқу миллати худ;

- эҳтироми шаъну шараф, нишони давлатӣ ва дилбастагӣ ба низоми сиёсӣ;

- эҳтиром ба ёдгориҳои таърихӣ, ҳифзи табиат ва ёдгориҳои он;

- риоя кардани қонунҳо, меъёр ва қоидаҳои зиндагӣ дар ҳастии ҳаррӯза;

- шуҷоатмандӣ, ҷасурию далерӣ, мардонагӣ ва фидокорӣ, оштинопазирӣ бо кинаю адовати миллатгарой;

- эҳтироми расму оинҳои миллӣ ва умумибашарии ахлоқӣ ва омода будан ба ҳамкорӣ бо халқу миллатҳои кишвару дунё.

Бояд қайд кард, ки ғояҳои тарбияи ватандӯстӣ аз таҷрибаи тарбиявии халқ, ки дар этнопедагогикаи ӯ ифода ёфтааст, сарчашма гирифта минбаъд онҳо дар асоси баҳисобгирии имкониятҳои синнусоли инаврасону ҷавонон, талаботҳои давлати ҷомеа таҳкиму рушд меёбанд.

Тарбияи ватандӯстӣ сохтори таркибии худро дорад, ки он аз ҳиссиёти ватандӯстӣ оғоз гардида минбаъд ба шаклгирии шуури ватандӯстӣ ва консепсияи ватандӯстии шахсиятӣ мусоидат менамояд. Ҳиссиёти ватандӯстӣ ҳиссиёти бошарафӣ ва ҷабҳаи муҳими фарҳанги шахсияти ҷамъиятӣ аст. Он асоси ташаккулёбии шахсияти бофарҳанг мегардад. Шуури ватандӯстӣ ин омода будан барои хизмат ба Ватану садоқат арзишҳои моддию маънавии он, иҷрои қарзи шаҳрвандӣ, муҳофизат намудани ҳар як пораи замини Ватан, бою ғани гардондани сарвати моддию маънавии халқ, эътирофу таҳкими муносибатҳои сиёсӣ, иқтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва муттаҳидсозии аъзоёни ҷомеа, ки тарбияи он аз кӯдакию наврасӣ оғоз гардида то охири умри инсон идома меёбад. Ин раванд консепсияи шахсӣ ва амалу рафторҳои ватандӯстии ҳар як фардро ифода менамояд.

Аз нигоҳи сиёсӣ «ватандӯстӣ муҳаббатро ба Ватани худ инъикос менамояд ва бо таърих, фарҳанг, дастовардҳо, ҷанбаҳои нотакрор ва ҷаззоби асоси маънавӣ-ахлоқии шахсият алоқаманд мебошад, ки мавқеи шаҳрвандӣ ва талаботро ба хизмати шоиста, фидокорона то ҳадди худқурбоннамоӣ ба Ватан нишон медиҳад». [108,с.15]

Файласуф ва назариятчи тарбият Жан Жак Руссо мафхуми ватанро чунин шарҳ додааст: «Ватан на танҳо заминест, ки талаботи ҳастии инсонро қонеъ намуда, дар ҳудуди он одат кардааст, ватан на танҳо макон ва на танҳо ашё мебошад, балки он муҳаббатест, ки аз дӯстдорию дилбастагии меҳан сарчашма мегирад». Инчунин таъкид намудааст, ки бигзор ватан модари умумии шаҳрвандон бошад: бигзор аз ғоидахое, ки онҳо дар меҳнаташон истифода мекунанд, ватанро барои онҳо азиз гардонад.

Намояндаи афкори иҷтимоӣ педагогии рус Е.П.Белинская чунин таъкид намудааст: *«Касе, ки ба ватани худ мутаалиқ нест, ба башарият низ мутаалиқ нест, чунки хурду бузурги ҷомеаи инсонӣ дар муҳити оила, деҳа, шаҳр, кишварҳо муттаҳид гардида новобаста ба макону имкониятҳои зист, арзишҳои моддию маънавии худ башарият ташикл менамоянд гарчанде арзишҳои моддию-маънавии худро доранд, тарзу шаклҳои гуногуни ҳамзистиро қобили қабул донистаанд, дӯстдорию ҳамкорӣ менамоянд, дар раванди ҷаҳонишавии арзишҳои моддию маънавӣ робитаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсиву фарҳангиро барқарор ва натиҷагирӣ менамоянд».* [32,114] Тибқи андешаи Н.А.Добролюбов *«Дарахти дӯстӣ дар заmine мерӯяд, ки заминаи он ватандӯстӣ ё патриотизми ғайбӣ ва зина бошад. Ба таври дигар гӯем, заминаи ватандӯстӣ бояд ҳар гуна ҷаҳолат ва душмани байналхалқиро рад намояд. Инсоне, ки ҳастияшро ҳамин гуна ватандӯстӣ руҳбаланд месозад, омода аст, ки умри хешро сарфи башарият намояд. Патриотизми ҳақиқӣ ба гурӯҳе ё халқе побанд нест».* [32,25]

Бояд қайд кард, ки мафхуми «ватандӯстӣ» ниёз ба фаҳмондадихӣ дар байни табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ҷамаи зинаҳои таҳсилот мувофиқи донишу тасаввуротҳо, ҷаҳонбинӣ ва хусусиятҳои синнусолии ҳонандагонро дорад. Чунин корҳои тарғиботӣ-маърифатӣ бояд аз тарафи кулли зиёиён, файласуфон, сиёсатмадорон, ҷомеашиносон, ҳуқуқшиносон, омӯзгорону равоншиносон дар ҳамбастагӣ ба роҳ монда шаванд. Ин амал яке аз воситаҳои иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» (2022) мегардад. Кӯшиш ба он бояд кард, ки ғояҳои ватандӯстӣ ба эътиқоди қатъии кӯдакону наврасон мубаддал гардад. Дар Қонуни мазкур таъкид гардидааст: *«Давлат дар амалисозии танзим ва идоракунии соҳаи сиёсати давлатӣ оид ба тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон аз институтҳои ҷамъиятӣ васеъ истифода мебарад»*. [85,17]

Ғояҳои тарбия ва ташаккулдиҳии сифатҳои ватандӯстӣ дар шароитҳои гуногуни таърихӣ, пешрафт ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ахлоқию идеологии ҷамъият ба қонуниятҳои рушди таърихӣ он мувофиқат менамояд. Рушди ҷомеаи муосир, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ қарор дорад, тарбия ва ташаккулдиҳии ҳиссиёт, шуур, сифатҳои шахсиятии ватандӯстиро дар ҳамаи давраҳои синнусолӣ ва зинаҳои таҳсилот талаб менамояд.

Дар Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии кишвар дар асоси баҳисобгирии вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии кишвар ба таҳия ва амалӣ намудани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф диққати махсус дода шуда дар онҳо тарбия ва ташаккулдиҳии сифатҳои ахлоқӣ-маънавӣ мавқеи калидиро ишғол намуд. Ҳанӯз дар қабули аввалин Конститутсияи Тоҷикистон, (1994,2016) ҷабҳаҳои тарбияи ҳештаншиносӣ, ватандӯстӣ, таҳаммулпарастӣ ва дигар сифатҳои ахлоқӣ назаррас ва арзишманд арзёбӣ карда шуданд.[93,64]

Дар зерхати талаботҳои ин ҳуҷҷати сарнавиштсози кишвар ва мардумони он, як қатор қонунҳо қабул ва амалӣ карда шудаанд, ки дар тарбияи ватандӯстии тоҷикистониён нақши муҳим бозида то имрӯз рисолати худро идома дода истодаанд. Онҳо дар асоси ба ҳисобгирии талаботҳои пешрафти ҷомеа, вазъи иҷтимоӣ фарҳангии пешрафти он таҳия ва амалӣ гардида, ҳамчун заминаи илмӣ-методологии тарбияи ахлоқӣ-маънавии наврасону ҷавонон ва кулли аҳли ҷомеа дар муҳити хонавода, муассисаҳои таҳсилотӣ ва дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ хизмат карда истодаанд. Махсусан, «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (бо ислоҳу иловаҳо солҳои 1993, 1999, 2003, 2013) [93] , «Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон»[86], «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкимиҳувиати миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» [86], «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» [85], «Консепсияи миллии тарбия дар Тоҷикистон» [77] ва ғайраҳо роҳҳо, самтҳо, мақсаду вазифаҳо, принципҳои амалигардонии мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстиро пайгирӣ намудаанд.

Дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ иҷрои мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун низоми махсус дар муассисаҳои таҳсилотӣ, мақомоти давлатӣ ва мақомоти ҳудидоракуни, оила, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, васоити ахбори умум ва аҳли ҷомеа таъкид гардида муттасилии он дар доираи барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ҳамчунин барномаҳои таълимии зинаҳои гуногуни таҳсилотӣ талаб карда мешаванд. Натиҷаи фаъолияти мунтазаму мақсадноки вазорату мақомотҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ВАУ, оила, муассисаҳои таҳсилотӣ дар самти тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ тарбияи меҳру муҳаббат, садоқату вафодорӣ ба Ватан, омода будан ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ дар иҷрои уҳдадорихои конституционӣ оид ба ҳифзи марзу бум ва арзишҳои моддию маънавӣ ва фарҳангии сиёсии Тоҷикистон дар сифатҳои шахсиятии аҳли ҷомеа ифода мегардад.

Аз нигоҳи фалсафӣ дарки ҳиссиёти ватандӯстӣ, тарбия ва ташаккули он ҳамчун ҷузъи таркибии шуури ҷамъиятӣ ба ҳисоб рафта дар мазмун ва мундариҷаи фаъолияти шахс зоҳир мегардад. Дар он ягонагии олами ботинӣ ва ҳадафҳои ахлоқии инсон ифода мегардад. Бояд қайд кард, ки дар ашъори фалсафӣ, адабӣ педагогии адибону мутафаккирони тоҷику форс ватандӯстиву ватанпарварӣ бо тарзу услуби хос ва қолаби махсуси тафаккури замони худ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқони ватанию хориҷӣ А.Нуров[129], Ф.Шарифзода[216;217;218], М.Лутфуллозода[99;100;101] ва дигарон махсус таҷлили назар, таҳлилу

баҳодихӣ намуда, онро ҳамчун заминаи назариявии тарбия, таълим ва ташаккулёбии сифатҳои ватандӯстӣ, ҷавонмардию хештаншиносӣ, далерию қаҳрамонӣ пайгирӣ намудаанд. Инчунин А.Рӯдакӣ, А.Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, А.Ҷомӣ ва дигарон ғояҳои инсонпарварӣ ва ватандӯстиро мутаалиқ ба ташаккулёбии **инсони комил** арзёбӣ намудаанд, чун заминаи методологии педагогика мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бояд қайд кард, ки яке аз асосҳои илмӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии тарбияи ватандӯстии халқи тоҷик ин асари бунёдии Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобоҷон Ғафуров мебошад, ки ҳануз асри гузашта (соли 1972) бо номи «Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна» бо забони русӣ ва соли 2020 бо номи «Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав» бо ташаббус ва дастгирии сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар шакли мукамал, дар арафаи 30-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон нашр шудааст. Ин асари олими шинохтаи ҷаҳонӣ *«бо мақсади ошноӣ пайдо кардан ба гузаштаи пурифтихори халқи тоҷик ва баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ»* ба ҳар як хонавода тухфа карда шудааст. Дар пешгуфтори он Сарвари давлат чун *«Шиносномаи миллат»* онро муаррифӣ намуда, таъкид намудаанд, ки *«Шоҳасари безаволи Бобоҷон Ғафуров «Тоҷикон» - шиносномаи миллати мо буда, дар ташаккули худшиносии миллӣ ва рушди тафаккури таърихӣ тоҷикон хизмати шоиста кардааст. Итминони комил дорам, ки китоби мазкур солҳои баъдӣ низ рисолати худро иҷро карда, ба болоравии ҳисси ватандӯстии наслҳои ояндаи кишвар хизमत мекунад»*. [46,15]. Бидуни андешаҳои боло мазмунӣ асар аз ҳудогоҳиву ватандӯстӣ, меҳнатқаринию адолатпешагӣ, инсонпарварию таҳаммулпазирии халқи тоҷик дар ҳамаи давраҳои тараққиёти иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсиву фарҳанги ӯ гувоҳӣ медиҳад.

Маълум аст, ки яке аз саромадони адабиёти муосири тоҷик бо андешаҳои тарбиятии худ, ки дар «Таҳзиб-ус-сибён» баён карда буд, ва

дар бунёди мактабу маорифи муосир ҳиссаи сазовор гузоштааст, аз номи модар, ки ба писараш навишта буд, таъкид кардааст:

- *«Баъди он ба падаре, ки метавонӣ, дар ватан ва аҳли ватани худ ва ҳам миллати худ хизмат намой! Ба ман ҳамин шараф бас аст, ки ходими донишманди миллат ёдгор гузорам».*[5,34]

Имрӯз низ осори адабӣ-таърихии Садриддин Айни «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқанаъ» дар муассисаҳои таҳсилоти дар тарбияи ватандӯстию ҳисси ифтихори миллӣ арзишманд нақши муҳим дорад. Махсусан хондану таҳлил намудани навиштаҷоте аз миёнбанди қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик дарёфт гардидааст, хонандагон арзиши ватандӯстию ватанхоҳии зиёдтар эҳсос менамоянд. Чунки дар он омадааст: *«Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳи одамон ва одамдӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории Ватани азизи ман аст!»*[4,201] Дар охири чунин омадааст:

«Атри кафан аз хоки Ватан кардам орзу,

Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!» [4,201]

Мубрамияти ба сиёсати давлат алоқаманд будани тарбияи ватандӯстиро педагоги шинохтаи ҷаҳонӣ Ю.А.Азаров таъкид менамояд, ки *«Педагогика аз сиёсат ҷудонопазир аст. Масъала дар сари он аст, ки мо фарзандонро барои чӣ ва чӣ тавр ба воя мерасонем, ҳатман ба масъалаҳои сохтори давлатӣ ва мушкилотҳои муносибатҳои байниҳамдигарии халқҳо мебарад».*[3,32]

Таҳсилоту маълумотгирӣ аз тарафи давлат ташкилу роҳбарӣ карда мешавад, ки дар раванди онҳо бевосита дар инсон шаклҳои маъмули рафтори шахрвандӣ меомӯзонад. *«Ҷомеаи сиёсии ватандӯстӣ дар марҳилаи соҳибистиклолии Тоҷикистон мавриди таҳқиқу баррасӣ гардида арзишмандии он махсус таъкид гардидааст. Дар ҷомеаи муосир ватандӯстӣ ҳамчун инъикоси шуури сиёсӣ ва ҳамчун шакли махсуси инъикоси усули амалигардонии ҳаёти сиёсии Ватан ва ҳифзи муҳаббат ба*

узули ташкили ҳаёти сиёсӣ аз ҷониби субъектҳои сиёсат баромад мекунад». [115,46]

«Маълум аст, ки тарбия ва шаклгирии сифати ватандӯстӣ мураккаб буда он «тамоюли асосии рушди ватандӯстӣ дар шароити муосир ягонагии оқилона, эҳсосотӣ ва иродавӣ мебошад». [115,64]

Ватандӯстӣ ҳиссиёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ахлоқӣ аст, ки дар муҳаббат ба Ватан, ғамхорӣ ва дилсӯзӣ барои манфиатҳои ӯ, доимо омода будан барои муҳофизати марзу бум, арзишҳои моддию маънавӣ аз душман зоҳир мегардад. Ҳиссиёт ҳассосияти дараҷаи олии аст, ки муносибати шахсро на танҳо ба ашӯҳо, инчунин ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо муайян намуда, асос барои маромнокӣ бо фаъолиятҳо, рафтору амалҳои мутаалиқ ба ватанхоҳию ватандӯстиро ифода мекунанд. Ҳиссиётҳои иҷтимоӣ сиёсӣ дар давоми умр тарбия ва ташаккул дода мешаванд. Ҳиссиёти маънавӣ-ахлоқии ватандӯстӣ дар тамоми давраҳои синнусолии инкишофи шахсият дар оила, мактаб, муҳити иҷтимоии ихотакардашударо тарбия ва ташаккул дода мешаванд.

Маълум аст, ки муҳити иҷтимоии муассисаҳои таҳсилотӣ аз хонавода фарқ мекунад. Хусусияти ин муҳит дар он аст, ки он ҳамчун муассисаи давлатии таҳсилотӣ фаъолият намуда сиёсати давлат ва Ҳукумати кишварро дар соҳаи маориф амалӣ мегардонад, заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методии худро дорад. Ҳар як муассисаҳои таҳсилотӣ ҳаёти кормандони омӯзгорӣ, маъмурият, кормандони хочагию ёрирасон ва хонандагонро дорад, ки онҳо мақсаду вазифаҳо барои таълим, тарбия ва ташаккулдиҳии шахсияти хонандагон, иҷтимоигардонии онҳоро мувофиқи имконияту талаботҳо ҷомеаи муосир муттаҳид гардидаанд. Ҳамкорӣ бо волидони хонандагоне, ки аз синну сол, сатҳи маълумотнокӣ, мавқеи иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, талаб карда мешавад. Махсусан баъди қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» (20.05.2024) [84] қавӣ ва арзишманд ташкил кардану

баргузор намудани ҳамкориҳои махсус дар тарбия, таълим ва ташаккулёбии шахсияти хонандагон талаб карда мешавад. Иҷрои вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар ҳолате роҳандозӣ ва натиҷагирӣ карда мешавад, ки кормандони муассисаҳои таҳсилотӣ, хонандагон ва волидонӣ онҳо дорои сатҳи гуногуни рушди зеҳнӣ, муошират ва муносибат ба раванди таълиму тадрис ва қори тарбиявӣ доранд. Онҳо на ҳама вақт дар тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан ватандӯстии хонандагон донишу маълумот, таҷрибаю муносибати мусбат ва арзишманд надоранд.

Аз нигоҳи психологӣ дарк кардани моҳият, мазмун ва мундариҷаи ватандӯстӣ ин дониш, маълумот, ҳиссиёту сифатҳои мебошанд, ки зери таъсири хонавода, муҳити зист, таъриху фарҳанг арзишҳои маънавию моддӣи ватан дар шуур, ҳиссиёт, рафтору амали шахс ҳамчун субъекти амиқ шакл мегиранд. Онҳо робитаи шахсро ба олами ихотакарда таъмин менамоянд ва дар зехну тафаккури наврасон ҳиссиёти ватандӯстиро ба вучуд меорад.

Таъсири ташвику тарғиб ва таъсиррасонии психологӣ ба наврасону ҷавонон аз солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар хеле муҳим буда, яъне солҳои 90 асри XX ҷомеаи Тоҷикистон бояд ба нигоҳдошту побарҷойсозии хотираи таърихӣ диққати махсус меод. Дар ин марҳила бахше аз «пешвоён»-и динӣ нақши таълиму тарбиявии муассисаҳои таҳсилотӣ, одату анъана ва расму оинҳои миллии ватандӯстиро дар ҷаҳорҷубаи нодурусти динӣ ташвику тарғиб намуда, кӯшиш мекарданд наврасону ҷавонро ба гумроҳӣ бурда онҳоро ба манфиатҳои худ истифода баранд. Бо истифода аз номи дин ояту сураҳои Қуръонро тавзеҳ дода ҷунбиш ва таҳлукаи равиҳои ифротиро ба миён оваранд, ки ин раванд то имрӯз дар сомонаҳои иҷтимоӣ идома аз тарафи «пешвоён» - и онҳо идома дода шуда истодаанд. Онҳо ба хусусияти тафаккури динӣ, ки дар тӯли асрҳо ба инсоният таъсири маънавӣ, ахлоқӣ ва психологӣ мерасонад, така намуда роҳу усулҳои номатлуби таъсиррасониро интихоб менамоянд. Маълум аст, ки ҳамаи динҳои дунё, аз он ҷумла

дини ислом аз нуқтаи назари иҷтимоӣ, психологӣ, педагогӣ хусусияти тарбиявӣ дошта он ба шаклгирии боварию эътиқод ва сифатҳои инсонгароӣю ватандӯстӣ, сулҳу амният хизмат мекунад. Муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки *«таҳқиқотҳои илмӣ барошмрӯз ошкорнамои моҳият ва баррасии сиёсии ватандӯстӣ, мундариҷаи он тавассути нуқтаи назари илмҳои сиёсӣ ба таҳлили афкори мухталиф ва муқаррароти илмӣ мусоидат мекунад»*. [98,13].

Марҳилаи таҳқиқи тарбияи ватандӯстӣ дар илми педагогика зери таъсири омилҳои таърихӣю сиёсии кишварамон амалӣ гардидаанд. Бояд таъкид кард, ки таҳқиқи таълим, тарбия, ташаккулёбӣ ва зуҳури ватандӯстӣ аз нигоҳи сиёсӣ ба се марҳила тақсим карда мешавад: 1) аз оғози таъсиси давлати Сомониён, ки зиёда аз сад сол идома ёфтааст, вале ғояҳои он минбаъд нигоҳ дошта шуд вале муддати зиёда аз 1000 халқи тоҷик давлатдорӣ худро аз даст дод;

2) аз ғалабаи Инқилоби Октябр ва ташкили ИҶШС оғоз гардида он 70 сол идома ёфт (соли 1924 халқи тоҷик дар ҳайати Ҷумҳурии Узбекистон ҳамчун вилояти мухтор таъсис гардид. Баъдан соли 1929 Тоҷикистон Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ эълон гардида, мақоми баробархуқуқро дар ҳайати ИҶШС ҳамчун давлати мустақил эътироф карда шуд;

3) чи тавре ки Арипов (Орифӣ) дар хулосаи таҳқиқоти бунёдии худ «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» (ибора аз 2 ҷилд) таъкид менамояд, *«Дар Тоҷикистон (аз соли 1951) маркази андешаҳои илмӣ фаъолият менамояд, яъне Академияи илмҳои Ҷумҳурии РСС Тоҷикистон фаъолият мекунад ва дар он як қатор институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ки садҳо нафар ба ҳалли масъалаҳои илмӣ машғул ҳастанд, барои пешрафти соҳаи саноат, хоҷагии қишлоқ ва фарҳанги кишвар мусоидат намуданд»*. [18,18-21].

Худи таҳқиқоти М.Арипов (Орифӣ) таваҷҷуҳи муҳаққиқони тоҷикро ба таҳқиқи андешаҳои таълиму тарбиявии классикони адабиёти тоҷику форс, махсусан ба тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ ҷалб намуд, ки дар онҳо то

имрӯз масъалаи тарбияи ватандӯстӣ мувофиқ ба талаботҳои мактабу маориф мавқеи махсусро ишғол менамояд; 4) аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мақсад, рисолат ва вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методиҳои худро соҳиб гардид.

Дар таҳқиқотҳои олимони тоҷик масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ, инчунин маводҳои таълимӣ дар адабиётҳои илмию таълимӣ дар зерхати иштироки ҷанговарони тоҷикистонӣ дар муҳорибаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945), меҳнати қаҳрамононаи халқ дар ақибгоҳ, ёрии мардум ба фронт, мададу дастгирии осебдидагонии ин ҷанги мудҳиш, ки қариб 300 000 нафар ҷавонмардони шучоъ аз майдони муҳориба ба Ватан барнагаштанд, бунёд ва рушди маориф то давраи ҷанг ва баъди он бахшида шудаанд. Омӯхтан ва таҳлили илмӣ-таърихӣ педагогии олимони И.Обидов, О.Б.Каримова ва дигарон, инчунин васоити ахбори умум (рӯзномаю маҷаллаҳо), адабиётҳои таълимию методӣ, нишон медиҳанд, ки масъалаҳои асосии пешрафти маориф ба марҳилаҳои маҳви бесаводӣ, гузаштан ба таълими хатмӣ ибтидоӣ, ҳафтсола (аз соли 1958 ба таълими хатмӣ 8 сола) ва миёнаи умумӣ (1970), таҳияи китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, дастурҳои таълимию методӣ ва ғайраҳо алоқаманд буданд. Доир ба масъалаи истифодаи маводҳои этнопедагогӣ дар раванди таълиму тарбия андешаҳои умумӣ иброз мегардиданд, вале онҳо махсус мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор нагирифта буданд.

Дар собиқ Иттиҳоди Шуравии Ҷумҳуриҳои Сотсиалистӣ (СССР), оид ба истифодаи педагогикаи халқӣ бори аввал андешаҳои худро дар соли 1924 Э.П.Василтсева иброз намуда ҳамчун ғоя ва воситаи арзишманд дар тарбия пешниҳод намуда буд. Дар солҳои баъдичангӣ ва бунёди педагогикаи миллӣ ва мардуми китоби Г.Н.Волков «Этнопедагогика чувашского народа» (Этнопедагогикаи халқи чуваш), 1958 «Педагогика чувашского народа» (Педагогикаи халқи чуваш), соли 1970 [38] «Традиции чувашского народа» (Анъанаҳои халқи чуваш) [42] ва 1973 [39] таҳия ва дастраси доираи васеи олимони гардид. Дар соли

1999 бо тахриру иловаҳои аз тарафи муаллиф дар ш.Москва китоби «Этнопедагогика» нашр карда шуд. Бояд қайд кард, ки Г.Н.Волков баъди нашр гардидани китоби «Этнопедагогикаи мардуми чувашия» («Этнопедагогика чувашского народа») сазовори мукофоти ба номи яке аз асосгузори ғояҳои истифодаи педагогикаи халқӣ дар раванди кори таълиму тарбиявӣ К.Д.Ушинский гардида буд.

Дар Луғати тавсирии истилоҳоти педагогика таъкид карда шудааст, ки: *«Манбаъи педагогикаи халқӣ эҷодиёти даҳанакии халқ, ки майлу мазмуни педагогӣ дорад, материалҳои этнографӣ, анъанаҳои тарбиявии халқӣ, бозиҳо, бозичаҳо, идҳои халқӣ, таҷрибаҳои тарбиявии оила ва ғайраҳо мебошанд»*. [98,198] Инчунин таъкид гардидааст, ки *«Педагогикаи халқӣ»- ин маҷмӯи ғаҳмиш ва донишҳои халқ оид ба масъалаҳои таълиму тарбия буда инчунин асоси онро «эҷодиёти даҳанакии халқ – афсона, дostonҳо, зарбулмасал, мақолҳо, қофияҳои дилчасп ва дигарҳо ташикил медиҳанд»*. [98,198с.]

Баъди солҳои 70, 80-уми асри гузашта таҳқиқотҳои этнопедагогӣ аз тарафи М.И.Стелмахович (Украина), А.П.Орлова (Булорусия), А.Ф.Хантибидзе (Гурҷистон), В.А.Уругунян (Арманистон), А.Ш.Ғашимов (Азәрбайҷон), Б.А.Қодиров (Узбекистон), К.Пирлиев (Туркманистон) ва ғайраҳо рӯи кор омаданд, ки онҳо замина барои ба вучуд омадани мактаби илмии таҳқиқотҳои этнопедагогӣ гардиданд. Дар Тоҷикистон таҳия ва нашр гардидани таҳқиқоти А.Арипов (Орифӣ) дар ду китоб «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик», ки дар китоби аввал ғояҳои педагогии халқи тоҷик, ки дар эҷодиёти шифоҳии халқ арзёбӣ карда шудааст. Он натиҷаи таҳқиқоти бисёр солаи муаллиф мебошад. Дар китоб андешаҳои тарбиявии асосгузори адабиёти классикии тоҷик ҳамчун асосгузори афкори тарбиявии халқи тоҷик, андешаҳои Носири Хусрав, Унсурмаолӣ Кайковус, Саной, Низомии Ғанҷавӣ, Фариддадуни Аттор ва Насриддин Тусӣ мавриди таҳлилу таҳқиқи назариявӣ қарор гирифтааст (1962). Китоби дуюм ба андешаҳои иҷтимоӣ, таълиму тарбиявӣ ва баррасии мутафаккирон Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ,

Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва хулосаи таҳқиқот бахшида шудааст (1965).

Мафҳуми педагогикаи этникӣ аз тарафи Б.Раҳимов ва А.Нуров чунин тавзеҳ дода шудааст: *«Педагогикаи этникӣ ба халқ мансубият дорад. Доираи он нисбатан маҳдуд буда, ҷиҳатҳои хоси мардуми як маҳал ё як ноҳияро дар бар мегирад. Он худ аз худ паҳн гардида ба моли мардум табдил намеёбад. Онро муҳаққиқони гуногунсоҳа таҳқиқ намуда, дастраси умум мегардонанд. Ба монанди этнографҳо, этносографҳо, этнопедагогҳо ва ғайра. Аз тарафи дигар он на рӯҳи тамоми ҳамаи халқ, балки рӯҳи мардуми ҳамаи маҳал ё ноҳияро ифода мекунад»*. [150,9]

Масъалаи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар назария ва амалияи ҷамоияти давлат, муассисаҳои таҳсилоти печида ва баҳснок аст. Бинобар ин, бояд он ба сиёсати миллии давлат ва ҳукумат мувофиқат намояд. Ҷабҳаҳои этнопедагогии низоми таҳсилот манфиатҳои мубрами иҷтимоӣ-сиёсӣ ва психологӣ-педагогиро фаро мегирад. Барои давлат муҳим аст, ки этнопедагогика на танҳо воситаи муҳими таълиму тарбия, инчунин омили муҳими мутаҳидсозандаи халқу миллатҳо, қавму маҳалҳои гуногуни кишвар бошад, ки ин рисолати иҷтимоӣ, бунёдкориро фарҳангсолориро иҷро мекунад.

Маълум аст, ки Тоҷикистон кишвари гуногунмиллат буда, дар он узбекҳо, русҳо, қирғизҳо, туркманҳо ва дигар қавму миллатҳо қору зиндагӣ мекунанд ва фарзандони онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти ба маълумотгирӣ ҳукуку уҳдадорҳои баробарро доранд. Онҳо ҳукуку имтиёзҳои ба таҳсилфарогирии фарзандонашонро дар шароити Тоҷикистон дар тамоми минтақаҳо таъмин карда метавонанд.

Дар ҳамаи зинаҳои таҳсилоти бо забони модарӣ таҳсил кардани намоёндагони халқу миллатҳо роҳандозӣ карда шудаанд ва дар як вақт забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ таълим дода мешаванд. Дар муассисаҳои таҳсилоти бисёрзабонӣ (тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ, қирғизӣ, туркманӣ) тамоми шароитҳо барои илмомӯзӣ касбзҳудкунии донишомӯзон шароитҳои баробар таъмин карда шудаанд. Ҷорабинҳои

таълиму тарбиявӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ (иду чашнҳои сиёсӣ, миллий, варзишӣ-фарҳангӣ, озмунҳои фанӣ ва ғайраҳо) дар муҳит ва вазъияти бисёрзабонӣ ташкилу баргузор мегарданд. Намояндагони халқу миллатҳои кишвар арзишҳои моддию маънавии худро (либос, рақсу суруд, хӯрок, ҷиҳози хонаводагӣ ва ғайраҳо) мавриди намоишу баҳрабардорӣ қарор медиҳанд. Аз тарафи омӯзгорони фанӣ ҳафтаи забонҳо ташкил мегарданд, ки кулли ин чорабиниҳо ба тарбияи ватандӯстӣ ва ҳештаншиносии кӯдакону наврасон мусоидат менамоянд.

Баъди соҳибистиклол гардидан дар низоми таҳсилот доираи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар раванди кори таълиму тарбиявӣ дар заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методӣ мавқеи махсусро ишғол намуд. Арзишмандии этнопедагогика аз он бармеояд, ки он аз ҳаёти ҳаррӯзаи халқ сарчашма гирифта худ руҳия, орзую умедҳои ўро фарогир аст. Дар навбати худ ҳар як фарди хурду бузургсол кӯшиш менамояд бо истифодаи роҳу воситаҳои таъсиррасонии мақсадноки тарбиявӣ ғояҳои этнопедагогиро амалӣ гардонда тарзу усули ҳаётгузаронии худро ба он мувофиқ созад. Ғояҳои тарбиявии этнопедагогӣ ба педагогикаи миллий таъя намуда ба иҷрои мақсаду вазифаҳои ягона равона карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки омилҳои этнопедагогӣ неруи таъсиррасонӣ ба ҳиссиётҳои ватандӯстӣ, шуури ахлоқӣ ва худшиносию худогоҳии миллию ҳештаншиносӣ доранд.

Таҳқиқотҳои олимони А.Нуров, Б.Раҳимов, И.Арабов, У.Сабуров, М.Сайфуллоева ва дигарон, таҳлили таҷрибаи тарбиявии халқ, андешаҳои тарбиятии классикони адабиёти тоҷик нишон медиҳанд, ки дар этнопедагогикаи халқи тоҷик методҳои асосии тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ, аз он ҷумла тарбияи ватандӯстӣ бо истифодаи методҳои тарбияи самти инсонгароидошта амалӣ карда мешаванд. Ба монанди насихат, намуна, панду андарзҳо аз эҷодиёти классикони адабиёти тоҷик, маслиҳатдиҳӣ, баҳодиҳӣ, ҳавасмандкунӣ, дуои нек додан, истифодаи зарбулмасалу мақол, илтимос ва ғайраҳо, ки кулли онҳо дар

низомии тарбиятии оила, муассисаҳои таҳсилотӣ, ҷомеа мавриди истифодабарӣ қарор доранд.

Хусусияти таҳқиқотҳои педагогӣ-психологӣ ва иҷтимоӣ-педагогии ба педагогикаи мардумӣ бахшидашударо чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Асосҳои илмӣ-методологии истифодаи педагогикаи миллии тоҷик дар асоси талаботҳои ҳуҷҷатҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методии зинаҳои гуногуни таҳсилот коркард ва мавриди истифодабарӣ қарор дода шуданд (М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, Қ.Б. Қодиров, И.Х.Каримова, А.Нуров, Х.Раҳимзода, И.Арабов, Н.М. Юнусова, Б.Мачидова, С.Негматов, Ш.А.Сафаров, Л.Иматзода, Ҷ.Х.Файзализода, А.Мирализода, Д.Латифзода, Ф.Гулматов ва дигарон).

2. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда имконият дод роҳи усулҳои эмпирӣ (амалии) таҳқиқотҳои илмӣ этнопедагогӣ ва этнопсихологӣ дар тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ тарбия ва ташаккули ҳувияти миллии (И.Х.Каримова, А.Нуров, Б.Мачидова, Р.С.Хидирова), сифатҳои шахсиятии ҷисмонӣ (Ш.А.Сафаров, Т.Намозов, М.Салимов) ва дигарон таҳия ва тақмил ёбанд.

3. Рушди педагогикаи тарбияи оилавӣ дар зерхати истифодаи педагогикаи мардумӣ дар омода намудани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ ва тарбияи фарзанд (И.Арабов, Ф.Шарифзода, С.Сулаймонӣ, Х.Раҳимзода, М.Изатова ва дигарон) дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои таҳсилотию ҷомеа (Ф.Гулматов, М.Лутфуллозода, С.Саидов ва ғайраҳо) таъмин гардид.

Дар ҷомеаи кунунии Тоҷикистон тарбияи ватандӯстии наврасон хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Аввало, баъди соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон чун давлати соҳибистиклол ва мардуми он чун шаҳрванд, вазъи мураккабу душвори иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсату маънавӣ, махсусан идеологиро аз сар гузаронданд. Ин давраи ояндасозии таърихӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар назди оила, муассисаҳои таҳсилотӣ аҳли ҷомеа бозсозии мураккабу душвори мактабу маориф, махсусан, омӯхтану истифодабарии арзишҳои маънавию тарбиятии миллиро

гузошт. Бо дар назардошти вазъият таҳриму такмили ғояҳои ватандӯстӣ ва роҳу воситаҳои ташкилу амалигардонии мазмун, моҳият, мундариҷа ва роҳу воситаҳои тарбияи ватандӯстӣ ба миён омаданд. Эҳё ва истифодаи арзишҳои таълиму тарбиявӣ, ки дар педагогикаи миллий ва таҷрибаи амалии халқи тоҷик арзи вучуд доштанду имрӯз низ арзишмандии онҳо хеле бузург аст, яке аз омилҳои тарбияи ватандӯстӣ эътироф карда шуд.

Дар барномаи давлатии «Тарбияи ватандӯстонаи ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» [30], хусусиятҳои ватандӯстӣ чунин таъкид карда шудааст: *«Ватандӯстӣ падидаест, ки хусусияти хоси равонӣ-маънавии аъзоёни ҷомеа ро инъикос намуда, сатҳ ва нақши таърихӣ-сиёсии миллат, дарки мақоми он дар тамаддуни ҷаҳонӣ ва ташаккули ифтихори бунёдкоронаи миллатро фарогир мебошад. Сатҳ ва дараҷаи он пеш аз ҳама, аз дониш, ҳофиза ва хирад вобаста мебошад».* [30,32.]

Таҳлили таҳқиқотҳои солҳои охир (Афғонов М.М., Давлатзода Ҷ.) ва дигарон нишон медиҳанд, ки баъди қабул карда шудани «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»[83], «Консепсияи миллии тарбия дар Тоҷикистон»[72], «Консепсияи тарбияи шахрвандӣ дар Тоҷикистон»[71] низоми усулҳо ва шаклҳои кор оид ба тарбияи ватандӯстӣ дар маҷмӯъ ба тарбияи шахрвандӣ дар якҷоягӣ қарор гирифтааст, яъне:

- 1.Усулҳои ташаккули шуур шахрвандӣ ва ватандӯстӣ.
- 2.Усулҳои ташкили фаъолияти шахрвандӣ ва ватандӯстӣ.
- 3.Усулҳои ҳавасмандгардонии рафтори шахрвандӣ ва ватандӯстӣ.

4.Усулҳои идоракунии, назорат ва ташкили фарҳанги шахрвандӣ ва сифатҳои ватандӯстӣ. [67,154], ки ҳадафи асосии онҳо ташаккули шуур ва ҳиссиёти ватандӯстӣ қарор дода шудааст. Инчунин масъалаи омода намудани омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ба тарбияи ватандӯстии хонандагон мавриди таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони тоҷик А.Қаландаров ва дигарон қарор гирифтааст.

Боиси таассуф аст, ки на дар ҳамаи таҳқиқотҳои муосири илми педагогикаи тоҷик истифодаи омилҳои этнопедагогӣ ҳамчун роҳ, усул ва омили тарбияи ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ дар зербоб ё боби алоҳида мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Омил – ин асос, замина, қувваи пешбаранда аст, ки сабаби ба вучуд омадани дигаргуниҳои зехнию маънавӣ мегардад. Омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори онҳо таъсир расонда метавонад ва яке аз омилҳои ташаккулёбии ҷаҳонбинии илмӣ мегарданд.

Масъалаи истифодаи маводҳои кишваршиносӣ ва осорхонаҳои кишваршиносии таърихию фарҳангӣ дар тарбия ва ташаккули сифати ватандӯстии хонандагон дар таҳқиқотҳои Афғонов М.М., Абдулов Ҷ., Саиднуриддинзода С. ва дигарон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Истифодаи маводҳои кишваршиносӣ ва осорхонаҳои кишваршиносӣ, таърихию фарҳангӣ дар тарбияи ватандӯстӣ имконият медиҳад то омӯзгорон ба таври боварибахш ва қонёкунанда оид ба табиати кишвар, ёдгориҳои таърихию зебоиҳои табиат, воқеа, далелу рӯйдодҳои таърихӣ, қаҳрамони халқу миллатҳои дар кишвар зиндагикунанда ба хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ донишу тасаввуротҳои амиқи таърихию географӣ, таърихию воқеӣ диҳанд. Инчунин, истифодаи маводҳои кишваршиносӣ ва осорхонаҳои таърихию фарҳангӣ ба ҳавасмандгардонии хонандагон ба мустақилона омӯхтану такмил додани донишҳо равона гардидааст. Дар маҷмӯъ, иҷрои вазифаҳои таълиму тарбиявӣ ва ташкилу роҳбарӣ ба фаъолиятҳои самарабахш, истифодаи дурусти вақти холии хонандагонро таъмин мегардонад.

Яке аз самтҳои инсонгарии тарбияи ватандӯстӣ ин дарки ягонагӣ ва робитаи бо ҳам мутақобилаи халқҳои ҷаҳон мебошад, ки дар онҳо тамоми халқияту миллатҳо бояд кӯшиш намоянд тамоми фаъолияти худро ба нигоҳ доштану пойдор намудани сулҳ, муҳофизат ва нигоҳдории арзишҳои моддӣю фарҳангӣ, арзишҳои умумиҷаҳонӣ,

пешрафти илму иқтисодиёт, ҳалли боадолатонаи низою ихтилофотҳои ҷаҳон равона намоянд.

Дар ҳар як давраи замони инкишофи ҷомеа дигаргуниҳое ба вуҷуд меоянд, ки дар ҳаёту зиндагӣ, тафаккуру андешаҳои одамон дигаргуниҳои ҷиддию тақдирсозро ташаккул медиҳанд. Дар дохили ҳар як давлату кишварҳо ин дигаргуниҳо хусусиятҳои ба худ хос дошта дар мақсаду маром, вазифаю рисолати тарбияи наврас, шаклгирии майлу хоҳиш ба ҳифзи истиқлолият, арзишҳои моддию маънавӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, зиндагии ороиштаю арзанда, сулҳу салоҳу ваҳдати миллӣ, ватандӯстӣ ва ҳифзу афзонгардондани дастовардҳои халқу миллатҳои ҷаҳонро тбояд ба вуҷуд орад. Агар дар давраи давраи шӯравӣ ин раванд дар зерхати мафкураи тарбияи интернационалӣ, яъне тарбия дар ҳисси бародарию якдигарфаҳмӣ, бо ҳамдигар дӯстиву наздик шудани халқу миллатҳо, қавму наҷодҳои гуногун пайгирӣ ва тарбия карда мешуданд, имрӯз он зарурияти тарбияи ҷаҳонпарастиро ба миён овардааст. Ба андешаи академик М.Лутфуллозода дар китоби худ «Педагогикаи башар» таъкид менамоянд, ки дар шароити кунунии ҷомеа *«худи таърих ба мо имконият додааст, на паҳлуҳои ҷудогонаи тарбияро дар ҷордевори давлатҳои алоҳида маҳдуд созем. Мо вазифадорем, ки дар қори хайри наҷоти Инсон ва Замин аз дипломатияи тарбияи мақсаднок қор бигирем, ки он қатъи назар аз миллат, наҷод, забон, дин манфиати умумибашарию ифода менамояд»*. [102,7]

Бояд қайд кард, ки бо баробари таҳлилу баррасии олимона оид ба масъалаҳои тарбияи инсон ва ҳуқуқҳои он; зарурияти тарбияи ҳифзи саломатӣ ва ҳаёти солими башар; арзиши афкори педагогии динҳои машҳури ҷаҳон (зардуштия, буддӣ, яҳудӣ, ислом, насронӣ); тарбияи озодиҳои, сулҳпазирӣ, зебоиписандӣ, таҳаммул ва ҳусни тафохум; тарбияи шахсияти сарваронро дар робита бо тарбия ва руҳи сиёсати умумибашарӣ ва тарбияи дарки ҷаҳонгароиро М. Лутфуллозода тавсия намудаанд. Зери ибораи «Сиёсати умумибашарӣ», ин пеш аз ҳама дар он ифода мегардад, ки ҷаҳонишавӣ ба вазъи умумии ҳамаи давлатҳои хурду

бузург таъсир расонда дар доираи он муносибатҳои байналмиллалӣ дар онҳо рушд меёбанд, ба ҳамдигар таъсир мерасонанд, одамон худро дар замини кишварҳои дигар озоду ором ҳис мекунанд, ба ҳамдигар наздик мешаванд ва он имконият медиҳад зиддият, зӯроварӣ, ихтилофҳо аз байн бардошта шавад, пеши роҳи ҷангу хунрезӣҳо гирифта шавад. «Заминро, ки гаҳвораи баишарият аст, ҳифз намуда, дар он беҳатариӣ мардумро бояд таъмин кард». Барои иҷрои ин мақсад тарбияи дарки ҷаҳонгароӣ аз тарафи М.Лутфуллозода дар зерхати чунин гояҳои инсонгароӣ нешкани карда шудааст:

«1.Сайёраи Замин, ки ҷаҳони моддию маънавиро дар худ фаро гирифтааст, мисли Модар, Офтоб яктост. Ватани бобоии ҳар як халқу миллат ҷузъи таркиби ҳамин замону ҳамин макон аст.

2.Тарбияи ҷаҳонпарастӣ давоми тарбияи ватандӯстӣ аст. Шахсе, ки афқору ақидаи худро дар доираи ватандӯстӣ маҳдуд месозад, худ маҳдуд аст.

3.Тарбияи ҷаҳонпарастӣ – гарави сарвати неъматҳои моддӣ ва маънавист. Ҷаҳонгароӣ ва тарбияи ватандӯстӣ имконият медиҳад, ки халқҳо, миллатҳо бо ҳам наздик шаванд, аз таҷрибаи офаридани неъматҳои моддию маънавии ҳамдигар омӯзанд, онҳоро дар кишвари худ эҷодкорона тадбиқ намоянд.

4.Ҷаҳондӯстӣ ва муҳити зист (экология), яъне одамон ба гайр аз кишвари худ, кишварҳои дигари ҳамсояро дӯст доранд, он гоҳ нешгирӣ кардани офатҳои табиӣ вайронкориҳои муҳити зист осон мегардад.

5.Тарбияи ҷаҳонпарастӣ ва сулҳи умумӣ, ки аз рӯзи пайдоиши худ инсоният сулҳу сулҳпарвариро шиори худ кардааст. Вале таърих исбот намудааст, ки одамон ҷуз ватани худ кишвари дигарро дӯст намедоранд, ватани худро беҳтарини беҳтаринҳо ҳисобида даст ба низову ҷудоиандозӣ дароз мекунанд».[101,17-19]

Аз таҳлили таҳқиқотҳои илмӣ педагогӣ, ҷабҳаи инсонгароӣ доштани тарбияи ватандӯстӣ тибқи талаботҳои этнопедагогӣ, таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори наврасону ҷавонон,

инчунин арзишҳои умумиинсонӣ низ нақши муҳим доранд. Аз нигоҳи фалсафӣ «ҷаҳонишавӣ – ҳамчун раванди якпорчасозии иқтисодиву фарҳангии мардуми дунё – метавонад ба густариши ақидаву назарияҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ хизмат кунад. [123,13]. Вале таъсири манфии ин раванд ба муносибатҳои оилавӣ, ки барои инсон он мактаби аввалини ташаккули шахс аст ва дар раванди кори таълиму тарбиявӣ бо муассисаҳои таҳсилотӣ робитаи ногузастанӣ дорад зиёдтар ҳис карда мешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки тарбияи ахлоқию маънавии наврасону ҷавонон ва ташаккулдиҳии сифатҳои ватандӯстӣ дар онҳо маъноту моҳият ва шартҳои асосии на танҳо рушди шахсиятӣ, инчунин омода намудан ба ҷаҳонӣ арзишмандии сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дорад. Зеро насли наврасе, ки маърифати баланд, тафаккури созандаю бунёдкорӣ, сифатҳои волои ватандӯстӣ дорад, ба пешрафт, рушду нумуши халқу кишвари худ ҳиссагузори менамояд ва ба ҷаҳонӣ сарзамини кишвар, мардумони сулҳу ваҳдатфарро ошно месозад. Ӯ харобшавии табиат, иқтисодиёт, тафриқагароӣ тариқатгароӣ динию иҷтимоӣ, ҷудоандозии қавмию миллӣ ворид шудани фарҳанги бегона ва ғайраҳоро, ки ба коҳишҳои арзишҳои ахлоқӣ, аз он ҷумла ватандӯстӣ роҳ наметаҳд.

1.2. ЭТНОПЕДАГОГИКА (ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ) ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТӢ

Баъди соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон, ба пеш омадани зарурияти бознигарӣ ба методологияи тарбияи ахлоқию маънавӣ ва рушди шахсияти хонандагон андеша. Ғояҳои гуногун ба миён омадаанд, ки яке аз ҷабҳаҳои арзишманди он таҳқиқу баррасии имкониятҳои таъсиррасонии педагогикаи халқӣ ва этникӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори насли наврас мебошад. Мақсади он ҷустуҷӯ ва дарёфти имконият ва неруи таъсиррасонӣ ба шахсияти насли наврас бо истифода аз педагогикаи мардумӣ аст, ки он тули садсолаҳо таҷрибаи таърихӣ - фарҳангии халқро дар худ фаро гирифта арзишмандии хешро дар таълиму тарбияи хурду бузурги аҳли ҷомеа дар тули садсолаҳо исбот намудааст.

Зарурияти истифодаи омилҳои этнопедагогӣ педагогикаи мардумӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон аз инҳо бармеояд:

- истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар таълим ва тарбияи маънавӣ - ахлоқии кӯдакон ҳанӯз аз айёми хурдсолӣ дар оила оғоз гардида дарк кардани мазмун ва муҳтавои онҳо дар синни мактабӣ осон ва наздик ба таҷрибаи иҷтимоии донишомӯзон дар муассисаҳои таҳсилотӣ ва зинаҳои таҳсилоти касбӣ мегардад;

- ҳангоми таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори кӯдакону наврасон, омӯзгорону волидон дар як вақт метавонанд якҷанд омилҳоро истифода баранд: тағйир додани овоз, махсус такрор кардани калимаю ибораҳо, имою ишора, таъкид кардан ва ғайраҳо, ки хушёрию зиракӣ, таҳаммулпазирӣ ва дигар сифатҳои шахсиятиро инкишоф медиҳанд;

- дар кӯдакону наврасон маҳорату малакаи нутқронӣ ва меҳру муҳаббат бо лафзи модариро тарбия менамоянд, ки яке аз унсурҳои таркибии тарбияи ҳештаншиносӣ, шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ мебошанд;

- дар этнопедагогика иҷрои вазифаҳои тарбияи насли наврас дар маҷмӯъ (бо таври комплексӣ) арзёбӣ карда мешаванд, яъне онҳо ба иҷрои вазифаҳои тарбияи ҷисму руҳи солим: муҳофизат, эҷод ва

офариниши зебӣ дар табиат, меҳнат ва ҳаёти ҳаррӯза; азхудкунии донишу маълумотҳо оид ба қоида ва меъёрҳои одоби муошират, муносибат ба табиату ҳаёти иҷтимоӣ, меҳнатдӯстиву меҳнатқаринӣ; тарбияи сифатҳои маънавӣ – ахлоқии ватандӯстӣ, инсонгарӣ, таҳаммулпазирӣ, меҳру муҳаббат ба одамон, раҳмдилию саховатпешагӣ ва ғайраҳо мусоидат менамоянд;

- инсон дар муҳити этнопедагогӣ ба дунё омада, дар он рушд меёбад ва ӯ бояд ба дарк намудани арзишмандии он, зиндагӣ кардан ва муҳофизат намудани оромию осудагии муҳити хонаводагӣ, таҳсилотӣ ва ҷамъиятӣ ҳиссагузор ба воқеа мерасад;

- муҳофизат кардани арзишҳои маънавии тарбиятӣ, аз ҷумла ватандӯстӣ, ки онҳо аз таъсири андешаҳо, ғояҳо ва равишҳои бегона, ки имрӯзҳо зерӣ таъсири фарҳанги аврупоӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори насли ҷавон ба воситаи технологияҳои муосири иттилоотӣ - иртиботӣ таъсиргузор ҳастанд, арзишманд мебошанд;

- муҳимтарин ҷанбаи этнопедагогика дар он аст, ки дар ҳамаи қавму халқҳо, аз он ҷумла тоҷикон, масъалаи тарбияи ватандӯстӣ чун ҷузъи таркибии тарбияи маънавӣ – ахлоқӣ мавқеи хоса дорад. Омӯхтан ва бо таври эҷодӣ истифода бурдани он дар айёми ҷаҳонишавии фарҳангҳои тарбиятӣ муҳим ва саривақтӣ мебошад;

- педагогикаи мардумӣ дар таълим, тарбия ва ташаккулдиҳии муколамаи (диалогӣ) байни халқу қавмҳо, гуруҳҳои этникӣ ва миллатҳои дар Тоҷикистон қору зиндагикунанда яке аз омилҳои устувории сулҳу ваҳдати миллӣ ва устувории низоми иҷтимоӣ - сиёсии кишвар, рушду нумуши иқтисодиёту фарҳанг ва таъмини некуаҳволии мардуми кишвар аст;

- илми педагогикаи анъанавӣ, ки дар ҳамаи зинаҳои таҳсилотӣ ва давраи рушди ҳастии инсон омӯхта ва истифода бурда мешавад, дар заминаи педагогикаи халқию этникӣ ба вучуд омада таҷрибаҳо, ғояҳои пешқадаму арзишманди онро дар таълиму тарбия ва инкишофи маълумотгирии инсонро аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ асоснок намудааст:

- яке аз муҳаққиқони шинохтаи педагогикаи миллии тоҷик академик М.Лутфуллозода дар асараш «Чаҳоргонаи тарбия» бо иқтибос аз китоби Бароти Абдурахмон таъкид менамояд, ки «...нангу номуси ватандорӣ аз марғ болотар аст»[104,360].

Ин шиор бояд дар ботину амали ҳар як хурду бузургсоли ватандӯсту ватанпарвар тарбия карда шуда он ҷовидон бошад.

Омилҳои этнопедагогӣ асосҳои иҷтимоии худро дорад, чунки он дар давоми умри садсолаю ҳазорсолаи халқу миллатҳо, қавму гуруҳҳои хурду бузурги этникӣ дар заминаи таҷрибаи тарбиятии онҳо ба вучуд омада, вобаста ба шароиту имкониятҳо, вазъияти иҷтимоию иқтисодии онҳо тақмилу тағйир ёфтаанд.

Я.А.Коменский аввалин дастур барои тарбияи хонаводагиро дар асоси педагогикаи халқӣ бо номи «Мактаби модарӣ» эҷод кардааст. Ин равия минбаъд дар Аврупо идома дода шуд ва аз тарафи Иоганн Песталотси «Гертруда фарзандонашро чӣ хел тарбия мекард» ба волидон пешкаш гардида буд. К.Д.Ушинский дар асарҳояш «Меҳнат ва аҳамияти он дар инкишофи психикӣ ва нақши тарбиявии он», «Қаломи модарӣ», «Олами кӯдакон», «Дар бораи халқият дар тарбияи ҷамъиятӣ»; А.С.Макаренко «Китоб барои волидон», В.А.Сухомлинский «Таҷрибаи мактаби Павлиш», «Тарбияи эстетикӣ»; Никитин Б. ва Никитина Л. «Мо, фарзандон ва набераҳои мо»; Янош Корчак «Қалби худро ба кӯдакон мебахшам», «Эҳтиром бо кӯдак»; Бенджиамин Спок «Тарбияи хурдсолон», Масару Ибука «То сесола баъд дер мешавад» ва ғайраҳои тарбия бо истифодаи маводҳои этнопедагогӣ таъкид гардидаанд.

Тарбияи ватандӯстӣ ба принсипи халқият асос ёфтааст. К.Д.Ушинский ҳамчун яке аз асосгузори педагогикаи мардумӣ таъкид менамояд, ки «*танҳо як тамоюли модарзодии барои ҳама умумӣ вучуд дорад, тарбия ҳамеша ба он умед баста метавонад, ки мо онро халқият меномем. Тарбияе, ки худӣ халқ ба вучуд овардааст ва дар асоси принципҳои мардумӣ ба вучуд омадааст, он дорои қувваи бузурги тарбиявӣ*

мебошад, ки дар беҳтарин низомҳо вуҷуд надорад, ки дар асоси ақидаҳои абстрактӣ ё аз дигар халқҳо гирифта шудааст...» [196,68]

Дар пешрафту тақомули соҳаҳои алоҳидаи илмҳо нафароне метавонанд, ки бо таҳқиқоти арзишманди худ таққони назаррасро бахшанд. Чи тавре ки, дар боло қайд намудем, маҳз ҳамин амал аз тарафи педагоги шинохтаи Шуравӣ Г.Н.Волков дар солҳои 70 асри гузашта дар илми педагогика пайгирӣ карда шуд. Дар асараш «Этнопедагогикаи халқи чуваш» ва минбаъд бо таҳқиқоти бунёдии худ «Этнопедагогика» таваҷҷуҳи доираи васеи олиморо ба масъалаҳои этнопедагогика ҷалб намуд. [40,68] . Муҳаққиқ бори аввал мафҳумҳои «педагогикаи халқӣ» ва «этнопедагогика»- ро тавзеҳ дода таъкид намуд, ки *«педагогикаи халқӣ ба таҷриба ва тавсифи он, воятаҳо ва гоҷҳои тарбияи халқӣ муносибат дошта бошад. Этнопедагогика – ин афкори назариявии ҷабҳаи илм аст»*[40,3] – таъкид намудааст аъзои корреспонденти АИП СССР, омӯзгори хизматнишондодаи Федератсияи Россия, профессор Л.А.Орлова.

Бояд қайд кард, ки Г.Н.Волков фарҳанги халқи чувашро дар робита бо фарҳанги халқҳои собиқ Иттиҳоди ҷумҳуриҳои Шуравии сотсиалистӣ ва намояндагони педагогикаи классикии Аврупо таҳқиқ намуда, аҳамияти прогрессивии ин равандро дар ягонагии маънавии халқҳо арзёбӣ намуд. Ин амал имконият дод дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ муҳаққиқон ба таҳқиқи масъалаҳои этнопедагогика машғул гардида, онро дар зерхати педагогикаи халқӣ ва этнопедагогӣ натиҷагирӣ намоянд.

Минбаъд ин раванд дар дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ идома ва ривоч ёфтаанд ва то имрӯз ба як соҳаи арзишманди педагогикаи муосир мубаддал гардида, таҷрибаи тарбиявии халқро, ки дар тули садсолаҳо аз насл ба насл дода мешаванд, ҷамъбасту ғанӣ мегардонанд, онҳоро мувофиқ ба талаботҳои пешрафти ҷомеа мавриди истифодабарӣ қарор медиҳанд.

Асосҳои педагогии истифодаи этнопедагогикаи миллӣ баъди соҳибистиқлол гаштани Тоҷикистонро арзёбӣ намудан мумкин аст. Дар илми педагогикаи ҷаҳонӣ назария ва амалияи педагогикаи халқӣ дар афкори педагогҳои барҷастаи Аврупо ва таҳқиқотҳои олимони ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравии сотсиалистӣ аз тарафи Г.Н.Волков мавриди дар сатҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Мафҳуми «этнопедагогика» бо пешниҳоди ӯ ба илми педагогика иваз карда шуда, аз солҳои 60-уми асри гузашта сар карда марҳилаи таҳқиқи масъалаҳои педагогикаи халқӣ ва этнопедагогика дар ҷумҳуриҳои дигар то имрӯз идома доранд.

Инчунин дар Тоҷикистон ғояҳои педагогикаи халқӣ дар асарҳои адабӣ – педагогии мутафаккирони адабиёти тоҷик махсус дар таҳқиқотҳои назариявии Арипов (Орифӣ), Ф.Шарифзода, Х.Афзалов, Б.Раҳимов, А.Паҳлавонов, М.Г.Рачабов ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар тарбияи ватандӯстии наврасон аз чунин омилҳои этнопедагогиро истифода бурдан мумкин аст, ки онҳо бо анъанаҳои ҷангию меҳнатии халқи тоҷик ва сокинони заҳматкаши дирӯзу имрӯзи кишвар алоқаманд мебошанд. Ин амал яке аз омилҳои муҳими бойгардондани олами эҳсосотӣ ва дунёи маънавии онҳо шуда метавонад. Ба он дохил мешаванд: расму оин, урфу одат, анъанаю маросимҳо, бозӣ ва бозичаҳо, тарзи меҳнат ва маишат, эҷодиёти шифохӣ ва ғайраҳо, ки амалу унсуру таркибии фарҳанги моддию маънавии халқро фаро мегирад.

Педагогикаи халқӣ ва педагогикаи этникӣ гарчи мазмунан бо ҳам наздиканд, вале онҳо мантиқан хусусиятҳои ба худ хос доранд. Педагогикаи этникӣ таҷрибаи амалии этносҳо – қавмҳо, мардуми муайяни халқу миллатҳоро фаро мегиранд, ки онҳо тавбам бо ҳам алоқаманд мебошанд.

Педагогикаи этникӣ *«ҷамъи донишҳо, метод, роҳ, восита ва методикаи кори таълиму тарбияро, ки ба этноси муайян дар давраи*

таърихӣ мавҷудияти худ бо мақсади ташаккул додани дониш, малака, маҳорат ва сифатҳои шахсияте, ки барои ин ё он этнос хос аст, ба як система, қолаб ё шакл даровардааст, мефаҳмем». [168,11]

Муҳаққиқон Б.Раҳимов, А.Нуров дар заминаи таҳлили таҳқиқотҳои илмӣ соҳаи педагогикаи халқӣ, аз солҳои 20 асри гузашта оғоз гардидаанд, таъкид менамоянд, ки «педагогикаи халқӣ ҷиҳатҳои аз ҳама мухталифи афкори педагогии этносҳоро дар бар мегирад. Яъне он характери ҷамъбасткунанда дорад... ва педагогикаи этникӣ ин ақидаҳои этнос барои пахлуҳои гуногуни тарбия буда, пахлуҳои гуногуни таълиму тарбиявии этносро инъикос мекунад». [152,12-13]

Дар педагогикаи этникӣ андешаҳо ва роҳу усулҳои таъсиррасонии тарбиявӣ таъкид карда мешавад: «монанди ман иҷро намоед; «бояд ки ҳамин тавр бошад» ва ё бо дарназардошти шахси сеюм ё шахси номаълум, махсусан зарбулмасалу мақолҳо, масалан «шахси беватан, булбули бечаман» андешаю иҷрои амалҳо пайгирӣ карда мешаванд. Чунин тарзи таъсиррасонӣ барои кӯдакону наврасон воситаи муҳими ташаккули амалҳои фикрронӣ (монанду муқоисакунӣ, таҳлилу тарғибнамоӣ, хулосаю ҷамъбасткунӣ, тасаввуру амалнамоӣ) ва азхудкунии қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ мегарданд, ки қулли онҳо асосҳои илмӣ – методологии таҳқиқотҳои муосирро дар педагогикаи халқӣ ва этнопедагогикаи миллӣ ташкил медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки дар таҳқиқотҳои олимони тоҷик роҷеъ ба ақидаҳои таълиму тарбиявии мутафаккирони адабиёти тоҷику форс ғояҳои педагогикаи халқӣ ҳамчун ифодакунандаи афкори амали тарбиятии халқ, ақлу хирад, заковату хирадмандии ниёгон асоснок карда шудааст. Маълум аст, ки нишонаҳои таҷрибаи тарбиявии шахс аз таълимоти «Авесто» сарчашма гирифта дар ташаккули концепсияи тарбия дар педагогикаи халқи тоҷик, ғимояи оила, зодгоҳ, Ватан мавқеи махсусро ишғол намудааст. Минбаъд концепсияи тарбияи ватандӯстӣ дар шоҳасари Абулқоси Фирдавсӣ «Шоҳнома» инъикоси худро ёфтааст. Инчунин ин масъала дар афкори панду ахлоқии Абуалӣ Ибни Сино,

Унсурулмаолии Кайковус, Абдурахмони Ҷомӣ, Саъдии Шерозӣ то ашъори шоиру нависандагони муосири тоҷик Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Фотеҳ Ниёзӣ, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ ва дигарон идома ёфта истодааст.

Консепсияи тарбияи муҳаббат ба оила, зодгоҳ, Ватан дар педагогикаи халқу миллатҳои дунё мавқеи меҳвариро ишғол менамояд, чунки онҳо *«ҷавҳари беҳтарини афкори халқро таҷассум кардааст. Ба монанди муносибати боэҳтиромона нисбат ба калонсолон, меҳмоннавозӣ, хоксориҷу хушмуомилағӣ, меҳнатдӯстӣҷу ватанпарвариҷу хушахлоқӣ, ростқавлиҷу бовиҷдонӣ ва дигарҳо, ки ба ҳамаи халқҳо хос аст»* [156,42]. Ҳатто симоҷу амалҳои ватандӯстонаи қаҳрамонҳои ривояту достонҳо, афсонаҷу шеърҳо мантиқан бо ҳамдигар наздик ҳастанд. Мо онҳоро дар достонҳои «Гуруғлӣ», «Алпомиш»- и тоҷикӣ, «Қаҳрамони пусти палангпӯш»- и гурҷӣ (Шота Руставели), дар ҳаммаъногии зарбулмасалу мақолҳои халқии тоҷикӣ ва русӣ (Калонтаров Е.), тоҷикӣ – русӣ - англисӣ (Ш.Усмонзода), тоҷикӣ - ўзбекӣ (Б.Раҳимов, А.Нуров), инчунин расму оин ва одату анъанаҳои тарбиятии халқҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон (А.Э.Измайлов, Ё.Раҳмонова) ва ғайраҳо мебинем. Ба ҳаммонандии ғояҳои тарбиятии халқҳо вобаста ба ягонагии фарҳанги динии онҳо низ таъсиргузор мебошанд.

Умуман, бисёр ҷашну маросимҳо, расму оин, одату анъанаҳои пешқадами халқу миллатҳо мантиқан бо ҳам алоқаманд буда, онҳо ҷузъан аз ҷиҳати ташкилу баргузори аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Фарқияти ҷузъӣ аз муҳити табиӣ, тарзи зиндагӣ, забону фарҳанги моддию имкониятҳои зиндагии одамон бармеояд, ки онҳо низ аз тақозои замон, асосҳои меъёрӣ ҳуқуқии ҷашну маросимҳо ва ғайраҳо бармеоянд.

Бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷаҳонӣ шудани иди Наврӯз, ҳамчун фарҳанги ғайримоддии миллии ҳавзаи Осиёи Марказӣ, махсусан тоҷикон эътироф шудани оҳангу сурудҳои классикии «Шашмақом», «Санъати фалаксарой», либоси чакан, ёдгории таърихии шаҳри қадимаи

Саразм ва ғайраҳо воситаи муҳими тарбияи ватандӯстӣ, ҳисси ифтихор аз гузаштаю имрӯзаи ватани худ барои насли хурду бузургсоли халқу миллатҳои Тоҷикистон мебошанд.

Сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар таҷлили дуюмин ҷашни ҷаҳонии Наврӯз дар шаҳри Техрон дар суҳанронии худ дар таърихи 27 март соли 2011 таъкид карда буданд, ки *«Наврӯз ҷавҳари фарҳанги мардуми ориёиро ташкил намуда, гузаштагонамон онро ҳамчун оғози соли нав, ҷашни баҳор ва бедории табиат таъбир кардаанд. ...моро лозим аст, ки баъзе суннатҳои наврӯзиро барои беҳбудии ҳаёти имрӯзаамон истифода барем»*. [164].

Асосҳои иҷтимоии этнопедагогикаро ташкил медиҳад:

- этнопедагогика педагогикаи таҷрибавӣ буда, он дар асоси ба ҳисоб гирифтани синну сол, шароиту имконият ва дониш, маҳорату малакаҳои тарбиявии мардум ба вучуд омадааст;

- вазифаҳои тарбия, таълим ва рушди маънавӣ – эҳсосӣ, ахлоқӣ – иродавӣ, меҳнатӣ-маишӣ, фарҳангӣ-иҷтимоиро бо таври маҷмӯи иҷро намуда барои иҷтимоишавии кӯдакону наврасон, «аз худ намудани таҷрибаи таърихӣ-фарҳангӣ (Л.С.Виготский)» мусоидат менамояд;

- этнопедагогика бо баробари пайдо шудани этнос, халқ ва миллат пайдо шуда он ифодагари таҷрибаи тарбиявии онҳо мебошад. Инчунин пайдоиш, зуҳурот ва рушди иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва фарҳангии халқ дар этнопедагогикаи он ифода мегардад.

- *«дар моддаи 41 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъкид гардидааст, ки «ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад»* [79] ва ба раванди таҳсил ҳамаи кӯдакону наврасон фаро гирифта мешаванд . Дар раванди кори таълиму тарбиявӣ сарватҳои фарҳангию тарбиятии халқҳо, аз ҷумла этнопедагогӣ истифода бурда мешаванд, чунки онҳо таҷрибаи тарбиявии халқро ифода намуда арзишмандии тарбиявии худро исбот намудааст;

- дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти кишвар фарзандон аз оилаҳои тоҷикон, ўзбекҳо, русҳо, тоторҳо, туркманҳо, қирғизҳо ва ғайраҳо якҷоя

таълиму тарбия мегиранд, ки барои онҳо меъёрҳои умумии одобратор, ахлоқу сифатҳои маънавии характери шарқонадошта хос мебошанд;

- зарурияти тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ новобаста ба синнусол, мансаб, сарватмандӣ ва мутлақият ба талаботҳои дини мубини ислом дар ҳамаи даври замонҳо дар этнопедагогикаи халқҳо таъкид карда шудааст;

- дар замони соҳибистиклолии кишвар новобаста ба шароити имкониятҳо барои фарзандони халқу миллатҳои дигар дар муассисаҳои таҳсилотӣ бо забонҳои русӣ, ўзбекӣ, қирғизӣ, туркманӣ раванди таъсилот таъмин гардида дар онҳо забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ тибқи *«Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2015-2020 ва минбаъд то солҳои 2030»* [29] ба роҳ монда шудааст.

Омӯхтан ва тақмили Стандартҳо, барномаҳои таълимии фаннӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимии методӣ намоишӣ нишон медиҳанд, ки қисми зиёди маводҳои омӯзишӣ ба табиати Тоҷикистон, расму оин, одату анъанаҳои миллӣ, ҷашнвораю идҳои мардумӣ, бозиҳо, маълумотнома оид ба бузургони миллат, зарбулмасалу мақолҳои тарбиявӣ бахшида шудаанд, ки онҳо ҳамчун омили таъсиррасонии этнопедагогӣ ба тарбияи ватандӯстии донишомӯзон мусоидат менамоянд;

- қабул карда шудани *«Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»* [84], *«Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»* [85], *«Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»* [72] волидон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ, муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, мақомотҳои давлатӣ ва худидоракунии шаҳру деҳот, комиссияҳои ҷамъиятӣ ва аҳли ҷомеа ро вазифадор намудааст, ки *«кӯдакро дар руҳияи эҳтиром ба Ватан, волоияти қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, эҳтиром ба шахсияти худ ва атрофиён, оила, урфу одат, анъанаҳо,*

фарҳанги миллӣ ва таҳаммулгарой, инчунин бартарии манфиатҳои миллӣ тарбия намоянд.» [72,11]

Дар фазои муассисаҳои таҳсилоти Тоҷикистон барои тарбияи ватандӯстии хонандагон дар раванди таълими фанҳо, махсусан фанҳои самти гуманитаридошта забонҳои модарӣ ва хориҷӣ, адабиёт, таърих, табиатшиносӣ, ҷалб намудан ба маҳфилҳои илмӣ, эҷодӣ, адабӣ ва дигар чорабиниҳои фарҳангӣ, варзишӣ, кишваршиносӣ, таърихӣ, иду ҷашнвораҳои сиёсӣ миллӣ, иҷтимоӣ - таърихӣ ва ғайраҳо бо истифода аз маводҳои этнопедагогӣ шароити имкониятҳо арзи вуҷуд доранд. Фақат муҳим аст, ки дар асоси дарки масъулият ва салоҳиятмандии шахсияти касбӣ калонсолон *«таълимгирандагонро дар руҳияи ватандӯстӣ, зебоинарастӣ, риояи қонун, эҳтиром ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, падару модар, насли калонсол, арзишҳои фарҳангии миллӣ, таърихӣ ва муқаддасоти миллӣ тарбия кунанд.»* [66,23] Инчунин чораҳои пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти таълиму тарбияро амалӣ гардонда наврасону ҷавононро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ва масъулияти иҷроии қарзи фарзандӣ – ҳифзи Ватан, бунёдкориву созандагарӣ, ифтихори ватандорӣ мардонагӣ тарбия намоянд.

Дар Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ омадааст: *«Вазифаи ҳифзи Ватан – яке аз вазифаҳои асосӣ ва муқаддаси конституционии ҳар як шахрванд мебошад, ки тибқи он Конститутсия вазифаи муқаддаси ҳар як шахрвандро оид ба ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудоғиавӣ онро муқаррар кардааст.»* [200,109].

Барои иҷроии қарзи фарзандӣ дар назди Ватан, халқу миллати хеш тоҷикон қаҳрамонон, ҷавонмардонии бузурги таърихӣ муосирро доранд, ки онҳо дар майдонҳои ҷангу меҳнат, ҳифзи ватан далерӣ мардонагӣ нишон дода, то имрӯз дар хотираи таърихӣ халқи тоҷик ҷовидон боқӣ мондаанд ва барои имрӯзу фардои насли ҷавон чун намунаи ибрати нек хизмат хоҳанд кард. Соли 2023 эълон карда шудани озмуни ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Тоҷикон дар масири таърих» аз рӯи

китоби бунёдии Бобочон Ғафуров «Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва нав» [46] аз номи *Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шарафи ҷаши 30 солагии Истиқлолияти давлатӣ* ба ҳар як оилаи кишвар тухфа кардани он, инчунин ҷашнвораи 115 солагии муаллиф як такони ҷиддӣ дар тарбияи ватандӯстии ҳамаи кишрҳои аҳолии кишвари ба миён овард. Дар озмуни ҷумҳуриявӣ, ки дар марҳилаҳои баргузори он аз кӯдакону наврасон то бузургсолони касбу кори гуногун иштирок намуданд, симою амали қаҳрамонони халқӣ, ки барои ҳифзи марзу буми Ватан (Шерак, Спитамен, Бахроми Чӯбина, Деваштак, Кутайба, Абумуслим, Сумбоди Муғ, Муқаннаъ, Темурмалик, Восеъ, Маҳмуди Торобӣ ва дигарон) аз истилои аҷнабиҳо, зидди зулму истибдори онҳо, нангу номуси ватандорӣ аз юнонию арабҳо, муғулҳо мубориза бурда ҷон нисор кардаанд, хотираи таърихии ватандӯстию ватанпарвариро зиндаву устувор намуд.

Дар Ҷаши 5500 солагии Саразм Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба одамони хурду бузургсоли кишвар муроҷиат намудаанд: *«Таъкид месозам, ки муҳаббат ба Ватани маҳбуб аз донишони таърихи нурифтхор, аз гузаштаи ибратомӯзи миллат сарчашма мегирад. Воқеан, таърихи қадимаи халқи тоҷик ва мероси гаронбаҳои моддию маънавии гузаштагон, аз ҷумла ёдгориҳои таърихӣ бузургтарин мактаби худшиносӣ барои ҳар як фарди ҷомеа, махсусан наврасону ҷавонон аст»*. [157]

Дар раванди тарбияи маънавӣ - ахлоқии хонандагон, аз он ҷумла тарбияи ватандӯстӣ, баҳисобгирии таъсири психологӣ муҳити ихотакарда хеле муҳим аст, ки ба шаклгирии муносибат ва ҷаҳонбинии онҳо таъсир мерасонад. Ин раванд дар соҳаи арзишманди илми психология-этнопсихология махсус мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст. Этнопсихология фанни илмӣ-назариявӣ буда, ҷабҳаҳои психологӣ шаклгирии шуури этникӣ-миллии халқро фарогир аст, ки умумияти онҳоро таъсири шароитҳои зиндагии якҷоя, анъанаҳою расму

оинҳо, одату маросимҳо ва умумияти худшиносӣ муттаҳид кардааст. Этнос ё худ халқиятҳои алоҳида дар натиҷаи дар вақти муайяни таърихӣ ва дар шароити махсуси ҷуғрофӣ зиндагӣ кардан адабу ҷаҳонфаҳмии худро такомул додаанд.

Бояд қайд кард, ки ин раванд ба шаклгирии чунин хусусиятҳо дар ҳар як халқу миллат алоқаманд мебошанд: аввало, дилбастагӣ ба макони зист (новобаста ба дашту саҳро, кӯҳистону иқлими махсус). Дуйум, робитаҳои маънавӣ - психологӣ, ки шароитҳои таърихии зиндагӣ ба тақдир тарзи зиндагии онҳо таъсир расондааст. Сеюм, робитаҳои маънавӣ - психологӣ, ки бо хотираи фарҳангӣ дар шакли одату анъанаҳо, маросиму оинҳо, эътиқоди динӣ, афсонаю ривоятҳо ва ғайраҳо аз насл ба насл дода мешаванду онҳо нақши муҳими таълиму тарбиявӣ доранд.

Кулли ин хусусиятҳо сабаби ба вучуд омадани «руҳияи якҷоя будан» ва ҷудокунӣ бо низоми «мо» ва «онҳо» - яъне дигар қавм, авлод, халқу миллатҳоро ба миён овардааст. Шояд ин ҷудокунӣ бо мақсади худнигоҳдории на танҳо ҳудуди зиндагӣ, боигарии моддӣ, инчунин арзишҳои ахлоқии тарбиятӣ, нигоҳ доштан ва бой гардондани онҳо бошад?!

Маълум аст, ки дар фазои иҷтимоӣ - психологӣ ҳар як халқу миллат дар давраҳои муайяни рушди таърихӣ рафтору одатҳои фардӣ гурӯҳии маънавӣ - ахлоқӣ ба вучуд омада, дар ҷомеа ҳамчун қоида, меъёр, фаҳмиш, амалу ғайрифаҳмӣ қабул гардидаанд. Ҳатто баъзе андешаҳои манфӣ оид ба таъсиррасонии психологӣ, ҷазои ҷисмонӣ то имрӯз боқӣ мондаанд. Ба монанди зарбулмасали «Хирс бо зарби ҷуб мулло мешавад», «Бо аспӣ нағз як қамчин, бо аспӣ бад сад қамчин» ва ғайраҳо.

Хусусияти таҳқиқ ва истифодаи омилҳои этнопедагогӣ аз самти инсондӯстию инсонгароӣ доштани он бармеояд. Дар он тарбия, таълим ва инкишофи шахсият дар низоми нигоҳ доштани мавқеи меҳварии инсон дар тамоми давраҳои онтогенез – дар зерхати инсонӣ дорои

синнусоли муайян ва доиморӯшдёбанда, дар замону макони муайян, зери таъсири андешаю ғояҳои бунёдкорона, ҳолату вазъиятҳои «инсонсозанда» ва «инсоншуда», мутобиқшаванда ба шароитҳои муайяни иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд.

Дар омилҳои этнопедагогӣ назария ва амалияи тарбия хусусияти амалӣ - эҷодӣ дошта, нақши онҳоро (омилҳо) дар ташаккулёбии шахсият дар ҳамаи давраҳои синнусолӣ муайян мекунад. Чунки онҳо дар ҷорҷӯбаи меъёрҳои маънавӣ – ахлоқӣ ҷой дода шудаанд.

Асосҳо ва принципҳои истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасонро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Асоси инсонгароӣ доштан ва арзишмандии шахсиятро эътирофу эҳтиром намудан.
2. Ҳифз кардани манфиат, қадру манзалат ва шаъну шарафи дигарон.
3. Амалӣ гардондани ғояҳои ҳамкорӣ барои ба мақсад расидан.
4. Ба назар гирифтани имконияту нерӯи инсон.
5. Бо оҳангу лаҳни махсуси таъсирбахш ва зебою фаҳмо ибраз намудани хоҳиш, андеша ва мақсади таъсиррасонии психологӣ- педагогӣ ба хурдсолону бузургсолон.
6. Характери таъсиррасонии маҷмуи (комплексӣ) доштани мавқеъ ва усулҳои истифодаи онҳо.
7. Таъмин намудани ягонагии таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, шуур, рафтору амал ва рушди ақлию зеҳнӣ.
8. Новобаста ба синнусол ва мавқеи иҷтимоии одамон имконияти истифодашавӣ.
9. Мунтазам вобаста ба мақсаду вазифаҳои таъсиррасонии мақсадноки тарбиявӣ тақмилу тағйирёбии онҳо.
10. Ҳаммонандӣ ва шабеҳият доштан ба омилҳои этнопедагогии халқҳои ҳамхудуд, ҳувият, воситаҳои таъсиррасонии (ҳамгирӣ) тарбиявӣ.

Дар педагогикаи мардумӣ дар ҳар як халқ ва миллат роҳу воситаҳои таъсиррасонии тарбиявиرو пайгирӣ менамояд, вале истифодаи онҳо ба мақсаду вазифаҳои тарбиявӣ, ки рушди ҷомеа дар назди оила ва муассисаҳои таҳсилоти мегузорад, муносибати махсусро талаб мекунад: *«Чунки онҳоро «халқ эҷод менамуд. Он аз ҳаёт, таҷрибаи зиндагӣ сар мезад. Аммо аз таҳқиқоти илмӣ – муқоиса ва хулосабарорӣ озод буд. Бо вуҷуди ин азбаски аз таҷрибаи ҳаёт, ки дар давоми чандин асрҳо суфта шуда омада буд, гирифта мешавад, асоси воқеӣ ва илмӣ дорад ва ба аҳамияти калони амалӣ соҳиб аст».* [176,85]

Тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз маводҳои этнопедагогӣ дар хонавода ва муассисаҳои таҳсилоти Тоҷикистон хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Ин хусусиятҳо бо омилҳои зерин алоқаманд мебошанд:

1. Халқи тоҷик муддати тулонӣ мавриди истило қарор гирифта, махсусан баъди аз байн рафтани давлати Сомониён дар давраи тулонии таърихӣ зери забткунандагони зиёд гирифтори азобу шиканча буд ва забткунандагон роҳу усулҳои ба худ хоси ғорату истисморгароиро истифода мебуданд.

2. Халқ кӯшиш мекард барои ҳифзи ватани худ мубориза барад ва ғояҳои ватандӯстонаи худро дар таълиму тарбияи фарзандон дар образҳои қаҳрамонони халқӣ (Спитамен, Шерак), дар афсонаҳо, ривоятҳо, зарбулмасалу мақолҳо ва ғайраҳо аз насл ба насл диҳад.

3. Таърих гувоҳ аст, ки халқ ҳамчун қавми қадимтарини Осиёи Миёна борҳо ба муқобили душманони дохилию (зери роҳбарии Муқаннаъ, Восеъ ва дигарон) берунӣ (Искандари Мақдунӣ, арабҳо, муғулҳо) мубориза бурда барои озодию ободии халқу ватани худ кӯшиш намудааст.

4. Ғояҳои ватандӯстӣ ва тарбияи ватандӯстӣ дар зерхати тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ дар мероси адабӣ – педагогии классикони адабиёти тоҷику форс (А.Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, А.Ҷомӣ ва дигарон), эҷодиёти шифоҳии халқ (афсонаҳо, ривояту дostonҳо, зарбулмасалу

мақолҳо ва ғайраҳо) арзёбӣ гардидаанд. Вале тарбия ва ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ дар низоми таҳсилот то солҳои 20-30 асри XX аз нигоҳи педагогӣ махсус пайгирӣ нагардида буданд.

5. Дар замони Шуравӣ таъсисёбии Тоҷикистон ҳамчун Ҷумҳурии мустақил дар ҳайати ИҶШС (1929) ва дохил шудани он ба ҳайати давлати сермиллати Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистии – СССР масъалаҳои зарурияти амалӣ гардондани тарбияи ватандӯстиро дар раванди ягонаи тарбияи ватандӯстии ҳарбӣ интернационалӣ ба миён оварда буд.

Чи тавре ки олимони тоҷик Нуров А., Раҳимов Б., Дилшод Р., Муродов Ф., Назаров Х. ва дигарон таъкид менамоянд, ҷабҳаҳои гуногуни тарбия аз он ҷумла тарбияи маънавӣ – ахлоқӣ дар этноси «Гуруғлӣ» ба риштаи тасвир кашида шудаанд. Маъно ва муҳтавои ин дoston ақидаҳои тарбиявии халқӣ буда, ҳазорсолаҳо аз насл ба насл дода шудаанд ва имрӯз низ арзишмандии худро гум накардаанд.

Назаров Х.Д. ҳангоми таҳқиқоти худ оид ба «Афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар хамосаи Гуруғлӣ» дар заминаи омӯхтан ва таҳлил кардани сарчашмаҳои илмӣ – адабӣ («Рисолаи дилкушо»- и Убайди Зоконӣ, «Ҳафт манзар»- и Абдулло Ҳотифӣ) ва таҳқиқотҳои шарқшиносони маъруфи шуравӣ (И.С.Брагинский, А.Н.Болдирев ва дигарон) амалӣ шудааст. Ӯ чунин хулосаи шарқшиноси шинохта А.Н.Болдиревро пайгирӣ намудааст: *«Таъсири ҳаловатбахшии ин эпос (яъне «Гуруғлӣ») чунон ҷузъест, ки дилхоҳ инсонро ба худ ҷалб намуда, ҳисси ватанпарастӣ, инсондӯстӣ ва мардонагиро дар вучуди он дучанд мегардонад»*. [123,32].

Муҳаққиқ дар таълифоти илмӣ худ исбот намуд, ки хамосаи «Гуруғлӣ» яке аз сарчашмаи арзишманди этнопедагогии халқи тоҷик буда, дар тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули ҳудогоҳии миллӣ ва тарбияи ватандӯстӣ нақши муҳим дорад. Ба коркарди технологияи педагогӣ ворид намудани ғояҳои педагогии ин эпос ва *«омӯзгорону волидайн бояд кӯшиши ба ҳарч диҳанд, то ин ки кӯдакон тарбияи хуб гиранд, шаҳрванди арзандаи кишвар гарданд ва ҷисману руҳан солим ба воя расанд.»* [123,146]

Бояд қайд кард, ки симои қаҳрамонони ватандӯсту ватанпарвар доимо дар мувофиқати бо ягонагии саломатии ҷисмонӣ раванӣ аз тарафи халқ тасвир карда мешуданд ва ин раванд имрӯз низ идома дорад. Баъди соҳибистиклол гаштан ва гузаштан ба марҳилаи нави тараққиёти иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ тарбия намудани насли нави ватандӯсту ватанпарвар зери роҳбарии сиёсии худ Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба миён омад ва ин раванд имрӯз дар оянда низ идома ва такмил хоҳад ёфт.

Таҳқиқу баррасии таҳқиқотҳои илмӣ бо истифода аз таҷрибаи пешин дар заминаи талаботҳои нави ҷомеа ба тарбияи ватандӯстӣ вазифаи олимони соҳаи илмҳои ҷомеашиносӣ, махсусан омӯзгорону муҳаққиқони соҳаи мактабу маориф гардид, ки онҳо дар кулли ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – ҳуқуқии соҳаи маориф, махсусан «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»[83], «Консепсияи тарбия дар Тоҷикистон»[72] ва ғайраҳо ифода гардидаанд.

Масъалаҳои шаклгирии сифати ватандӯстӣ аз рӯзҳои аввали истиқлолияти сиёсии кишвар дар маркази диққати сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон меистад. Дар суҳанронҳо, Паёми ҳарсола ба Маҷлиси миллӣ ва намояндагони халқ ва ҳукумат, кулли халқи Тоҷикистон, қарор доштанд ва доранд. Дар тамоми суҳанронҳову асарҳои сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои ташаккулёбии ватандӯстии халқи тоҷик ва зарурияти тарбияи он махсус таъкид карда шудаанд.

Асоси меҳварии этнопедагогикаро тарбияи миллӣ ташкил медиҳад, ки яке аз ғояҳои мубрами он тарбияи ватандӯстӣ мебошад. Дар замони муосир, ки демократикунонии ҷомеа, пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии мардум, ҳифзу эҳё намудани ҳунарҳои миллӣ, анъанаҳо, расму оинҳои арзишманди халқӣ ва суннатҳои беҳтарини таърихиву фарҳангӣ маҳз бо шарофати соҳибистиклолии кишвар ба мардуми кишвар насиб гардидааст. Онҳоро ҳамчун омили муҳимтарини рушди ахлоқӣ маънавӣ ва устувори мамлакат бояд истифода бурд ва бо ин васила беҳбудӣ ва рушди имрӯзу фардои кишварро бояд таъмин кард.

Имрӯз вақти он расидааст, ки барои амалӣ гардондани андешаи сардафтари адабиёти классикии тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз нигоҳи худшиносӣ ва иҷрои амалҳои дурбинона кӯшиш намуд:

*«Ин ҷаҳонро нигар бо ҷаҳми хирад,
Не бад-он ҷаҳм к-андар ӯ нигарӣ.
Ҷамчу дарёст аз накукорӣ,
Киштиё соз, то бад-он гузарӣ.»[204,45]*

Он киштиё, ки барои пешрафт, ҳифз ва устувории давлат, ободию бунёдкирии халқу миллат зарур аст, ин тарбияи ҳиссиёт, шуур ва ҳислатҳои ватандӯстӣ мебошад. Ин раванд аз мероси бою ғанӣ ва дар амал санҷидашудаи халқ – этнопедагогика сарчашма гирифта дар рушду нумӯи сифатҳои ахлоқӣ – маънавии наврасон ва пешрафти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангию илмӣ онҳо бояд мусоидат намояд. Дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва барномавӣ – методии муассисаҳои таҳсилотӣ, инчунин маърузаю гузоришҳо ва *«Паёмҳои ҳарсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон»[135,136]* ва мулоқоту вохӯриҳо ба сокинони минтақаҳои кишвар, махсусан ҷавонону хизматчиёни ҳарбӣ аз истифодаи оқилонаю арзишманди таҷрибаи тарбиявии халқ, мероси хирадмандонаи гузаштагон, таҷрибаю қаҳрамонҳои халқ борҳо изҳори нигаронӣ карда шудаанд.

Ниҳодҳои иҷтимоии тарбиятӣ дар гузашта: оила ва мактабҳои типӣ мутааллиқ ба ҳамон замона иборат мебошанд. Вале мураббиягӣ, яъне интихоби шахси солиму бомаърифат ҳанӯз аз тифлии фарзанд дар муҳити хонаводаи ашрофзодаю уламо расми маъмул буд, ки он дар асарҳои Унсурмаолӣ Кайковус, Саъдии Шерозӣ, Ибни Сино, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон ифода гардидааст.

Инчунин дар гузаштаю имрӯза анъанаи шогирдгирӣ ва касбу ҳунаромӯзонӣ (дар ҷойи кор, хона), фарзандхонӣ (аталик) дар халқҳои Кавкази Шимоли (бо риояи ҳудудҳои синнусолӣ ва бозгашт ба хонаводаи волидайнӣ), фарзандхонӣ хеле назаррас мебошанд.

Дар раванди кори таълиму тарбиявӣ истифодабарии омили воситаҳои этнопедагогӣ худ технологияи этнопедагогӣ аст. (Г.Н.Волков, Ш.М.Х. Арсалиев, А.Нуров ва дигарон), ки он муҳити этнопедагогиро фаро мегирад, яъне муҳити оила, муассисаҳои таҳсилотию фарҳангӣ, ВАУ ва онҳо имконият медиҳанд ҳамкорӣ ва самарабахшии раванди педагогиро таъмин намоянд. Этнопедагогика худ ифодагари дараҷаи волотарини арзиши маънавӣ – ахлоқии халқ мебошад.

Дар технологияи этнопедагогӣ меҳвари асосии тарбияро дар тарбияи меҳру муҳаббат ба одамон, табиат, ашёҳои атроф, ба замин, ба Ватан ташкил медиҳад. Г.Н.Волков таъкид намудааст, ки *«меҳру муҳаббат аз насл ба насл маҳз дар этнопедагогика дода мешавад»*. [40,70]

Маълум аст, ки дар маҷмӯи ривоятҳо, дostonҳо қаҳрамонҳои гузаштагон андешаҳои таълиму тарбиявии ниёгон аз насл ба насл дода мешаванд. Ин арзишҳо ба хурду бузургсолони ҷомеа мутааллиқ мебошанд. Афсонаҳо, зармулмасалу мақолҳо, чистону тезгӯякҳо, суруду таронаҳои халқӣ барои кӯдакону наврасон барои имрӯзу фардо эҷод гардидаанд.

Бо пешниҳоди Пешвои миллат, асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар – Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ба эҳё гардидани на танҳо касбу ҳунарҳои мардумӣ, инчунин дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани арзишҳои моддию маънавии халқи тоҷик, имконияти истифодабарӣ дар раванди кори таълиму тарбиявӣ, махсусан дар тарбияи ватандӯстиро таъмин намуд.

Маҳсули дасти ҳунармандони ҷирадасти кишвар, ки онҳо тули садсолаҳо дар низоми «устод – шогирд» касбу ҳунарҳои худро аз насл ба насл дода мешуд ва ин раванд то имрӯз идома дорад, ҳамчун воситаи муҳими тарбияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ аз дастовардҳои бисёрҳазорсолаи халқ дар низоми таҳсилоти муосир хизмат мекунад.

Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон имконият барои рушди туризми этнографӣ дошта, он аллакай дар ин чода шуҳрат пайдо кардааст. Ёдгориҳои қадима, санъати меъморӣ, урфу одатҳои инсонгароии мардум (меҳмоннавозӣ, хони орододашуда, хӯрокҳои миллӣ, чашну маросимҳо, санъату ҳунариҳои мардумӣ, табиати зебову нотакрор ва ғайраҳо) ба эҳсоси идроки ватандӯстии инсондӯстии хурду бузурги кишвар таъсир мерасонанд. Бо баробари як қатор шаҳрҳои қадимии кишвар – Хучанд, Кӯлоб, Истаравшан, Панҷакент, инчунин иншоотҳои муҳими арзиши миллии фарҳангӣ иқтисодидошта: бунёди НБО Роғун, Кохи Наврӯз ва Маҷмааи Марказии Истиқлол дар Душанбе, Хуррамшаҳри Кӯлоби бостон, Қасри Арбоби Хучанд, Боғи Парчами миллӣ ва ғайраҳо диққати сайёҳони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб менамоянд, тамошо намудан ва гирифтани маълумоти таърихӣ кишваршиносӣ, ҳаловатбарӣ аз зебоиҳо, эҷозу бунёдкориҳо онҳо боиси ифтихори ватандӯстии хештаншиносии наврасону ҷавонон ва кулли шаҳрвандони кишвар мебошанд.

Ҳунариҳои мардумӣ низ яке аз омилҳои муҳими этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии кӯдакону наврасон буда, он арзишҳои моддӣ маънавии халқи тоҷикро дар худ таҷассум менамояд. Мавриди зикр аст, ки таҳқиқи махсуси ин масоил ҳамчун масъалаи илмӣ – таҳқиқотии психологӣ педагогӣ хеле кам пайгирӣ карда шудааст. Иҷрои ин вазифа аз қабули Қонуни ҚТ «*Дар бораи рушди сайёҳат ва ҳунариҳои халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*» (2018) бармеояд. Иҷрои ин талаботҳои Қонун на танҳо дар самти иҷрои тарбияи ватандӯстӣ, инчунин ба тарбияи бадеӣ – зебоипарастӣ, ақлию зеҳнӣ, ташаккулдиҳии маҳорату малакаи меҳнатӣ ва омода намудани наврасону ҷавонон ба азхудкунии касбу ҳунариҳои миллӣ, нигоҳдорӣ ва идомадиҳии касбу ҳунариҳои бобоии хонаводаю қавмӣ, одату анъанаҳои миллӣ, иҷрои вазифаҳои суннати оиладорӣ ва ғайраҳо мусоидат менамояд.

Маҳз мусоидат намудан ба рушди сайёҳӣ ва ҳунариҳои мардумӣ имконият дод, ки дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилотӣ чунин технологияи

этнопедагогӣ зиёдтар раҳёфт ва дастраси умум гардидаанд: ороиш додани бинои муассисаю синфхонаҳо, толорҳои варзишию мусиқӣ бо намунаи ҳунарҳои мардумӣ, расму тасвирҳои ҳаёти одамон, истифодаи асбобҳои мусиқии миллӣ, воҳурию суҳбатҳо бо одамони касбу кори гуногун, ташвику тарғиби сифатҳои шахсиятии ҷавонмардонаю отифонаи занона ва ғайраҳо.

Аз рӯзи ба дунё омадан инсон лафзи модарии худро мешунавад, онро аз худ мекунаду воситаи муоширату муносибати якумраи худ ба одамони гирду атроф қабул менамояд. Дар муассисаҳои таҳсилоти забони модариро ҳамчун илм, ифодагари фарҳангу боигарии халқи худ қабул намуда, мавриди истифодабарӣ барои азхудкунии илму дониш истифода менамоянд. Баробари омӯзиши забони модарӣ ба таърих, маданият, ҳаёту зиндагии фарзандони фарзона, қаҳрамонони дирӯзу имрӯз, меҳнату ҷонбозиҳои онҳо барои озодию ободкории халқи худ шинос мегарданд. Ҳисси ифтихору ватандӯстӣ дар айёми кӯдакию наврасӣ аз омӯхтану истифодабарии забони модарӣ оғоз гардида, он минбаъд дар ҳислату рафтори ӯ айёми ҷавонӣ камолоти синнусолӣ таъсиргузор боқӣ мемонад.

Кӯдак лафзи модарии худро ҳангоми навозишу дӯстдорӣ пайвандон, суруди аллаи модарон шунида, аввалин эҳсосоти қаноатмандию ҳолати ҳаловатбахшро аз сар мегузаронад, ки шаклгирии ҳисси дилбастагӣ ба модар, муҳити хонавода, забони модарӣ, замина барои ба вучуд омадану шаклгирии ҳиссиёти ватандӯстӣ мусоидат менамояд.

Маҳз зери таъсири забони модарӣ ва рангу тобишҳои маъногии он ҳиссиёт ва рафтори инсондӯстонаю ватанпарварӣ ба вучуд меоянд, мувофиқ ба хусусиятҳои синнусолӣ сифати ахлоқӣ – маънавӣ тақомул меёбад, ақлу зеҳн ва шуури ватандӯстӣ шакл мегирад.

ХУЛОСАИ БОБИ ЯКУМ

Дар замони мусоир яке аз вазифаҳои муҳими оила, муассисаҳои таҳсилоти ва ҷомеа такмил додани мақсад, вазифа, мазмун мундариҷа ва роҳи усулҳои таълим, тарбия ва ташаккулдиҳии сифатҳои маънавия-ахлоқии насли ҷавон мебошад, ки ҷузъи таркибии онро тарбияи ватандӯстиву ватанпарастӣ ташкил менамояд.

Раванди тарбияи ватандӯстӣ – ин фаъолияти якҷояи ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ: оила, муассисаҳои таҳсилоти, мақомоти давлатӣ ва ҷомеа буда, мақсади он омода намудани насли наврас ба иҷрои вазифаҳои ватандӯстӣ, ватандорӣ ва дар навбати аввал иҷрои вазифа ва уҳдадорҳои конститутсионӣ, ҳифзи марзу буми Ватан мебошад. Волотарин мақсади тарбияи ватандӯстӣ дар раванди таълим, тарбия ва ташаккулдиҳии хислатҳои иҷтимоӣ, омода будан ба ҳифзи Ватан, манфиатҳои давлат ва ҷомеа аст.

Барои иҷрои вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ таъмин намудани шароитҳои иҷтимоӣ-педагогӣ ва истифодаи омилҳои этнопедагогӣ нақши муҳим дорад. Зарурияти истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии насли наврас аз инҳо бармеояд:

- пешгирии воридшавии арзишҳои бегона ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори наврасону ҷавонон зери таъсири технологияҳои иттилоӣ-иртиботӣ ва шахсони иртиҷоипараст;

- вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ, таъсири ҳодисаю воқеаҳо ва мушкилотҳои иҷтимоӣ дода шудани насли ҷавон ба ғояҳои бегона дар заминаи номукамал будани маълумотҳои эътимодбахш оид ба дирӯз, имрӯз ва оянда дар наврасону ҷавонон.

Худ мафҳуми ватандӯстӣ дар илми муосири ҷомеашиносӣ вобаста ба мақсаду вазифаҳои омӯзиши масъала ва талаботҳои ҳар як фанни омӯхташаванда тавзеҳ дода шуда, мавқеи принсипиалии шахсро тибқи иҷрои талаботҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо, қоида ва меъёрҳои рафтору фаъолияти амалии шахс дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ муайян карда мешаванд.

Гояҳои тарбияи ватандӯстӣ аз таҷрибаи тарбиявии халқ сарчашма гирифтааст, ки онҳо дар педагогикаи халқӣ инъикос ёфтаанд. Ватандӯстӣ ҷабҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, сотсиологӣ, психологӣ ва педагогӣ дошта, муайянкунандаи мавқеи шахс дар ҷомеаи муосири зудтағйирёбанда ва пешараванда гардидааст. Он мафҳуми маънавӣ-ахлоқӣ буда, дар афкори фалсафӣ-педагогии мутаффакирони халқҳои дунё, аз ҷумла тоҷикон, мавқеи хосаро ишғол намудааст. Имрӯз ҳамчун асоси назариявӣ-методологии таҳқиқотҳои муосири фалсафӣ, сотсиологӣ, психологӣ, педагогӣ хизмат мекунанд.

Дар ҳама ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳия ва тасдиқкардаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои ҳатмӣ мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстии хурду бузургсоли кишвар дар низоми таҳсилот ва ҷомеа пайгирӣ карда шудааст, ки ҳамаи онҳо ба тарбия ва ташаккулдиҳии ҳиссиёт, шуур, рафтор ва сифату хусусиятҳои ватандӯстӣ мусоидат менамоянд.

Ҳангоми таҳқику баррасии тарбияи ватандӯстӣ илми муосир талаботҳои ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, заминаҳои назариявии психологию педагогӣ, таҷриба ва афкори педагогии мутаффакирони гузаштаю имрӯза, таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ, таҷрибаи тарбияи халқи тоҷикро, ки он дар педагогикаи халқӣ – этнопедагогика инъикос гардидаанд, ба ҳисоб мегиранд.

Масъалаи таҳқику баррасии гояҳо, роҳу усулҳо ва шароитҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ватандӯстии насли наврас зери таъсири омилҳои таърихӣ сиёсии кишварамон амалӣ гардида, педагогикаи халқӣ яке аз омилҳои таъсиррасонии арзишманд ба тарбия ва ташаккулёбии олами маънавӣ-ахлоқии насли наврас эътироф карда шудаанд. Он аз ҳаёти халқ, таҷрибаи таърихӣ ӯ сарчашма гирифтааст ва арзишмандии роҳу усулҳои таъсиррасонии мақсадноки тарбиявиро ба ақлу зеҳн, маънавиёту ахлоқи насли наврас дар таҷрибаи ҳазорсолаи халқ исбот намудааст.

Дар ҷомеаи муосир омӯхтан ва бо таври эҷодӣ истифода бурдани педагогикаи халқӣ дар оила, муассисаҳои таҳсилотӣ, талаботи низоми маориф воситаи муҳими тарбияи ватандӯстӣ, такмил додани низоми тарбия, дар ниҳодҳои асосии тарбиявӣ ва таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт, рафтор, сифатҳои ватандӯстӣ буда, барои нигоҳ доштан, такмилдиҳии раванди кори таълиму тарбиявӣ мусоидат менамоянд.

Бояд қайд кард, ки назария ва амалияи истифодаи омилҳои этнопедагогика дар таълиму тарбияи насли наврас ба таври ҷиддӣ дар солҳои 50-уми асри гузашта оғоз гардида, ин раванд дар афкори педагогии халқҳо умумият ва хусусияти ба худ хосро дорад.

Дар тарбияи ватандӯстии наврасон чунин омилҳои этнопедагогӣ мавриди истифода қарор гирифтанд: анъанаҳои ҷангию меҳнати халқ, расму оин, урфу одат, маросимҳои оилавию иҷтимоӣ, бозичҳои серҳаракати милли, эҷодиёти шиғоҳӣ (зарбулмасалу мақолҳо, ривояту дostonҳои қаҳрамонӣ, афсонаҳо, шеърҳои таронаҳои мардумӣ ва ғайраҳо, ки амалу унсури таркибии фарҳанги моддӣю маънавии халқро фаро гирифта, ба таълиму тарбия ва иҷтимоишавии насли ҷавон мусоидат менамоянд, дар ҳаёту фаъолияти ҳаррӯза аз насл ба насл мегузаранд.

Этнопедагогикаи (педагогикаи халқӣ) - қувваи бузурги таъсиррасонии иҷтимоӣ, психологӣ-педагогиро дорад, чунки он моҳияту мундариҷаи худро аз ҳаёти қавму миллат, хурду бузургсолон гирифта, арзишҳои тарбиятии халқро дар худ гирд овардааст. Онро ҳамавақт дар заминаи баҳисобгирии хусусиятҳои синну соли гуногун, лаҳзаҳои махсуси ҳаётӣ, мақсаду вазифаҳои таъсиррасонӣ ба олами маънавии тарбиятгирандагон истифода бурдан мумкин аст.

БОБИ II. ВАТАНДҶУСТӢ ҲАМЧУН СИФАТИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯИ ОН ДАР НАВРАСОН

2.1. ВАТАНДҶУСТӢ ҲАМЧУН СИФАТИ АХЛОҚӢ- МАЪНАВӢ ДАР ДАВРАИ НАВРАСИИ ХОНАНДАГОН

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» (аз 24 декабри соли 2022, № 1920) ҳадаф, принципҳо ва самтҳои тарбияи ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии он муқаррар карда шуда, муносибатҳои вобаста ба ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолият дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон муайян карда шудааст. Дар ҷомеаи муосир ташкилу амалигардонии талаботҳои Қонуни мазкур асоси концептуалии таҳқиқотҳои илмӣ фалсафӣ, сотсиологӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ-педагогӣ, педагогӣ-иҷтимоӣ, педагогӣ-психологӣ, фарҳангиро бояд ташкил диҳанд, ки онҳо аз талаботи равандҳои ҷаҳоншавӣ, таъсири омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва бархурди фарҳангу арзишҳои миллию умумибашарӣ бармеоянд. Ин раванд *«тарбия намудани шаҳрвандон дар руҳияи муносибати ватандӯстона ба ҷомеа ва давлат дар заминаи фаъолияти баланди ҷамъиятӣ, масъулияти шаҳрвандӣ омодагӣ ва қобилияти хизмат ба Ватан, таҳкиму таъмини манфиатҳои ҳаётан муҳим ва рушди устувори давлатро бояд таъмин намояд»*. [85,14]

Бояд қайд кард, ки тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун сифати маънавӣ-ахлоқӣ на танҳо барои халқу миллат ва кишварҳои хурду бузург, балки тамоми дунё мақсад ва вазифаи миллӣ ва умумибашарӣ дар самти фаъолияти таълиму тарбиявии кулли ниҳодҳои иҷтимоӣ бояд гардад.

Махсусан дар тарбияи ватандӯстии наврасон таҳлилу баррасии хатарҳои муосир ба ҳаёт, зиндагии инсон дар ҷомеа ва кулли сайёраи Замин хеле муҳим аст, ки дар ниҳодҳои иҷтимоии ҷомеаи он, махсусан оила ва муассисаҳои таҳсилотӣ тарбия ва таъмин намудани донишу маълумотҳо оид намудани амнияти ҳифзи ҳар як фарди ҷомеа хеле муҳим аст. Умуман, яке аз принципҳои зиндагӣ дар рӯи замин тарбия ва

омода намудани инсоният аз тифлӣ то охири умр, маҳорату малакаи ҳифзи зиндагӣ кардан дар ватани хеш мебошад, ки дар хонавода оғоз гардида тамоми умр минбаъд он дар муассисаҳои таҳсилотӣ ва тамоми фаъолияти зиндагӣ идома меёбад. Он талаб менамояд, ки инсон дониш, маҳорат, қобилияти ҳифз намуданро дар оила бо таври мақсадноку низоми муайян мегирад ва минбаъд самти иҷтимоиро қабул намуда ба доираи васеи муносибатҳои иҷтимоӣ ворид мегардад.

Ватандӯстӣ аз ҳифзи ашёҳои шахсӣ, мавқеи иҷтимоӣ аз даҳолати атрофиён, манфиатҳои шахсӣ иҷтимоӣ аъзоёни оила, дар муассисаҳои таҳсилотӣ ҳамсолону муҳити моддию маънавии он, минбаъд арзишҳои моддию маънавии хонаводагӣ миллий, арзишҳои фарҳангӣ миллии Ватан, мардуми он ва тамоми кишварҳои сайёраи Замин аз душман, талаф наёфтани арзишҳоро дар самтҳои асосии фаъолияти инсонро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ сифати шахсиятии ватандӯстиро арзиши умумиинсонӣ номидан саривақтӣ ва тақозои вазъи ҳозираи ҷаҳон ва тамаддуни он ҳисобидан мумкин аст. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ фалсафӣ, таърихӣ, адабӣ, педагогӣ, психологӣ, педагогӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо нишон медиҳанд, ки мутафаккирони адабиёти тоҷикӣ форс дар пайдоиш, рушд, таҳаввули ғояву андешаҳои ватандӯстӣ нақши муҳим доранд. Қисми зиёди панду андарзҳои онҳо ҳамчун омили муҳими таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори насли наврас таъсири арзишманд расондаанд, ки онҳо дар садсолаҳои гузашта ва имрӯз ҳамчун ғоя, моли тарбиявии мардум шуда хизмат менамоянд. Ба андешаи мо сабаби ба вучуд омадани чунин ҳолат ба таҷрибаи шахсӣ иҷтимоӣ одамон мувофиқат кардан, суфтаю равон иброз намудани фикр, нерӯи таъсирбахши лафзи тоҷикӣ ба олами ботинию рафтори ҷавонмардонаи фарзандони халқи тоҷик, нангу номуси ватандорӣ онҳо алоқаманд мебошанд. Махсусан, дар ҳамаи солҳои замони ҷаҳонӣ арзишманду ҳаёти қабул кардани андешаҳои адабӣ-педагогӣ гузаштагонӣ фозилу хирадманди хеш бармеояд.

Ба монанди:

*«Ҳарки наомӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеҷ наомӯзад зи ҳеҷ омӯзгор.» [166]*

*«Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.»[166]*

*«Пароканда лашкар наояд ба кор,
Дусад марди ҷангӣ, беҳ аз сад ҳазор.» [174]*

Дар раванди таҳқиқот пайгирӣ намудани нақши панду андарзҳои классикони адабиёти тоҷик дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, аз он ҷумла тарбияи ватандӯстии наврасон аз инҳо иборат шуда метавонанд:

1. Дар эҷодиёти шоиру нависандагони классiku муосири тоҷик панду андарзҳои тарбиявӣ мавқеи хоса дошта онҳо меҳвари асосии ақидаҳои адабӣ-педагогиро ташкил медиҳанд;

2. Дар панду андарзҳо, ривояту дostonҳо, одату анъанаҳо, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ барои тарбия ва ташаккули қобилияту маҳорати маърифатии кӯдакону наврасон мусоидат мекунад;

3. Дар истифодаи ғояву андешаҳои таъсиррасонии тарбиявӣ дар панду андарзҳо, зарбулмасалу мақолҳо омили муҳими рушди тафаккури мантиқӣ, дарки мустақилонаи олами ихотакарда ва дунёи пурасрори муоширату муносибатҳои байниҳамдигарии одамон буда, қобилияту истеъдоди ҷаҳномӯзӣ, ҷаҳоншиносии кӯдакону наврасонро такомил мебахшад;

4. Дар истифодаю таҳлил, муқоисаю натиҷагирӣ аз панду андарзҳо ва зарбулмасалу мақолҳо, ривояту дostonҳо воситаи муҳими ташаккули худшиносии миллӣ, ҳештаншиносӣ, ватандӯстӣ ва дигар сифатҳои шахсиятии кӯдакону наврасон шуда метавонанд.

Ба андешаи мо масъалаи мазкур боз бо таҳқиқотҳои махсуси психолингвистӣ, психологӣ-иҷтимоӣ, лингводидактикӣ ва иҷтимоӣ-педагогӣ тавбаам алоқамандӣ дорад. Таҳлил, таҳқиқоти назариявӣю

амалии масъалаи мазкур дар навбати худ робитаи илмӣ-мантиқии илмҳои забоншиносӣ, сотсиологӣ, психологӣ, педагогӣ ва фарҳангшиносиро таъмин намуда дар таҳқиқу баррасии арзишҳои миллии маънавии халқи тоҷик хеле муҳим хоҳад гашт.

Бояд қайд кард, ки дар аввалҳои солҳои соҳибистиклолии кишвар бахше аз «пешвоён»-и динӣ нақши таълиму тарбиявии анъана, одат ва расму оинҳои миллиро дар ҷаҳорҷубаи нодурусти динӣ ташвиқу тарғиб намуда кӯшиш мекарданд наврасону ҷавононро ба гумроҳӣ роҳнамоӣ намуда онҳоро бо манфиатҳои худ истифода баранд. Бо истифода аз номи дин, нодуруст тавзеҳ додани ояту сураҳои Қуръони мачид таҳлука ва ҷунбишу равияҳои ифротиро ба майдон оваранд. Хусусияти тафаккури динӣ, ки дар гули асрҳо ба инсоният таъсири маънавӣ-ахлоқӣ ва равонӣ мерасонад, аз тарафи муллоҳо ба ҳисоб гирифта буданд. Аз нуқтаи назари фалсафӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, педагогӣ дин хусусияти тарбиявӣ дошта он ба шаклгирии боварию эътиқод ба сифатҳои инсонгароӣ ватандӯстӣ, сулҳу амният хизмат менамояд ва ба як соҳаи илм ва шакли шуури ҷамъиятӣ оварда мерасонад.

Маълум аст, ки ҷангҳои шаҳрвандӣ (1992-1997) ба коҳиш ёфтани таълиму тадрис шароите ба вуҷуд овард, ки то дараҷае ҷойи холии фаҳмиши илмӣ ва ҷаҳонбинии устувори дунёвиро дар тафаккури кӯдакону наврасон суҳаноне аз кӯчаву бозор, тасаввуроту андешаҳои духурда, таҳлукаҳои баъдиҷангӣ банд намуданд. Ин раванд ба шаклгирии мақоми арзишҳои маънавии халқи тоҷик, ки дар он таҷрибаи тарбиявии ҳазорсолаи халқу миллат ҷамъбаст ва аз насл ба насл дода мешуд, таъсири номатлуб расонид. Ин вазъият ба он оварда расонд, ки дар ҷомеа насли наво ба вуҷуд омаданд ва таҳсилу тадрисро дар муассисаҳои таҳсилотӣ идома доданд, ки ба худ номи «кӯдакону наврасони баъдиҷангӣ»-ро гирифтанд. Зери роҳнамоии «саркарда»-ҳои маънавии онҳо наврасону ҷавононро зерӣ таъсиру нуфузи худ гирифта буданд таъсир расондан ба руҳияву амалҳои бунёдкоронаи онҳо буд.

Минбаъд чунин наврасони фирефташуда дар чорроҳаи зиндагӣ мунтазири мададу дастгирӣ гардиданд.

Имрӯз дар низоми қонунгузорӣ ҳуҷҷатҳои меъёрий-ҳуқуқӣ, барномавӣ методӣ таҳия гардидаанд, ки барои амалӣ гардидани онҳо шароитҳо таъмин шуда, истифодаи арзишҳои умумибашарию миллий дар таълиму тарбия ва ташаккулдиҳии шахсият ва насли ояндасозу бунёдкор нақши муассир мегузоранд. Махсусан, зери таъсири роҳбарияти давлат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти он чорабиниҳои хирадмандонаи он барои пешгирӣ аз экстремизм, терроризм, ифротгароӣ тарбияи насли ҷавон дар руҳияи ҳештаншиносӣ, ватандӯстӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои маънавию моддии халқи тоҷик мавқеи махсусро ишғол намуд.

Қабул карда шудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо тарзи овоздоҳии халқ интиҳоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон чун Президенти аввалини Тоҷикистони соҳибистиклол, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (1993, 1997, 2004, 2013 бо ислоҳу иловаҳо), *«Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»*[72], *«Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон»*[85], *«Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030»*[183] ва ғайраҳо имконияти амалисозии ислоҳоти маориф, бозсозии низоми кори таълиму тарбияи насли наврас, арҷгузорӣ ба арзишҳои маънавию моддии халқи тоҷикро ба миён овард. Ин раванд то имрӯз мувофиқ ба талаботҳои пешрафти ҷомеа идома дода шуд ва Тоҷикистон чун кишвари соҳибистиклол ва соҳиби роҳбари бунёдкору Сарвари хирадманди кишвар идома дорад.

Дар моддаи 43 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид гардидааст: «Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтидори мудофиавии он вазифаи шахрванд аст».[79,15]

Ҳифзи Ватан ва манфиатҳои давлат волотарин арзиши ахлоқии ҳар як шаҳрванд дар гузашта, имрӯз ва фардо. Арзишҳои ахлоқӣ – меъёрҳои рафтори одамон дар ҷамъият аст, ки ҳодисаҳои иҷтимоӣ, рафтору амали инсон, фаҳмиш ва тасаввуроти ӯро дар бораи ҳубӣ, бадӣ ва ғайраҳо мувофиқи талабот баҳодиҳӣ ва натиҷагирӣ карда мешаванд. Арзишҳои маънавӣ бошанд, ин маҷмуи меъёр, андозаи рафтори мусбати одамон мебошад, ки тули ҳазорсолаҳо онҳоро инсоният дар таҷрибаи амалии хеш аз худ намуда аз насл ба насл медиҳад.

Дар зиндагии ҳар як халқу миллатҳо арзишҳо, меъёрҳо, идеалҳои вуҷуд доранд, ки дигаргун мешаванд. Истифодабарандаи онҳо кулли одамони рӯи замин мебошанд ва онҳоро тули садсолаҳо ҳазорсолаҳо нигоҳ дошта бою ғанӣ мегардонанд, дигаргун менамоянд ва минбаъд барои ҳама қобили қабул ва фаҳмо боқӣ мемонанд. «Чунин арзишҳо, ба монанди адолат, вичдон, ростӣ, зебӣ, муҳаббат, хоксорӣ, камолот ва ғайраҳо ба одамон мансуб буда, онҳоро дар шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иқтисодӣ зерӣ ангезандаҳои фарқиятдоштаи ҷамъиятӣ-сиёсӣ истифода мебаранд ва онҳо ҳамчун манбаи ягонаи ҳамдигарфаҳмӣ хизмат меkunанд» - таъкид менамояд педагоги шинохтаи шӯравӣ В.А.Сухомлинский.[186,26]

Ватандӯстӣ фаъолияти яқояи мақсаднок аст, ки барои ҳифзи арзишҳои моддию маънавии халқи кишвар, ҳифзи марзу буми он, бою ғанӣ гардондани ин арзишҳо, мустаҳкаму устувор гардондан, ҳиссагузорӣ намудан дар пешрафти иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангии сиёсии ватани худ ҳиссагузорӣ менамоянд.

Марҳилаҳои аввалини ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ дар этнопедагогикаи тоҷик ҳанӯз то давраи давлатдорӣ миллии Сомониён оғоз гардидааст ва он аз ривоятҳои «Авесто» сарчашма гирифта, худ ғояи «пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек»-ро кодекси ахлоқию маънавӣ, махсусан ватандӯстӣ ҳисобидан мумкин аст.

Марҳилаи дуюми рушд ва шаклгирии ғояҳои ватандӯстӣ ба давлатдорӣ Сомониён (асрҳои IX-X) мутааллиқ буда, он барои

пешрафти тамаддуну давлатдории миллӣ мероси пурифтихору асоси арзишманд гузошт. Дар ин давра шоирону мутафаккирон бо забони форсии дарӣ – тоҷикӣ асарҳо эҷод намуда андешаҳои тарбиятию таълимии худро оид ба бузургдошти Ватан, тарбияи инсони ватанпарвар, ифтихору ғамхорӣ, ягонагии халқро ба тамаддуни ҷаҳон пешниҳод намуданд. То имрӯз ашъори А.Рӯдакӣ махсусан шеърӣ ӯ «Бӯи ҷӯи мӯлиён ояд ҳаме...» ва шоҳасари Фирдавсӣ «Шоҳнома» ғояву намунаҳои ватандӯстиро дар одамон тарбия мекунанд.

Дар афкори педагогии халқи тоҷик «Шоҳнома»- и Абулқосим Фирдавсӣ, қаҳрамонони ватандӯсту ватанхоҳи ӯ ҳамчун Барномаи тарбияи ватандӯстӣ, қаҳрамонӣ, ҷавонмардӣ, далерӣ мавқеи хоса доранд. Шоири бузург дар образҳои бадеии офаридаи худ ғолибияти некӣ аз болои бадиро махсус таъкид намуда дар симои Рустам шахси муҳофизатгари бузурги эронзамин, нақӯкору дорои қувваи бузурги ҷисмонӣ раваниро офаридааст. Дар заминаи таҳлили таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ муҳаққиқ Раҷабов М. таъкид менамояд, ки: *«Қаҳрамонони асосии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ қаҳрамонони бохираду дӯстдори Ватан буданд, зеро шиори шаъну шараф ва адолатпарварӣ зидди зулму беадолатӣ баромад намуда муборизона ғояҳои ҳақиқату нақӯкорӣ шинохта шудаанд»*. [197,27]

Имрӯз низ сифатҳои ҷавонмардию ватандӯстонаи қаҳрамонони «Шоҳнома»- и А.Фирдавсӣ дар афкори зиндагии мардум қавӣ ҷой гирифта онҳо фарзандони худро бо нияту ихлоси хоса Рустам, Сухроб, Тахмина, Гурдофарид, Ҷамшед, Сиёвуш, Манижа ва ғайраҳо номгузорӣ менамоянд.

Марҳалаи сеюмро - марҳилаи баъди ҳуҷуми муғулҳо ба сарзамини Осиё ва эҳё гардидани ғояҳои инсондӯстӣ, дӯстӣ рафокат, эҳтирому халқдӯстӣ дар эҷодиёти классикони адабиёти тоҷик ташкил мекунад. Онҳо то охири асри XIX ва оғози асри XX андешаҳои тарбиятии худро дар асарҳояшон дар зерхати меҳру муҳаббат ба макону ватани хеш, инсонгарой, омода будан ба ҳифзи Ватан ва ғайраҳо дар шакли адабӣ-

бадеӣ иброз намудаанд. Махсусан, Низомии Ганҷавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Бадриддин Ҳилолӣ ва дигарон бо тасвири адабии образи мусбату манфии Искандари Макдунӣ (Александри Македонӣ) ва рубоӣ, қитъа, шеърӯ ғазалҳо, дostonҳо ғояҳои ватандӯстидошта, ҳифзи Ватан, азхудкунии илму дониш, касбу ҳунар ва ғайраҳоро пешниҳод намуданд.

Бояд қайд кард, ки минбаъд ғояҳои ватандӯстӣ баъди солҳои 20-уми асри ХХ оғоз гардида ин раванд объект ва мавзӯи таҳқиқоти кулли илмҳои ҷомеашиносӣ гардид ва онро марҳилаи чорум ва муҳим номид. Оғози ин марҳила ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии баъди солҳои 20-30 асри гузашта алоқаманд буда, ки он ба таъсисёбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Узбекистон ҳамчун Вилояти Автономӣ (худмухтор) дар соли 1924 ва сипас чун Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ – СССР алоқаманд мебошад.

Бояд қайд кард, ки вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодию фарҳангӣ самт, мазмун, мундариҷа, мақсаду вазифаҳои таҳқиқи тарбияи ватандӯстӣ, ҳамчун масъалаи фалсафӣ-иҷтимоӣ ва психологӣ-педагогӣ мавриди таҳқиқоти илмӣ илмҳои ҷомеашиносӣ, аз он ҷумла фалсафаи иҷтимоӣ, фарҳангшиносӣ, адабиётшиносӣ ва инчунин педагогикаи миллии халқи тоҷик гардид, ки онро низ ба чунин зермарҳилаҳои кутоҳ, вале пурмаҳсул ҷудо кардан мумкин:

1. Марҳилаи соҳибистиклолӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибистиклол, 9 сентябри соли 1991 эълон карда шуда, минбаъд дар соли 1994 дар Конститутсияи аввалини ӯ қабул ва он Тоҷикистонро чун кишвари соҳибистиклол, демократӣ, ягона ва дунявӣ ба ҷаҳониён муаррифӣ намуд. Инчунин Тоҷикистон аз тарафи давлатҳои дунё, Созмони Миллали Муттаҳид (1993), созмонҳои байналмиллалӣ эътироф ва қабул карда шуд.

2. Таҳқиқотҳои илмӣ иҷтимоӣ, педагогӣ, психологӣ, ки баъди эълон шудану рушд ёфтани давлатдорӣ тоҷикон таҳти роҳбарии Асосгузори

сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати ваҳдатофариву сулҳпарваронаи ӯ ба миён омадаанд.

Дар таҳқиқотҳои илмӣ-педагогӣ, психологӣ, ки аз солҳои 20-30 то 90 асри гузашта рӯи кор омада буданд, муҳаққиқон масъалаҳои тарбияи ватандӯстиро дар заминаи таъя намудан бо ғояҳо, таълимоти марксистӣ-ленинӣ амалӣ намуда дар партави дӯст доштан, бой намудани арзишҳои моддию маънавӣ ва ҳифзи марзу буми Тоҷикистонро чун як ҷузъи хоки поку муқаддаси собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ баррасӣ намудаанд. Дар таҳлилу баррасии пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангии кишвари худ нақши арзишҳои маънавии халқи тоҷикро бо кадрӣ зарурӣ арзёбӣ накардаанд. Албатта ин масъалаҳо аз нигоҳи таърихшиносон сотсиологҳо ва педагогҳо таҳлилу баррасии масъалаҳои пешрафти мактабу маориф, илму амали тарбияву таълимро талаб менамояд.

3. Дар раванди кори тарбиявӣ, таълимдихӣ ва ташаккули шахсияти кӯдакону наврасон волидон, муассисаҳои таҳсилотӣ (новобаста ба шакли моликият) вазифадоранд, ки дар навбати аввал дар бораи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ устувору шикастнопазир маълумот диҳанд. Тарбия ва ташаккули шахсияти ватандӯсту ватанпарвар, ки ӯро дар адабиётҳои илмӣ ватанию хориҷӣ ҳамчун **патриот ва патриотизм** муаррифӣ менамоянд, яке аз талаботҳои давлат ба оила ва муассисаи таҳсилотӣ ҳисобида мешавад, ки дараҷаи волиди маънавӣ-ахлоқӣ он сифати ватандӯстӣ мебошад. Набояд фаромӯш кард, ки *«таҳсилот дар муассисаҳои давлатӣ, ки дар он руҳияи давлату ҳокимият ҳукмронӣ менамояд, дар инсон шакли муайяни рафтори иҷтимоиро ташаккул медиҳад»*. [173,373], ки маҳз муттаҳидшавии одамон ва омода будан ба иҷрои рафторҳои иҷтимоии ягона омилҳои муҳими амалигардии ғояву амалҳои ватандӯстона, болоравӣ ва устуворию иқтисоди Давлат, Ватан, зиндагии осудаю ороми халқу миллатҳо мегардад.

Баъди солҳои 90-ум таҳия, қабул ва амалӣ гардондани заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методи тарбияи шахрвандони кишвари соҳибистиклол ба бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, ягона ва

дунявӣ равона гардидааст, ки дар онҳо тарбия ва ташаккулёбии сифатҳои ахлоқӣ-маънавӣ, аз он ҷумла, тарбияи ватандӯстӣ, ватанхоҳию ватанпарастӣ мавқеи хоса дорад. Ҳуҷҷатҳои таҳия ва амалишаванда барои имрӯзу фардо дар раванди кори таълиму тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ, оила ва ҷомеа имону эътиқоди қавӣ, муҳаббат ба Ватану халқу миллатҳои дар он зиндагикунанда, риояи расму оинҳои арзишманди аҷдодӣ, боварию эътимод ба ояндаи некро бояд дар ҳар як хурду бузурги ҷомеа ва зухуроти онҳоро дар амалҳои ватандӯстиву ҳештаншиносӣ таҳия ва роҳнамоӣ намояд.

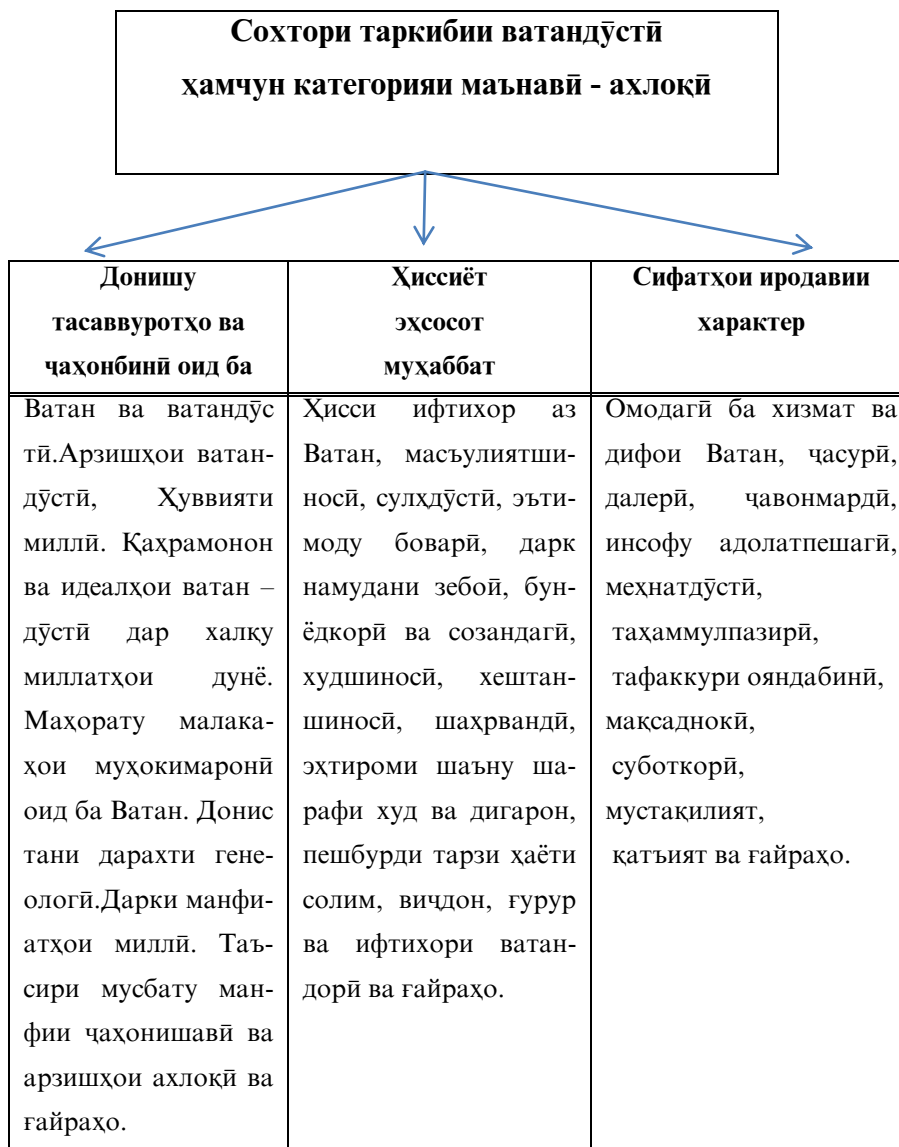
Сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон таъкид карда буданд, ки *«Қабули қонуне, ки ба урфу одат ва хусусиятҳои миллии мо асос ёфтааст ва аз ҳуқуқҳои табиии инсон сарчашма гирифта, ба зиндагии мардум созгор мебошад, дар рушди зеҳнии насли солиму ояндасоз нақши муҳимро иҷро менамояд»*. [160,69]

Қабул ва амалӣ гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» як такони бузурге хоҳад гардид, ки он минбаъд барои амалӣ гаштани мақсаду вазифаҳо, самтҳо ва принципҳои тарбияи ватандӯстӣ, таҳия ва устувории асосҳои ҳуқуқию ташкилӣ ва танзими фаъолияти субъектҳои тарбиятӣ, махсусан оила, муассисаҳои таҳсилотӣ ва аҳли ҷомеаро мақсаднок ташкилу самарабахш мегардонад.

Муҳаққиқ Давлатзода Ҷ. тарбияи шаҳрвандӣ - ватандӯстии хонандагонро дар ҳошияи Консепсияи миллии тарбия ва Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда ҳадафҳои асосии онро чунин пайгирӣ намудааст: *«...баланд бардоштани фаъолнокии иҷтимоӣ, масъулияти шаҳрвандӣ, маънавиёт, ташаккули шахсияти дорои сифатҳои мусбӣ мебошанд, ки метавонанд дар ҳифзи манофеи Ватан, таҳкими давлатдорӣ, таъмини манфиатҳои ҳаётан муҳим ва рушди босуботи сарзамини аҷдодӣ зоҳир ёбанд»*. [53,76]

Сохтори таркибии ватандӯстӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ, педагогӣ, психологӣ ва фарҳангӣ печида мураккаб буда, мо онро мувофиқи мақсаду вазифаҳои таҳқиқотии худ чунин баррасӣ намудем:

Тасвири 1.

Албатта чунин сохтори таркибии ватандӯстиро мо комилу мутлақ ҳисоб нахоҳем кард. Бояд ба инобат гирифт, ки тавзеҳи мухтасари бахше аз ҷузъҳои сохтори таркибии ватандӯстӣ, ки ба синни наврасӣ хос мебошанд, дар замима пешниҳод гардидаанд, ки онҳоро мафҳумҳои калидии сифати маънавӣ-ахлоқӣ номидан мумкин аст.

Маълум аст, ки дар Стандартҳои давлатии таълимии фаннӣ, барномаҳои фанҳои умумитаълимӣ ба тарбияи ватандӯстии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилотӣ дар раванди ташкилу роҳбарӣ дар

фаъолияти таълиму тарбиявии омӯзгорон дар дарсҳо ва чорабиниҳои беруназдарсии таълимию тарбиявӣ бо истифодаи роҳу усулҳои самарабахши таъсиррасонӣ пешбинӣ карда шудааст. Иҷрои ин вазифа аз омӯзгорон омодагии касбӣ, салоҳиятмандии таҳассусии фаннӣ ва махсусан маърифатӣ-ҳуқуқиро дар доираи иҷрои ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, махсусан «Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», «Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»; «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайраҳоро талаб менамояд.

Амалӣ гардондани раҳёфти фардӣ ба ҳар як хонанда, махсусан дар айёми наврасӣ яке, аз талаботҳои муҳими психологӣ-педагогӣ дар таълиму тарбияи ватандӯстӣ аст. Он ҷустуҷӯӣ, дарёфт ва истифодабарии роҳу усул, воситаҳои самарабахши таъсиррасониро дар давраи гузариш аз кӯдакӣ ба давраи махсуси камолоти синнусолии психофизиологиро талаб менамояд.

Ба омӯзгорону волидон зарур меояд, ки дар заминаи баҳисобгирии хусусиятҳои фардии наврасон аз технологияи тарбияи ахлоқии кӯдакон, ки дар таҳқиқотҳои илмӣ олимони тоҷик (Лутфуллозода М., Шарифзода Ф., Нуров А., Мачидова Б., Гулматов Ф. ва диг.) ва этнопедагогикаи халқи тоҷик арзишмандии худро исбот намудааст, истифода бурда шаванд.

Арзишҳои миллии халқи тоҷик тамоми раванди педагогиро фаро гирифта, пеш аз ҳама, дар мазмуни таълим, тарбия ва инкишофи хонандагон ифода меёбанд. Зимни тарбия ва таълим дар насли наврас расидан ба қадру қимати арзишҳои миллий, ҳимоя намудани халқу миллат, таърих ва фарҳанг, азизу гиромӣ доштани онҳо ташаккул дода мешавад. «Ташаққули ин сифатҳо ба насли наврас имконият медиҳанд, ки барои манфиатҳои миллат ва ҳифзи арзишҳои миллий фаъолият намоянд, ватани ҳешро дӯст доранд ва манфиатҳои онро ҳимоя намуда, дар пешрафти ҷомеа саҳмгузор бошанд». [205,197].

Яке аз омилҳои муҳими иҷтимоӣ-педагогии таъсиррасон ба шаклгирии ҳиссиёту сифатҳои ватандӯстии хонандагон, ки дар замони

муосир ба миён омадааст, ин тафриқаандозӣ на танҳо аз рӯи суствон, миёна ва аълохон ҷудокунии кӯдакону наврасон, ин ҷудокунии онҳо ба табақаи «лаёқатманд» ва фарогирии онҳо бо гимназияву литсейҳои махсус дар муассисаҳои таҳсилоти хусусию давлатӣ бо хоҳишу донишомӯзону волидонии онҳо, гузариш аз як муассисаи таҳсилотӣ ба дигар (дар ҳудуди як ноҳия, шаҳр ва ҳатто кишвари дигар), дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доштани яке ё ҳардуи волидон ва ғайраҳо мебошанд. Ба вуҷуд омадани ин раванд ба имкониятҳои моддию масъулиятшиносии волидон алоқаманд буда мавриди баҳсу мунозираҳои зиёд гардидааст.

Вазъи тарбияи оилавӣ, ки он аз рӯзи таваллуд ва минбаъд дар давоми таҳсилу камолоти ҳаётии инсон идома меёбад, дар ҳаёти шахсият, таъсири калон мерасонад. Маҳз оила ҳамчун ниҳоди аввалини иҷтимоӣ мансубияти инсонро ба хонаводаю пайвандон макону маҳалли зист, мутааллиқ будан бо забону фарҳанги ҳалқу миллати ҳеш одату анъанаҳои оилавию миллиро тарбия менамояд.

Бояд қайд кард, ки тарбияи ватандӯстии хонандагон фаъолияти мураббат, доимӣ ва якҷояи ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ, аз он ҷумла муассисаҳои таълимӣ ва оиларо дар бар мегирад, ки вобаста ба имкониятҳои ба худ хос вазифаҳои таълиму тарбиявиро амалӣ менамоянд: *«Тарбияи ватандӯстӣ муттасил буда, дар доираи барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ҳамчунин барномаҳои таълимии сатҳи гуногуни таълим амалӣ карда мешавад»*. [53,16]

Таҳлили адабиётҳои илмӣ, таҷрибаи муосир нишон медиҳанд, ки дониш, тасаввурот, ҷаҳонбинӣ, ҳиссиёту эҳсосот ва сифатҳои иродавии характер, ки сохти таркибии хислати ватандӯстиро ташкил медиҳанд, тағйирёбанда буда, зеро таъсири омилҳо ва шароитҳои иҷтимоию иқтисодӣ, таълиму тарбия, имконияту нерӯи ҳар шахс қавӣ ва ё суств гардида метавонанд.

Маълум аст, ки дар қоидаҳои умумӣ, қисмати зиёди амалҳои ифода гардидаанд, ки онҳо меъёрҳои ахлоқӣ номида мешаванд ва хонанда

мувофиқи шароиту имконияти мушаххас мувофиқи онҳо рафтор менамояд. Ин қисмати қоидаҳо метавонанд вазъи асосии кирдору амалҳои муайяни кӯдакону наврасон гарданд. Меъёрҳо вобаста ба намудҳои муоширату муносибатҳои одамон, ҷаъолиятҳои иҷтимоии онҳо ба гурӯҳҳо тақсим шуда метавонанд. Ҳар як намуди онҳо ба принципҳои ахлоқӣ вобаста мебошанд. Дар фалсафа онҳо чун категорияи фалсафӣ эътироф гардида, бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд. Ба ин категорияҳо таҳаммулпазирӣ, ҷасоратмандӣ, нангу номус, масъулиятшиносӣ, мардонагӣ, эҳтиром намудани ҳамдигар ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки онҳо дар ҷомеа қобили қабул буда, дар маҷмӯъ метавонанд мафҳуми *идеали* ахлоқиро ташкил диҳанд.

Меъёрҳои маънавӣ-ахлоқии дар ҷомеа мавриди эътироф гардида дар амалу рафтори фардӣ зоҳир мегардад, яъне зухуроти фардӣ дорад. Онро ҳамчун натиҷаи ҷаъолияти тарбиявии волидону омӯзгорон ва хусусиятҳои фардии шаклгирифтаи хонандагон дидан мумкин аст.

Дастоварди беҳтарини айёми кӯдакию наврасӣ дар он аст, ки инсон дар ин марҳала дониш, маҳорату малакаҳои муайян ҳосил намуда, оид ба худ, қудрату тавоноӣ ва арзишмандии худ дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ боварию эътимод ҳосил менамояд, ки онҳо заминаи тарбияи ватандӯстии онҳо мегардад. Муҳити хонавода шароити иҷтимоӣ-психологӣ ва педагогии нигоҳдорӣ, рушд ва такмилу тағйиёбии истифодаи омилҳои таъсиррасонии педагогии оилавӣ, мардумӣ, миллий ва умумибашарӣ мебошанд. Кӯдакону наврасон зери таъсири муҳити иҷтимоӣ, психологӣ ва тарбиявии волидон, бобою бибиҳо расму оинҳо, одату анъанаҳо бо истифодаи намунаҳои беҳтарини амалу рафторҳои нек, ки онҳоро қонунҳои нонавишта, вале дар амал иҷрошавандаи хонаводагӣ ҳисобида мешаванд, бо истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, ривояту дostonҳо ва ғайраҳо шахсиятро ташаккул медиҳанд. Ин равандро истифодаи технологияи тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ номидан мумкин аст. Гунаҳо ё худ намунаҳои гуногуни чунин технологияҳо дар

таҳқиқотҳои олимони тоҷик М.Лутфуллозода, А.Нуров, Б.Мачидова ва дигарон коркард ва пешниҳод гардидаанд.

Оид ба роҳу усул ва шаклҳои ташкили кор оид ба тарбияи ватандӯстии хонандагон андеша, муҳокимарониҳо ва таҳқиқотҳои илмӣ, илмӣ-методи назарияву амалӣ коркард ва амалӣ карда шудаанд ва арзишмандию самарабахшии онҳо баррасӣ гардидаанд. Ин раванд имрӯз низ идома дорад, ки он аз талаботҳои пешрафти ҷомеа, дигаршавии фазои илмӣ-фарҳангии ҷомеа, таъсири технологияҳои пешқадами иттилоотӣ-иртиботӣ, тағйирёбии андешаю имкониятҳои таълими тарбиявии волидон, муассисаҳои таҳсилотӣ ва ғайраҳо бармеояд ва он имрӯзу фардо низ идома хоҳад ёфт.

Аз нигоҳи психологӣ ва педагогӣ истифодаи кулли роҳу усулҳо ва шаклҳои ташкили кор оид ба таълиму тарбия ва ташаккулдиҳии шахсияти кӯдакону наврасоне ба таъмин намудани иҷтимоишавии онҳо мусоидат менамояд.

Иҷтимоишавӣ – яке аз мафҳумҳои калидии илмҳои сотсиология, психология ва педагогикаи иҷтимоӣ буда, моҳиятан ташаккулёбии шахсро дар оила ва ҷомеа, ки дар он зиндагӣ мекунад, дар назар дорад. Рисолати оила муассисаҳои таҳсилотиро дар иҷтимоишавии инсон дар илмҳои педагогикаи иҷтимоӣ чунин баррасӣ намудааст:

1. Муҳим будани таъмин намудани рушди ҷисмонӣ, эҳсосотӣ ва минбаъд маънавӣ ахлоқӣ, ки он махсусан аз синни 3 оғоз гардида, то айёми пиронсолӣ идома меёбад.

2. Дар рушди иҷтимоӣ-психологӣ инсон муносибатҳои тафриқавии ҷинсӣ (гендерӣ), ба таълиму тарбияи духтарҳо ва писарҳо нақши муҳим доштани муҳит, таълиму тарбияро таҷрибаи таълиму тарбиявӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ эътироф менамояд.

3. Мусоидат намудани муҳити иҷтимоӣ махсусан муҳити оилавӣ ба рушди ақлию зеҳнӣ, зеҳнӣ-эмотсионалӣ ва иҷтимоӣ, ки он то охири умри инсон боқӣ мемонад. Масалан, Блум исбот кардааст, ки дар кӯдакони

дар сагирахонаҳо, оилаҳои носолим бавоярасида рушди имкониятҳои ақлию зеҳнӣ то 20% маҳдуд мегардад.

4. Дар азхудкунии нақши иҷтимоӣ ва меъёрҳои рафтори иҷтимоӣ падару модар, муносибатҳои хешию таборӣ нақши муҳим дорад.

5. Муҳити иҷтимоии хонаводагӣ дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарӣ, азхудкунии қоида ва меъёрҳои муошират, шаклгирии ҳисси дилбастагӣ, банақшагирии рафтору амалҳои ҳаётӣ, муносибатҳои байнишахсӣ, байниэтникию байни миллӣ, муваффақшавӣ ба натиҷаҳои мусбату арзишманд шароиту имкониятҳоро фароҳам менамояд.

М.Мид таъкид менамояд, ки *«иҷтимоишавӣ ин шомил шудан ба маълумоту тарбия буда, он маҷмӯи амалҳои мустақилона мебошад, ки аз тарафи шахс ба нақша гирифта нашудааст ва он муассир (таъсирпазир) ба ташаққули шахс, ба ҷараёни монандишавии фардҳо ба гурӯҳи одамон мебошад»*. [114, 82]

Бояд қайд кард, ки иҷтимоишавии наврасон тавассути унсурҳои этнопедагогӣ ба анъанаҳои миллию мардумӣ алоқаманд буда хусусияти инсондӯстӣ дорад ва фарзанд чун арзиши хонаводагӣ худро муаррифӣ менамояд. Бесабаб нест, ки дар урфият мегӯянд: «Фарзанд ойинаи оила аст».

Дар адабиётҳои психологӣ-педагогӣ оилаҳои муосир ба чунин гурӯҳҳо тақсим карда шудаанд:

- мувофиқ ба теъдоди фарзандон: камфарзанд ва серфарзанд;
- ҳайати оила: пурра, нопурра, нуклеарӣ-оилаи калони ду-се насл якҷоя зиндагикунанда, мураккаби бо никоҳи такрории модарӣ, падарӣ: камфарзанд, серфарданд;
- сохтори оила: зану шавҳар: бо фарзандон, яке аз волидони зану шавҳар, бобою бибӣ, хешовандон;
- вобаста ба мавқеи яке аз волидон (демократӣ, авторитарӣ ва либералӣ);

- тарзи зиндагонӣ ва маишат: кӯдакмарказ, варзишгарон...яъне чиро дар ҷои аввал мегузоранд: сарватгундорӣ, саломатӣ, зиндагии боҳаловат...

- ягонагии мавқеи иҷтимоӣ ва милли: сатҳи маълумот, касбу кор диндорҳо, (омехта-интернатсионӣ);

- собиқаи оиладорӣ: навхонадорон, оилаҳои ҷавон, синнусоли миёнаи оиладорӣ, ҳамсарони калонсол;

- вобаста ба муносибатҳои дохили оилавӣ ва муҳити маънавии он: ҷанҷолӣ, асосиолӣ, ноустувор...

- мутаалиқ ба мавқеи зист: шахрӣ, деҳотӣ...

- вобаста ба хусусияти истеъмолагарии он: эгоцентрикӣ, бекорхуҷа;

- аз рӯи нуқсонҳо хонадоршуда: маъҷубон ва ё яке аз онҳо маъҷуб;

- оилаҳои фосилавӣ, ки яке аз сарварон дар муҳочирати меҳнати давомдор ҳастанд;

- оилаҳои кӯдакони фарзандхонддошта ва ғайраҳо. [33;34;67;114]

Бояд ташаккур кард, ки таҳқиқи оила, муносибатҳои дохилиоилавӣ, мавқеи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо мувофиқ ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқотӣ пайгирӣ ва натиҷагирӣ карда мешаванд.

Дар натиҷаи омӯختану таҳлил намудани адабиётҳои илмӣ, таҷрибаи тарбиявии омӯзгорону волидонӣ наврасон ва ба ҳисобгирии хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии наврасон мо сифатҳои иродавии онҳоро, ки дар ташаккулёбии ватандӯстӣ нақши махсус доранд ба ҷунин гурӯҳҳо тақсим намуда, дар ҷадвал тасвир намудем:

Ҷадвали 1.

Сифатҳои иродавии хонандагон дар самтҳои шахсиятӣ ва иҷтимоӣ			
№	шахсиятӣ	№	иҷтимоӣ
1	Маҳорати худидоракунии	1	Риоя намудан ба қонунҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои ахлоқӣ
2	Дарачаи худбаҳодиҳӣ	2	Шуурнокии сиёсӣ ва ҳуқуқӣ
3	Муқобилият нишон дода таво-	3	Худшиносии милли ва ҳеш-

	нистан ба ғояҳои бегона		таншиносӣ
4	Майлу рағбати иштирок дар ҳаёти оилавӣ	4	Ҷаҳонбинии васеи илмӣ
5	Меҳнатдӯстӣ	5	Ҳуввияти миллӣ
6	Мавҷудияти идеалҳои рафтору амалҳои ватандӯстӣ	6	Актруизм, яъне ҳиссиёт, рафтори амалҳое, ки манфиати ҷамъият, Ватан ва одамонро ба ҳисоб гирифта
7	Ба беадолатӣ роҳ надодан	7	Эҳтиром ба арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ
8	Иҷрои вазифа ва уҳдадорӣҳои шахсӣ	8	Боварӣ, эътиқод ва ояндабинии неқ
9	Ҳифзи саломатии худ ва аъзоёни оила	9	Инсонгарӣ
10	Боварӣ доштан ба нерӯи шахсӣ	10	Ғурур ва ифтихор
11	Вафодорӣ ва садоқат ба Ватан	11	Дараҷаи азхудкунии меъёрҳои ахлоқӣ ва сифатҳои ватандӯстӣ
12	Дарки масъулият, уҳдадорӣҳои шахсӣ	12	Лидер будан ва ба дигарон таъсир расондан
13	Ростгӯӣ, покҷидонӣ	13	Рафторҳои ахлоқӣ
14	Дӯстӣ, дилбастагӣ	14	Садоқату вафодорӣ
15	Ҳошиш ва маҳорати ёрии байниҳамдигарӣ	15	Тасаввуроти ахлоқӣ
16	Инсондӯстӣ	16	Фарҳанги ахлоқӣ
17	Маданияти муоширату муносибат	17	Ҳиссиётҳои ахлоқӣ
18	Нақӯкорию ғамхорӣ	18	Шуури ахлоқӣ
19	Пуртоқатӣ	19	Одатҳои ахлоқӣ ва ғайраҳо
20	Суботкорӣ	20	То ба охир ба ақидаи худ ус-

			тувор будан
21	Хушёрӣю зиракӣ, часурӣ ва ғ.	21	Омодагӣ ба ҳифзи Ватан иҷрои амалҳои нек

Чи тавре ки, аз ҷадвал бармеояд сифатҳои иродавии шахсияти барои шаклгирии сифатҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда дар ташаккулёбии сифати ватандӯстӣ замина мегарданд. Ин сифатҳо дар раванди фаъолияти таълиму тарбиявии омӯзгорон ва ҳамкорӣ бо волидон мунтазам тарбия ва ташаккул дода мешаванд.

Онҳо дар ҳамкорӣ ба таъмин намудани вусъати сифат ва низоми тарбияи ватандӯстӣ мусоидат намуда бо баробари ҳамохангсозии фаъолияти амалӣ дар таҳияи барномаҳои таълимӣ дастурҳои таълимию методӣ, ташкилу баргузори чорабиниҳои илмӣ-методӣ, дар таҳқику баррасии масъалаҳои мубрами тарбияи ахлоқӣ, ҷустуҷӯӣ, дарёфт ва истифодаи роҳу усулҳои самарабахши тарбияи ватандӯстӣ ноил гардида метавонанд.

Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти дар раванди таълими фанҳои омӯхташаванда ҷанбаҳои арзиши ҳар як фанро аз ҷиҳати сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ба хонандагон фаҳмонда дода барои тарбия ва ташаккулёбии шахсияти онҳо, дар рушди маҳорату малакаҳои ҳифзи мавқеи иҷтимоӣ, иштирок намудан дар муколама, баҳсҳои сиёсӣ, баёни амиқу дурусти андешаҳо, озодаандешӣ ва ғайраҳо мусоидат менамоянд.

Бояд қайд кард, ки масъалаи омодагии касбии омӯзгорон ба тарбияи ватандӯстии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти кишвар мавриди таҳқиқотҳои илмӣ гардиданд. Онҳо ба масъалаи тарбияи ватандӯстии кӯдакону наврасон аз давраи томактабӣ (Н.Мирхонова, Н.Раҳмонова ва дигарон), синни хурди мактабӣ (О.Бозоров, Х.Искандарова) тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, ташкилу баргузори онҳоро дар раванди фаъолияти таълимӣ ва беруназдарсӣ баррасӣ намудаанд. Масъалаи тарбияи шаҳрвандӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

умумии кишвар мавриди таҳқиқоти арзишманд аз тарафи Давлатзода Қ. қарор гирифта, омода намудани омӯзгорони оянда ба ин раванд аз тарафи Тиллоев Х., Заробекова Н.М., Қаландаров А. ва дигарон пайгирӣ гардидаанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» дар боби 3, моддаи 13, оид ба таъмини илмӣ ва таълимию методии тарбияи ватандӯстӣ вазифаҳои амиқу арзишмандро пешниҳод намудааст. Дар он таъкид шудааст, ки *«таъмини илмӣ тарбияи ватандӯстӣ нигаронида шудааст:*

- барои ташикили таҳқиқи масъалаҳои муҳими соҳаи тарбияи ватандӯстӣ ва истифодаи натиҷаҳои онҳо дар фаъолияти амалӣ, «инчунин таъмини илмӣ-методи тарбияи ватандӯстӣ таҳияи бунёди маҷмӯи барномаҳои таълимӣ ва махсус, методикаи ташикил ва гузаронидани тарбияи ватандӯстӣ, истифодаи ҳамаи шаклҳои педагогӣ, усулҳо ва воситаҳо бо дарназардошти хусусиятҳои гурӯҳҳои гуногуни шаҳрвандон, бозомӯзӣ ва тақмили тахассуси ташикилотчиёни тарбияи ватандӯстиро дар бар мегирад.»[85,32]

Иҷро намудани талаботҳои Қонуни мазкур ворид намудани арзишҳои фарҳангӣ-таърихӣ, ки дар натиҷаи таҷрибаи таърихии халқи тоҷик тули садсолаҳо ба даст омадаанд ва аз насл ба насл дода мешаванд ва онҳо этнопедагогика, яъне педагогикаи этникиро талаб мекунад.

2.2. ХУСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛЁБИИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР НАВРАСОН

Кӯдак, ки он тибқи пешниҳоди ҳуҷҷатҳои меъёри – ҳуқуқи байналмилалӣ, яъне Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак ва ҳуҷҷатҳои меъёри – ҳуқуқи қабулкардаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «шахсе, ки ба синни ҳаждаҳ нарасидааст кӯдак»[68] эътироф гардидааст ва ӯ кӯдак айёми махсуси тарбия, таълим ва инкишофёбиро дар муҳити иҷтимоӣ аз сар мегузаронад. Аз нигоҳи иҷтимоӣ-психологӣ ва педагогӣ айёми кӯдакӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-педагогӣ буда, воридшавии кӯдак-фарзанди инсонро ҳамчун мавҷудоти биологӣ (мутаалиқ ба қонуниятҳои пайдоиш ва рушди биологӣ) ва иҷтимоӣ (бо низоми муайян зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ) ва мутаалиқ ба синну соли камолот бо ҷомеа таъмин менамояд.

Тавзеҳи мафҳуми кӯдак, айёми кӯдакӣ мураккаб, печида, тағйирпазир буда, дар ҳамаи илмҳо ва фарҳанги халқҳои дунё аз ҷиҳати рисолату маъно, муҳтаво, мавқеъву муносибат аз ҳамдигар фарқ мекунад ва онҳо хусусияти ба худ хос доранд. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ мафҳуми кӯдак ҳамчун «бачаи хурд» ва тифл – тифлӣ-бачагӣ, кӯдакӣ омадааст (199, 366). Дар илмҳои муосир ва фарҳангҳои халқҳои дунё мавриди тақсимооти давраҳои синнусолии инкишофи ҷисмонӣ, психикӣ, маънавӣ-ахлоқӣ, ақлию зеҳнӣ ва шаклгирии сифатҳои шахсиятию иҷтимоӣ давраи наврасӣ мақому арзиши ба худ хос дорад.

Дар «Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика» омадааст: «*Наврасӣ – як давраи синнусолии инсон аст, ки ҳудуди он аз 10-11 солагӣ то 14-15 солагиро дар бар мегирад. Ибтидои наврасӣ бо як қатор хусусиятҳо тавсиф дода мешавад. Дар тарбия ва ташақкулдиҳии ҳиссиёт, эҳсосот, дониш, амалу рафторҳои ватандӯстӣ баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолӣ, махсусан наврасӣ хеле муҳим аст. Муҳимтарини онҳо қӯшиши муошират бо ҳамсолон, дар рафтор пайдо шудани нишонаҳое, ки онҳо ба қӯшиши ифода кардани мустақилии ва новобастагии худ бо дигарон мебошад. Хусусияти асосии давраи наврасӣ тағйирёбии якуякбора ва*

сифатие мебошад, ки ҳама ҷанбаҳои инкишофёбии одамро фаро мегирад. Ин тағйирёбӣ дар наврасони гуногун ҳар хел ба вуҷуд меояд».[98,105].

Дар илми муосир оид ба оғоз ва анҷоми давраи наврасӣ андешаҳои гуногун, пурихтилоф ва печидаю сарбаста арзи вуҷуд доранд. Онҳо дар қарни XX - XXI барвақт воридшавии кӯдаконро бо синни камолоти иҷтимоию ҳаётӣ таъкид менамоянд. Масалан, Измайлов А.Э. таъкид менамоянд, ки «Синни воридшавии духтарҳо ва писарҳо дар ҳар як даҳсола чор моҳи пештар оғоз мегардад. Агар оғози давраи наврасӣ дар соли 1900 чордаҳсолагиро фаро гирифта бошад, дар соли 1979 он дар дувоздаҳсолагӣ оғоз гардидааст».[60,36]

Муҳаққиқон ин равандро бо якҷанд омилҳо алоқаманд намудаанд. Ба монанди инқилоби иттилоотӣ (маводҳои намоишӣ), тағйирёбии речаи хӯрокхӯрӣ, кам шудани теъдоди таваллуди фарзанд дар оила, озодиро зиёд ба даст овардани занҳо (эмансипатсия), таъсири барномаҳои телевизионӣ, иштироки кӯдакон дар барномаҳои намоишии махсус (шоу) ва рекламаҳо, кам дастрас будани суруду мусиқӣ ва адабиёти кӯдакона мувофиқи синну соли онҳо, тақлидкунӣ бо тарзу услуби рафтори калонсолон ва ғайраҳо, ки ба тамоми ҷабҳаҳои рушди наврасон ва барвақт воридшавӣ ба «камолот»- и калонсолшавии онҳо , тағйирёбии сифатҳои фардию шахсиятӣ таъсир расонда истодаанд.

Тақсимооти давраҳои инкишофи синнусолӣ дар илмҳои тиббӣ, психологӣ, педагогӣ ва ғайраҳо мавриди таҳлилу таҳқиқ ва баҳсу мунозираҳо қарор гирифта, ин раванд то имрӯз идома дорад. Вале бо таври воқеӣ дар адабиётҳои илмӣ назариявӣ, амалию методӣ, таърихӣ ва махсусан психологӣ-педагогӣ меъёр вуҷуд надорад. Чунки ҳар як давраи гузаришро кӯдакон дар муҳлати гуногун, яке барвақттару дигаре дертар зери таъсири муҳит, таълиму тарбия аз сар мегузаронанд, ки он ифодагари ҳамчун шахсият нотақрор ва хусусиятҳои фардӣ-шахсиятӣ будани онҳо мебошад. Махсусан, ин давра гарчанде давраҳои синнусолии инкишоф 7-8 сол ва ҳатто метавонад 9-10 соли ҳаёти инсонро

фаро гирад ҳам вале дар рушди сифатҳои шахсияти ва дарёфти мавқеи иҷтимоӣ нақши меҳвариро ишғол менамояд.

Дар давраи наврасӣ дар ҳар як инсон талаботҳо, ғояҳои шахсӣ иҷтимоӣ, шавқу завқ, рағбату хоҳиш, сифатҳои иродавӣ, тасаввуроту шуури ахлоқӣ ва дигар дастоварду фаҳмишҳои нави арзишманд зери таъсири дониш, маҳорату малакаҳо, натиҷагирӣ аз амалҳои шахсӣ, хулосаю пешниҳоди одамони гирду атроф ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва такмил дода мешаванд, ки он яке аз қонуниятҳои инкишофи шахс дар давоми умри ӯ мебошад.

Дар илми психология ва педагогикаи халқи тоҷик оид ба мақсаду вазифаҳои тарбия, таълим ва ташаккули шахсияти наврасон ба андешаҳои назариявии мутафаккирони адабиёти тоҷику форс ва педагогикаи мардумӣ, ки дар намунаҳои гуногуни эҷодиёти шиғоҳӣ, одату анъанаҳо, расму оинҳо, бозӣ, фаъолияти меҳнатию маишӣ ва ғайраҳо инъикос ёфтаанд, мо тақия менамудем. Асоси илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-методологии таҳқиқи таълиму тарбияи наврасонро, таҳқиқотҳои илмӣ олимони ватанӣ (дар зерхати таълиму тарбияи қўдакону наврасон дар зинаҳои таҳсилоти томактабӣ, таҳсилоти миёнаи умумӣ, миёнаи олии касбӣ), олимони рус ва хориҷи дуру наздик ташкилу баргузор гардидаанд, ташкил намуд. Махсусан омӯхтани таҳқиқотҳои илмӣ, ки дар ташкилу баргузориҳои озмоишҳои психологӣ-педагогӣ пайгирӣ карда шудаанд, инчунин омӯхтан, таҳлилу ҷамъбасти намудани таҷрибаи тарбияи халқи тоҷик, ки дар этнопедагогикаи мардумӣ инъикос гардидаанд ва онҳо асоси фаъолияти мақсадноки волидону омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти амалӣ гардидаанд, имконият доданд, кори таҳқиқотии худро тибқи мақсаду вазифаҳо, фарзияву андешаҳои барои дифоъ пешниҳоднамуда ба анҷом расонем.

Муҳаққиқони тоҷик Б.Раҳимов, А.Нуров, М.Мамадносирова роҷеъ ба масъалаҳои тарбияи наврасон дар зерхати баҳисобгирии хусусиятҳои мизоҷ ва зухуроти он дар писарҳо ва духтарон андешаронӣ намуда баҳисобгирии онро махсус қайд намудаанд [153,242-262]. Онҳо таъкид

менамоянд, ки хусусиятҳои психологии наврасон бо мизоҷ ва ҷинсият (писарҳо ва духтарҳо), мавқеи иҷтимоии онҳо дар доираи муносибатҳои иҷтимоии дохилиоилавӣ, тайёри ба ҳаёти оилавӣ, азхудкунии касбу ҳунар алоқаманд мебошанд. Барои духтарҳо 9-11 солагиро аллакай «ёрдамчии модар будан» ва 12-13 солагиро чун давраи гузариш ба камолот тавзеҳ додаанд. Дар тоҷикони Бухоро анъанаи қайд кардани ҳар як мучал, мучали аввал – 12 солагӣ ва ба духтар пӯшондани куртаи сафед ва гӯшвори тилло анъанае буд, ки шояд он на танҳо ифодагари камолоти синнусоли фарзанд, инчунин сарватмандии хонавода бошад.

Низомии Ганҷавӣ дар шеърӣ худ таъкид кардааст:

*«Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ,
Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.
Акнун, ки ба чордах расидӣ,
Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
Гофил манишин на вақти бозист,
Вақти ҳунар асту сарфарозист.» [173].*

Ба андешаи мардумшинос (этнограф) ва таърихнигори франсавӣ Ф.Ариес масъалаи муҳокимаи айёми наврасӣ дар байни олимони дар охири асри XIX ва оғози асри XX ба миён омадааст. Муҳаққиқи Белгия Мишел Кле минтақаи инкишоф ва вазифаи рушдро дар аёми наврасӣ аз инҳо иборат медонад:

1. Рушд ва ба балоғатрасии ҷинсӣ (пубернантӣ).
2. Рушди когнитивӣ.
3. Тағйирёбии самти иҷтимоишавӣ.
4. Бунёди худмонандкунӣ.

Ӯ андешаҳои худро дар ягонагӣ ва ҳампайвастагии дигаргуниҳо дар ҷисм – тафаккур – ҳаёти иҷтимоӣ – МАН, ки аз хурдсолӣ то бузургсолӣ идома меёбад, таъкид намудааст.

Таҳлили адабиётҳои илмӣ, таҷрибаи тарбиявии халқҳои дигар нишон медиҳанд, ки вобаста ба тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ҳудудҳои синнусолии инкишоф тағйир ёфта

истодаанд, ки дар ин раванд Тоҷикистон низ чун кишвари аъзои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар канор монда наметавонад. Л.Ф.Обухова таъкид менамояд, ки: *«Дар шароити ҳозира дар кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон волидон инкишофи фарзандро то вақти никоҳи онҳо мавриди назорат қарор медиҳанд. Дар натиҷа ин давра муддати зиёдро дар бар гирифта истодааст. Тибқи таҳқиқотҳои муосир он даҳ солро дар бар гирифта самти аз 11 то 20 солагӣ афзуданро дорад»*. [131,359]

Тарбия, таълим ва инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ-ахлоқӣ ва ахлоқию зехнии кӯдак дар ҳамаи давраҳои синнусолии инсон бо ҳам алоқаманд мебошанд. Мувофиқи андешаи олими шинохтаи ҷаҳонӣ Жан Пиаже рушди зехнии кӯдак дар чор марҳалаи инкишоф таъин мегардад:

1) рушди ҳисси-эҳсосотӣ (то 2 солагӣ); 2) рушди амалкарди пеш аз тафаккур (дооперационального мышления), яъне 2-7 солагӣ; 3) иҷрои амалҳои амиқ (конкретных операций - 7-11 солагӣ) ва амалҳои шаклгирифта (формализованных операций – 11-15 солагӣ), ки ду марҳалаи охирин дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти амалӣ мегардад.

Ин марҳала дар маърифати иҷтимоии кӯдакону наврасон нақши муҳим дорад ва бо он характернок аст, ки дар онҳо имконияти азхудкунӣ ва баҳодиҳӣ ба таҷрибаи шахсӣ ба вуҷуд меояд. Кӯдак нақши иҷтимоии худро дар муҳити хонавода, синф, мактаб муайян менамояд. Онҳо инчунин мавқеи шахсиро дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарӣ, муайянсозии маромнокии рафтори иҷтимоӣ, ҳаммонандкунии ҷинсию шахсиятӣ ва ғайраҳоро аз худ мекунанд. дар натиҷа ба кӯдакону наврасон муяссар мегардад, ки аз имкониятҳои номбаргардида истифода баранд ва онҳо ба шаклгирии салоҳияти иҷтимоӣ ва мавқеи шахрвандию ватандӯстии онҳо мусоидат намоянд. Албатта вобаста ба хусусиятҳои фардӣ онҳо метавонанд ба мушкилотҳо дучор гарданд.

Дар таҳқиқоти этнопсихологии худ Е.П.Белинская ва Т.Г.Стефаненко андешаҳои Жан Пиажеро оид ба марҳалаҳои шаклгирии хусусиятҳои психологии кӯдак таҳлил намуда ба он ақидаанд, ки «ин

раванд ба рушди худмонандкунии этникии кӯдак низ алоқаманд мебошад. Чунки маҳз дар ҳамин марҳила дар ниҳоди кӯдак мафҳуми *«Ватан, симои халқҳо ва кишварҳои дигар пайдо мегарданд. Ин раванд давраҳои зеринро дар бар мегирад:*

- дар 7 солагӣ кӯдак аввалин ҷузъҳо ва донишҳои номунтазам оид ба мутаалиқияти этникиро аз худ мекунад;

- кӯдак дар 8-9 солагӣ худро бо гурӯҳи этникии ҳеш монанд карда асоснокии монандкунии миллати волидон, макони зист, забони модариро пешниҳод мекунад;

- дар синни хурди наврасӣ (10-11 солагӣ) бошад худмонандкунии этникӣ пурра шакл мегирад» [32,18с].

Аз таҳқиқи Е.П.Белинская, Т.Г.Стефаненко ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки шаклгирии донишҳо оид ба мутаалиқияти кӯдак ба гурӯҳҳои этникӣ низ яке аз омилҳои шаклгирии ҳиссиёти шахрвандӣ ва ватандӯстӣ гардад, ки таҳқиқи илмӣ ин масъала зарурияти таҳқиқотҳои минбаъдaro ба миён оварда метавонад.

Дар ҳамаи давраҳои синнусолии инкишофи кӯдакон таъсири ҳамсолон хеле бузург аст, махсусан айёми наврасӣ, ки дар раванди он кӯдак ба доираи васеи муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ ворид гардида дар гурӯҳҳои мутаалиқ ба ҷинсият (писарҳо, духтарҳо), ягонагии андешаю муҳокимарониҳо ва ғайраҳо , талаботҳои маънавӣ ва иҷтимоии худро қонеъ мегардонад.

Ба наврасон ҳамсинфону ҳамсолон таъсири махсус мерасонанд. И.С.Кон се рисолати психологии ин гурӯҳҳоро таъкид намудааст. «Аввало, гурӯҳҳо ҳамчун сарчашмаи гирифтани иттилооти нав ба наврасон хизмат мекунанд, ки он махсусан вобаста ба ҷинсияти онҳо арзишманд қабул карда мешавад. Дуюм, ин иттилоотҳо дар фаъолиятҳои махсус ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар (бозҳои гурӯҳӣ, муоширату муносибат, азхудкунии донишу маълумотҳо, азхудкунии малакаҳои рафтори иҷтимоӣ ва фаъолиятҳои яққояро инкишоф медиҳанд. Азхудкунии малакаҳо ба рушди фаъолнокии

шахсиятӣ мусоидат менамоянд ва охирон, намуди махсуси робитаҳои эҳсосотӣ – муҳаббату эҳтироми баробарро таъмин мегардонад ва онҳо ба наврасон оромию осудагӣ мебахшанд».[76,120].

Масъалаи хусусиятҳои инкишофи синнусолӣ ва психикии айёми наврасӣ аз нигоҳи илмӣ аз тарафи Стенли Холл, Э.Шпрангер, В.В.Зенковский, Ш.Бюлер, Г.Гетсер (Гецер), Э.Штерн, Мишел Кле ва дигарон мавриди таҳлилу таҳқиқи илмӣ қарор дода шуда буданд. Дар нимаи дуюми асри XX масъалаи рушди шахсиятии наврасон дар маркази диққати олимони ҷаҳон гирифт, ки он аз вазъият вобаста ба эътирофи нақши муҳит дар инкишофи шахсияти онҳо, мубрамияти нақши ҷомеа дар рушди шахсият бармеояд. Махсусан, таҳқиқотҳои Э.Эриксон оид ба таъсири муҳити оила ба шахсияти фарзандон ба коркарди консепсияҳои нав аз тарафи Ҷон Марсиа, Жан Пиаже, Д.Элкониин ва дигарон мусоидат намуд.

Коркард ва пешниҳоди мактаби илмии психологи шинохтаи ҷаҳонӣ Л.С.Виготский оид ба характери фарҳангӣ – таърихӣ доштани рушди тафаккури инсонӣ ба масъалаи хусусиятҳои инкишофи синнусолии наврасон низ тағйиротҳои ҷиддӣ ворид намуд. Ӯ қайд мекунад, ки маҳз дар айёми наврасӣ зухуроти протсессҳои психикӣ хислати шахсӣ мегиранд ва дар ташаккулёбии шахсияти онҳо дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вуҷуд меоянд. Андешаҳои Л.С.Виготскийро таъкид дода, А.Н.Леонтьев таъкид намудааст, ки дар айёми наврасӣ шаклгирии шахсият бо шинохти худ ҳамчун шахсияти арзишманд аз тарафи ӯ алоқаманд аст. Наврас бояд дар навбати аввал дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ худро шиносад.

Таҳлили адабиётҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки Стэнли Холл дар соли 2004 аввалин таҳқиқоти худро оид ба давраи наврасӣ пешниҳод намуда, ба ин давра мутаалиқ будани хусусиятҳои амбивалентӣ ва парадоксиро шарҳ додааст, ки онҳо сабаби ба вуҷуд омадани зиддиятҳои асосии синнусолӣ шуда метавонанд. Ӯ ин давраро давраи «бӯҳрони худшиносӣ» номида ақида дорад, ки баъди он «ҳисси ҳаммонандкунӣ» дар одамон пайдо мегардад. Дар асоси таҷрибаи намудан ба андешаҳои

Стэнли Холл дар замони муосир оид ба давррасӣ ақидаҳои гуногун ба вучуд омадаанд.

Бо ақидаи Д.Б.Элкониин дар охири синни хурди мактабӣ дар кӯдак талабот барои ҷавоб додан ба саволи «Ман кистам?» ба вучуд меояд, ки онро давраи гузариш ба айёми наврасӣ ҳисобидан мумкин аст. Дар кӯдак мушкилот дар муоширату муносибат бо калонсолону ҳамсолон ба миён меояд, дар байни хонандагон гурӯҳҳои хурди ҳамсолон мушоҳида мегардад. Дар ин гурӯҳҳо ҳамсолон байни ҳамдигар сиру асрори махфии худро доранд, фикру андешаҳои шахсии хешро арзёбӣ менамоянд. Онҳо дар худ тағйиротҳои психикию ҷисмониро дарк мекунанд ва худро бо калонсолон муқоиса карда ҳифз намудани ҳуқуқи манфиатҳои шахсиро талаб менамоянд ва ғайраҳо.[225]

Айёми наврасиро тавсиф дода, Л.И.Божович [36] тағйирёбии муносибат ба худ ва бо оламо дар онҳо нишон медиҳад. Гузариш ба айёми наврасӣ дигаргуниҳои ҷиддиро дар маромнокии рушди маънавӣ ба вучуд меорад. Боварию эътиқоди ахлоқӣ, ки дар синни хурди мактаби зербинои онҳо гузошта шуда буданд, ба таҷрибаи ҳаётӣ алоқаманд гардида ба ташаккулёбии ҷаҳонбинии маънавӣ мусоидат менамояд. Ҷаҳонбинии ахлоқӣ-маънавӣ дар поёни айёми наврасӣ ба худшиносӣ ҳамчун аъзои ҷомеа ва муайянсозии мавқеи нави арзишманди иҷтимоӣ замина мегузорад.

Маълум аст, ки дар илми психология ва педагогика объекти асосии донистагарӣ ин шинохти одам буда, он дар самтҳои зерин амалӣ гардонда мешаванд: соҳиб будани ҳар як фард ба донишҳои илмӣ, маҳорату малакаҳои касбӣ (мутаалиқ ба намудҳои фаъолиятҳо), бадеӣ ва ғайраҳо, ки онҳо вобаста ба мақсаду вазифаҳои тарбиявӣ аз тарафи омӯзгор омӯхта ва амалӣ гардонда мешаванд. Бинобар ин ҳам барои омӯзгор шинохти хонандагон яке аз омилҳои муҳими фаъолияти ӯ дар тарбияи ватандӯстии наврасон мебошад. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки муваффақияти омӯзгорону волидон дар тарбияи ватандӯстии дар

наврасон ба барқарор кардани муоширату муносибати арзишманд алоқаманд аст.

Маълум аст муоширати педагогӣ самтҳои когнитивӣ (маърифаткунӣ), эҳсосотӣ ва рафторӣ дорад. Ба монанди сатҳи дониш, маромнокӣ дар фаъолиятҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо. Самти эҳсосоти муоширати педагогӣ таъямудан ба қонуниятҳои инкишофи психикии наврас, баҳисобгирии муҳити тарбиявии оилавӣ, фаъолнокии онҳо дар дарс, чорабиниҳои беруназдарсӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад.

Баҳодиҳии арзишманд ба рафтори наврас дар иҷрои фаъолиятҳо бевосита яке омилҳои пешрафти ӯ дар раванди таҳсилоти мегардад. А.А.Реан таъкид менамояд, ки маромнокии фаъолияти касбии омӯзгор низ яке аз омилҳои рушди шахсияти хонандагон буда, махсусан таҳаммулпазирӣ сифати муҳим аст, ки он дар шаклгирии таҳаммулпазирии иҷтимоӣ-психологии хонандагон нақши пешбарро иҷро карда метавонад. [161,48]

Бояд қайд кард, ки яке аз аломатҳои «бӯҳрони синни наврасӣ» канораҷӯӣ намудан аз калонсолону ҳамсолон ва «фаъолиятҳои якҷоя бо онҳо, робитаи эҳсосоти худро бо олами атроф маҳдуд намудан», «Ман»- и худро гум кардан, аз андешаю ғояҳои худ дур рафта сифати комформизмро соҳиб гардидан ва ғайраҳо мебошад. Дар чунин ҳолатҳо наврас ба шаклҳои рафтори девиантӣ (майхорагию бадмастӣ, дуздӣ, тамокукашӣ, носкашӣ, нашъамандӣ, рафтори агрессивӣ) даст зада, дар низоми таълиму тарбия волидону омӯзгоронро ба мушкилотҳо рӯ ба рӯ менамоянд. Дар натиҷа метавонанд худ ва волидонро ба бемориҳои равонию ҳисмонӣ гирифта намоянд ва ҳатто мавриди азобу шиканҷа гарданд.

Дар таҳқиқотҳои илмии муосири тиббӣ, махсусан психиатрия ба вуҷуд омадан, шаклгирии чунин хусусиятҳои психопатологии онтогенез (раванди рушди фардии ҳисму равонии одам) дар наврасон мушоҳида мегарданд: инфантилизм (мавҷудияти хусусиятҳои, ки ба кӯдакони хурдсол мутаалиқ ҳастанд), боздорӣ дар инкишофи равонӣ, аломати

хаёлпарастии патологӣ, дисморфофобия (тарси аз меъёр ва аз ҳақиқат дур, аломати анорексияи асабҳо, мавҷудияти талаботҳои ғайримуқаррарии бешуурона ва ғайраро, ки кулли онҳо дар раванди кори таълиму тарбиявӣ мушкилотҳоро ба миён оварда, зарурияти мурочиат кардану истифода бурдан аз табибони бемориҳои руҳию равониҳо (психиатр ва психотерапевтҳо) талаб мекунад [48,70-98].

Дар ҳамкорӣ ва ҳамдастӣ пешгирӣ намудани кирдорҳои зиддичамбиятӣ, дағалию озорпешагӣ, вайрон намудани муҳити солими маънавӣ-психологӣ, истифодаи алфози қабех, махсусан таҳқиру ҳақорат, сифатҳои дурӯғгӯӣ, иғвоангезӣ ва ғайраҳо сабаби афсурдахолии хурду бузургсол, тағйирёбии андешаҳои солиму созанда, эҳсосоти мусбати инсонгарой, таҳаммулпазирӣ, сифатҳои мусбати ахлоқӣ мегарданд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» (2024) дар Моддаи 16, банди 5 ва Моддаи 19, банди 11 махсус таъкид гардидааст, ки «падару модар дар оила ва омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилотӣ уҳдадор ҳастанд кӯдакро дар руҳияи эҳтиром ба Ватан, волоияти қонун, арзишҳои миллӣ, таҳаммулгарой, инчунин «бартариҳои манфиатҳои миллӣ тарбия намоянд».[84]

Наврас дар ду мавқеи иҷтимоӣ зиндагӣ мекунад: Ў намехоҳад ба табақаи кӯдакон мутааллиқ бошад ва дар як вақт медонад, ки ҳоло калонсол нест, яъне дар майдону дуйум фарҳанги синнусолӣ арзи вучуд дорад. Ў ба мушкилотҳо дар ҷабҳаи самтгирии ғайриҷамъиятӣ дучор мегардад.

Маҳз чунин мавқеи навраси хурдсол дар илми психология ақидаю андешаҳоро роҷеъ ба инкишоф ва муҳокимаронии ахлоқии онҳо (Ж.Пиаже, Л.Колберг, А.Газзел, И.С.Кон, Э.Эриксон ва дигарон) ба миён овард. Масалан, И.С.Кон се дараҷаи муҳокимаронии ахлоқии наврасонро ҷудо намудааст: 1) дараҷаи «то азхудкунии ахлоқ», яъне кӯдак на ба принсипҳои этикӣ-ахлоқӣ самтгирӣ менамояд, балки ба имкониятҳои руҳбаландкунӣ ва ҷазодиҳӣ аз тарафи калонсолон ин

даврано давраи тонаврасӣ ҳисобидан мумкин; 2) дараҷаи «ахлоқи конвенционалӣ», ки дар ин дараҷа кӯдак мунтазир аст, ки ўро атрофиён дастгирӣ мекунанд ва ин марҳила 10-13 солагиро фаро мегирад; 3) дараҷаи ахлоқи «худмухтор», - автономӣ, ки принципҳои худкоркарди ахлоқиро дар бар гирифта он то 13-16 солагӣ рушд меёбад ва дар охири наврастӣ ба 10% наврастон хос аст.[76,21-22]

Албатта назарияҳо оид ба хусусиятҳои рушди маънавӣ-ахлоқи наврастон (А.Газелл, А.Фридт, Салливен, Э.Эриксон, Ч.Коуллиан ва дигарон) хеле зиёданд. Л.С.Виготский дар асари худ «Мушкилоти синнусолӣ» таъкид намудааст, ки дар ҳамаи давраҳои синнусолии инкишофи кӯдак «бухронҳо» вучуд доранд, ки онҳо навапайдошавии рафтору сифатҳои шахсиятиро таъмин мекунанд. Ба синну соли наврастӣ ин навапайдошавиҳо сабаби амалҳою рафтори номатлуб гардида дар онҳо «душвортарбия»-гӣ, яъне «бухрони синнусолӣ»-ро ба вучуд меоранд. Дар ин марҳила пастравии сатҳи донишомӯзӣ, сустшавии шавқу рағбат ба дарсҳо, камшавии қобилияти корӣ мушоҳида мегардад. Муқовимат бо атрофиён мушоҳида мегардад, ки зухуроти онҳо дар ҳамаи наврастон гуногун мебошанд.[42,150].

Бояд қайд кард, ки «бухрони синнусолӣ» на танҳо ба синни наврастон хос аст ва сониян на дар ҳамаи наврастон бо таври кушод ё худ рӯирусту дар шакли дағалу мушкилотдошта зухур мегардад. Дуюм, бухрон дар ҳамаи шакли вазнин ва мушкилотофар зоҳир мегардад, ки атрофиён, махсусан волидону омӯзгорон, раванди рушд ва дигаргуниҳои мусбати синнусолии наврастро нодида мегиранд, майлу рағбат ва хоҳишу талаботи ўро ба мустақилият, эътироф шудан ҳамчун шахсияти арзишманд, тағйирёбии муносибати ӯ ба одамону ашёву ҳодисаҳои атроф эътироф кардан намехоҳанд. Дар чунин вазъият мушкилотҳои айёми наврастро ба мушкилотҳои а) биологӣ ва б) иҷтимоӣ ҷудо кардан мумкин аст. Агар ба вучуд омадани дигаргуниҳои физиологӣ сабаби зухуроти тез ба ҳаяҷон омадан, асабоният ва ғайраҳо гардад, мушкилоти иҷтимоӣ алоқаманд аст ба тағйирёбии мавқеи иҷтимоӣ, муносибати

атрофиён ба наврас ҳамчун кӯдак мебошад, ки онҳо бо ҳам алоқаманданд.

Мушкilotҳои физиологӣ, ки мувофиқи қонуниятҳои инкишофи ҷисмонӣ ба вучуд меоянд, дар ҳар як наврас хусусияти фардӣ дошта вобаста ба таъсири муҳит ва хусусияти ғазолиятҳо, имконияту шароитҳо тағйир меёбанд. Вале мушкilotҳои иҷтимоӣ раванди мураккабу печидае мебошанд, ки аз волидону омӯзгорон зарурияти азнавтарбиякуниро ба миён меорад. Ин мушкilotҳо метавонанд минбаъд дар наврасон сабабҳои ба вучуд омадани низоъҳои байнишахсӣ бо ҳамсолону калонсолон, муҳити ихотакарда, муҳолифатҳо, андешаҳои гузаштаю имрӯза ва ғайраҳо гарданд. Дар ин раванд метавонад панду насихат, боваркунонӣ, шарҳу эзоҳдиҳӣ ба наврасони имрӯза таъсири кофӣ нарасонад ва зарурияти истифодаи принсипи пешниҳоднамудаи педагоги шинохта А.С.Макаренко оид ба тарбияи ахлоқӣ ба миён меояд, ки мувофиқи он «чӣ қадаре, ки ба шахсияти тарбиягиранда талабот пешниҳод намоем, ҳамон қадар зиёдтар шахсияти ӯро эҳтиром намоем».

Таҳқиқотҳои олимон (И.Л.Божович, Д.И.Фельдштейн ва мушоҳидаҳои пайравони онҳо) нишон медиҳанд, ки шаклгирии худшиносии наврасон на танҳо ба дигаргуниҳои психофизиологӣ, (бо балоғатрасии ҷинсӣ), балки аз шаклгирии талаботҳои ахлоқии вай бармеояд. Наврас арзишмандӣ ва камбудии рафтору амали худро дарк карда кӯшиш менамояд ба онҳо баҳо диҳад ва барои пешгирии амалҳои номатлуб худро идора намояд. Худро шинохтан, бо дигарон муқоиса намудан, ба рафтор ва амалҳои шахсии худ баҳо додан яке аз хусусиятҳои ба худ хоси давраи наврасӣ мебошад.

Ба наврасон тағйирёбии муносибат ба калонсолон мушоҳида мегардад, ки ин хусусият аз талабот ва таъсири психологияи миллӣ бармеояд. Чунки ҳанӯз аз айёми тифлӣ дар аллаи модару бибихо, дасти дуои калонсолону бузургон ва шахсони соҳибнуфузу таҷрибадида эҳтироми калонсолону хурдсолон, дастгирию мададрасонӣ, ғамхорию номбардори волидайнӯ авлоду халқу миллат будан, дуои нек додан ва

чун чавонмард ба воя расидан ва ғайраҳо таъкид карда мешаванд, ки кулли онҳо бетаъсир намеронанд. Махсусан дар педагогикаи мардумӣ нигоҳ доштани обрӯю нуфузи волидону аҳли хонавода, қавму авлод, халқу миллат, нангу номус, чавонмардию таҳаммулпазирӣ, оиладӯстдориву ватанпарастӣ ва ғайраҳо мавқеи хоса доранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои психологӣ, педагогӣ, мушоҳидаҳо ба рафтору амал ва вазъи ботинию рафтору амалҳои кӯдакону наврасон ва чавонон нишон медиҳанд, ки онҳо ба дарк намудану баҳо додан ба ҳодисаю воқеаҳо ва рӯйдодҳои мушаххаси ҳаёти худ майлу рағбат доранд. Рушд ва шаклгирии ҳудогоҳӣ онҳоро бо дарки ҳодисаю воқеаҳои дар хонавода, кишвар ва ҷаҳон рӯйдиханда ҳам водор менамояд кӯшиш намоянд роҷеъ бо чунин масоилҳо андешаронӣ карда муносибати хешро ибраз намоянд. Самти муҳокимарониҳои наврасон оид ба ҳодисаҳою воқеаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра зиёдтар хусусияти фардӣ дошта аз ҷиҳати мазмун ва тарзи муҳокимаронӣ аз муҳити хонаводагӣ ва таъсири ҳамсолон сарчашма мегирад.

Интиҳоб ва амалӣ гардондани амалу рафтори манфӣ ва дар зехни наврасон боқӣ мондани онҳо метавонад сабаби ба вучуд омадану зухуроти воридшавӣ ба гурӯҳҳои хурд ва ё ҳамсолони нашіамандон, носу тамокукаш, майпарастон, дуздону хонагурезон, рафтори зиддиҷамъиятӣ ва зиддиконституцсионӣ дошта бошад.

Наврасон ҳангоми эҳсоси ҷудой аз волидону пайвандон, камарзишу ҷавобгӯ набудан ба талаботҳои онҳо, худро нодаркору дар оила нафари нотавону камарзиш ҳисобида ба ташвиқу тарғиби афкору амали зиддиҷамъиятӣ, берун аз қоидаю меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳатто зидди қонунҳо дода мешаванд. Инчунин онҳо ба зиддияти тезутунд ба ҳамсолону омӯзгорон дохил мегарданд.

Маълум аст, ки ҳаёти шахсӣ ва муносибати наврасон ба олами ихотакарда зери таъсири мақсадноки волидону омӯзгорон ташаккул меёбад. Мушоҳидаҳо ва таҳлили таҷрибаи тарбияи оилавӣ нишон медиҳанд, ки на ҳамаи кӯдакону наврасон ба таълиму тарбияи

арзишманд фаро гирифта мешаванду барои онҳо на ҳама вақт шароиту имкониятҳои зиндагии сазовор, муҳити солими маънавӣ-ахлоқӣ ва ҳатто моддию иқтисодӣ таъмин карда мешаванд, ки ин вазъият ба тарбия ва ташаккули ҳиссиёт ва сифатҳои ватандӯстонаи онҳо таъсири номатлуб мерасонад.

Таҳқиқотҳои олимон (А.В.Мудрик, Б.Д.Пригин ва дигарон), инчунин мушоҳидаҳо, суҳбат бо омӯзгорон, хонандагону волидони онҳо нишон медиҳанд, ки писарон ба муоширату муносибат ба духтарони наврас зиёдтар таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд. Барои омӯзгорон баҳисобгирии хусусиятҳои муоширату муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон хеле муҳим аст. Чунки маҳз барқарор карда тавонистани муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ ба рушди шахсиятии наврасон барои айёми камолоти иҷтимоӣ нақши ҷиддӣ мерасонад.

Бояд қайд кард, ки кӯдакону наврасон таҷрибаи иҷтимоӣ ё худ иҷтимоишавиро на танҳо зери таъсири раванди корҳои махсуси ташкилкардашудаи таълиму тарбиявӣ аз худ мекунанд, инчунин ба таҷрибаи иҷтимоӣ, зери таъсири муҳити ихотакардаи хонаводагӣ, муоширати муносибат бо ҳамсолону калонсолон дар ҳаёти ҳаррӯза така менамоянд.

Дар синни наврасӣ ҷалб намудан бо фаъолияти меҳнатӣ яке аз омилҳои муҳими тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ буда, меҳнатдӯстӣ сифати шахсиятиест, ки мавқеи инсонро дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамчун шахсияти арзишманд муайян менамояд. Ин раванд дар низоми таҳсилоти муосир нисбатан коҳиш ёфтааст, ки он аз таъсири омилҳои хонаводагӣ ва муҳити таҳсилотӣ бармеояд. Пӯшида нест, ки дар доираи муоширату муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон бештар ба табақаю гуруҳҳо ҷудошавии волидон, арзи вучуд доранд, ки он дар таъминоти моддии хонанда ба маводҳои замонавӣ, сифатҳои шахсиятӣ-маънавии хонанда ва ғайраҳо зоҳир мегардад. Инчунин ба шаклгирии муоширату муносибатҳои наврасон технологияи иттилоотию иртиботӣ,

интихоби дӯстону рафикони мувофиқ ба талаботҳои шахсӣ, меъёрҳои мувофиқ ба сифатҳои иҷтимоӣ нақши муҳим доранд.

Маълум аст, ки пешрафти илму техника, воридшавии техникаи маишӣ ба мазмун ва усулҳои ташкилу роҳбарӣ ба фаъолияти меҳнати хонандагон дар муҳити хонавода ва тарзи ҳаётгузаронӣ махсусан таъсиргузор гардидааст. Бесабаб нест, ки Карл Маркс ҳанӯз 150 сол муқаддам таъкид намуда буд: *«таърихи навтарин ин воридшавии муносибатҳои шахриёна ба деҳот аст»*. [130,470]

Мо айёми босуръати тез амалӣ гардидани онро бо воситаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва раванди ҷаҳоншавӣ мебинем. Имрӯз тамоми технологияҳои муосир ба аҳли ҷомеа дастрас дар муассисаҳои таҳсилотӣ мебошанд. Инчунин, созмонҳои талабагии мактабӣ «Ахтарон», «Сомониён» ва «Ворисони сомониён» дар тарбия ва ташаккулёбии сифатҳои шахсиятии хонандагон таъсиррасон мебошанд. Шаклҳои корҳои таълиму тарбиявии беруназсинфӣ бо мазмун ва мундариҷаи фанҳои таълимӣ ҷавобгӯи буда, аз ҷониби омӯзгорон амалӣ мегарданд. Ба ҳисоб гирифта мешавад, ки тарбияи маънавӣ-ахлоқии ватандӯстӣ ин амалигардонии сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон буда, тарбия ва ташаккулдиҳии он мақсаду вазифаи муассисаҳои таҳсилотӣ, оила ва ҷомеа мебошад. Мушкилоти ин раванд дар он аст, ки на ҳамаи калонсолон дар оила ва муассисаи таҳсилотӣ наврасонро ҳамчун шахсияти арзишманд қабул намуда ба мавқеи ӯ дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ дуруст баҳо намедиханд.

Имрӯз вақти он расидааст, ки аз омилҳои этнопедагогии халқи тоҷик, ки онҳо тули садсолаҳо дар тарбияи ҳиссиёту тасаввурот, ҳислату амалҳои ватандӯстӣ хизмат кардаанд, истифода намуда барои амалӣ гардидани дастуру пешниҳодҳои *«Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Эмомалӣ Раҳмон, талаботҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»* [85] ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии давлат ва ҳукумати кишвар ҳиссагузорӣ бояд намуд.

ХУЛОСАИ БОБИ 2.

Ватандӯстӣ – сифати шахсиятӣ-иҷтимоии ҳар як фарди ҷомеа буда, онро арзиши умумиинсонӣ номидан мумкин аст, чунки он тарбияи ватандӯстии талабот ва тақозои вазъи ҳозираи замон ва тамаддуни муосир ҳисобида мешавад. Ватандӯстӣ на танҳо дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методии низоми таҳсилот ва таълиму тарбияи хонаводагӣ, инчунин дар панду андарзҳои классикони адабиёти тоҷику форс, этнопедагогикаи халқӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, дар рушди ғояҳои ватандӯстӣ марҳилаҳои махсуси таърихи роҳи сар намудааст.

Он вобаста ба дигаргуниҳои таърихӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ, фарҳангии иқтисодӣ самт, мазмун, мундариҷа, мақсаду вазифаҳои худро тағиру такмил дода, ҳамчун масъалаи фалсафӣ-иҷтимоӣ, психологӣ-педагогӣ мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ амалӣ гардидааст ва дар замони соҳибистиклолии Тоҷикситон самт ва моҳияти ба худ хосро гирифтааст.

Омӯхтан, таҳлили заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии тарбияи ватандӯстӣ дар ҷомеаи муосир, таҳқиқотҳои олимон, таҷрибаи муассисаҳои таҳсилотӣ, оила имконият дод сохтори таркибии тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун категорияи маънавӣ-ахлоқӣ дар зерхати зерин муайян карда шавад:

1. Донишу тасаввуротҳо ва ҷаҳонбинӣ оид ба Ватан, арзишҳои ватандӯстӣ; қаҳрамонону идеалҳои ватандӯстӣ ва монанди ин;

2. Ҳиссиётҳои ватандӯстӣ, ки онҳо эҳсосоти арзишманди Ватан, муҳаббат ба он, ифтихору масъулиятшиносӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад.

3. Сифатҳои иродавии характер, ки онҳо дар омодагӣ ба ҳифзи Ватан ва хизмат кардан ба он, сифатҳои ҷавонмардӣ, таҳаммулпазирӣ ва ғайраҳо ифода мегарданд.

Ба тарбия ва шаклгирии ватандӯстии наврасон омилҳои таъсиррасонӣ мусбату манфӣ дар ҷомеа арзи вучуд доранд, ки дар ин раванд вазифаи муассисаҳои таҳсилотӣ ва волидон дар фаъолияти доимӣ мураббаби худ иҷрои вазифаҳои ватандӯстиро дар ҳамкорию

хамдастӣ таъмин намудан мебошад. Дар ҷомеаи муосир зарурияти бартараф намудани муборизаҳои қавмию байни мардумӣ, байнидавлатию байни сарҳадҳои онҳо, байни гурӯҳҳои тундраву террористӣ, байнишахсиву байнидинӣ ва ғайраҳо ба вучуд омадаанд, ки беҳдошт ва амалигардонии ғоя, раванд ва натиҷагирии тарбияи ватандӯстию ватанпарастиро ба миён оварда, зарурияти омода намудани насли наврасро ба ҳифзи Ватан, дастовардҳои моддию маънавӣ омода намуданро талаб менамояд.

Тарбияи ватандӯстӣ самти инсонгароӣ дошта, ба иҷтимоишавии наврасону ҷавонон мусоидат менамояд. Маҳз муҳити хонавода, муассисаҳои таҳсилотӣ, ҷомеа имконият медиҳад, ки инсон аз рӯзи таваллуд то охири умр зери таъсири таълиму тарбия, муҳити ихотакарда, ки дар онҳо омилҳои этнопедагогӣ ба таври мунтазаму мақсаднок таъсири тарбиявӣ мерасонанд, сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ташаккул дода мешаванд. Тарбия ва ташаккулёбии сифатҳои шахсиятӣ ва иҷтимоӣ раванди ягона ва тавъам ба ҳамдигар алоқаманд буда, баҳисобгирии хусусиятҳои психологӣ, физиологӣ ва иҷтимоишавии наврасонро талаб менамояд.

Хусусиятҳои тарбия ва ташаккулёбии ватандӯстӣ дар наврасонро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

- - дар ин марҳила талаботҳо, ғояҳои шахсӣю иҷтимоӣ, шавқу завқ, ҷаҳонбинӣ, муносибат ба ҳодисаҳои иҷтимоӣ, одамони гирду атроф ва ба шаклгирии муносибаҳои иҷтимоӣ, мавқеи шахсӣ дар оила, муассисаҳои таҳсилотӣ тағйир меёбанд. Дар ниҳоди наврасон мафҳуми Ватан, донишҳо оид ба мутаалиқияти этникӣ дар рафтору амалҳои иҷтимоӣ, монандкунии худ ба волидону пайвандон ва ғайраҳо пайдо мегарданд, ки онҳо минбаъд ба шаклгирии ҳиссиётҳои шахрвандӣ ва ватандӯстӣ замина мешаванд;

- агар дар синни хурди мактабӣ дар кӯдак талаботи ҷавоб додан ба саволи «Ман кистам?» ба вучуд омада бошад, дар синни наврасӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ дар маромнокии таълимгирӣ, фаъолиятҳо,

муоширату муносибат бо ҳамсолону калонсолон ба вучуд меоянд. Дар онҳо муҳокимарониҳои ахлоқӣ замина барои рушди ақлию зеҳнӣ, маънавӣ-ахлоқӣ мегардад;

- наврас мақоми худро дар доираи хонавода, ҳамсолон муайян намуда, ба мавқеи худ дар муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамчун шахсияти арзишманд баҳо медиҳад. Муҳимтарин усули таъсиррасони волидону омӯзгорон дар раванди кори тарбиявӣ ин баҳодиҳии арзишманди онҳо ба донишу тасаввуротҳо, ҷаҳонбинӣ ва ҳиссиёту сифатҳои иродавии наврасон мебошад;

- ташкилу баргузори чорабиниҳои тарбиявӣ ба олами эҳсосоти наврасон таъсир расонида, истифодаи роҳу усул, тарзу воистаҳои таъсиррасонӣ - ин таъмин намудани шароитҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дар тарбия ва ташаккулёбии сифатҳои шахсиятию иҷтимоии ватандӯстӣ мегардид;

- омилҳои этнопедагогӣ, ба монанди зарбулмасалу мақолҳо, шинос намудан бо қаҳрамонҳои халқи тоҷик ва ғайраҳо дар ҳамгирӣ бо волидону омӯзгорон омили муҳими шаклгирии сифати ватандӯстӣ дар наврасон мешавад.

БОБИ Ш. ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТИФОДАИ ЭТНОПЕДАГОГИКА (ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ) ДАР ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТИИ НАВРАСОН

3.1. ВАЗӢИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ЭТНОПЕДАГОГӢ ДАР ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТИИ НАВРАСОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Методҳо, роҳҳо ва воситаҳои тарбия, ки солҳои охир чун технологияи педагогии таъсиррасонӣ дар илми педагогика аз он ҷумла дар педагогикаи этникӣ низ қобили қабул эътироф гардидааст, зиёдтар ба роҳу усулҳои таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори кӯдакону наврасон асос ёфтааст. Онро дар маҷмӯъ технологияи тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ номидан мумкин аст. Онҳо роҳу усул, тарзу воситаҳои тарбияи ватандӯстӣ мантиқан бо ҳам алоқаманд буда, вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ, фардӣ, ҳолату вазъият, мақсаду вазифаҳо, имконияту шароитҳо мавриди истифодабарӣ қарор мегиранд. Методҳои тарбиявии этнопедагогӣ ба технологияи умумипедагогӣ таъя менамояд.

Ашуралиев М. дар монографияи худ: «Тарбияи маънавию ахлоқии мактабиён дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик» *таъкид менамояд, ки «ҳама гуна технология, аз он ҷумла технологияи педагогӣ, бо мақсади аз нав бомуваффақият ва самаранок эҳё намудани ин ё он раванд коркард мегардад. ... Аз ин рӯ вақте мо дар бораи технологияи этнопедагогӣ дар раванди таҳсилот сухан меронем, маҷмӯи ҳодисаҳои педагогиро раванди таълим, тарбия ва рушди мақсадноки шахсиятро мефаҳмем. Салоҳияти этнофарҳангӣ маҳз дар ҷараёни таълиму тарбиявӣ таъшаққул меёбад, ки онҳо бо ҳам алоқаманд мебошанд».* [27,111-130]

Масъалаи коркарду истифодаи кулли технологияҳои педагогӣ печида, давомдор ва доимо тағйирёбанда буда, технологияи этнопедагогӣ ҷузъҳои (компонентҳои) методологӣ, таҳхисӣ, иттилоотии технологияи мураккабро дар бар мегирад ва дар ҳамаи халқҳо он моҳият, принципҳо ва мазмун ба худ хосро дорад. Албатта дар шароити кунунии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа, ки равандҳои

мухталифи иҷтимоӣ-сиёсӣ ба ҷомеаи Тоҷикистон низ хосанд, ба монанди муҳочирати меҳнатӣ, таъсири ҷаҳонишавӣ бо фарҳангҳои моддию маънавии мардуми кишвар, зиёдшавии оилаҳои интернационалӣ, шаҳрнишин гаштани қисми муайяни аҳолии деҳот, пошхӯрии оилаҳои бисёрнаслӣ (зиндагии якҷояи бобою бибӣ, падару модар ба оилаҳои ҷавону фарзандони онҳо), воридшавии технологияҳо ва техникаҳои муосири маишӣ дар рӯзгордорию ғайрияти иттилоотӣ-иртиботӣ ва ғайраҳо ба коҳиш ёфтани арзишҳои тарбиятии педагогикаи миллӣ ва этникӣ мусоидат намуда истодаанд. Ин раванд имрӯз талаб менамояд, ки муассисаҳои таҳсилотӣ дар ҳамкорӣ бо оила, ки он ниҳоди аввалини тарбияи этнопедагогӣ аст, сифатҳои ватандӯстиро дар хурду бузурги ҷомеа тарбия намоянд.

Набояд фаромӯш кард, ки барои ҳар як фард аёми кӯдакию наврасӣ ва зиндагӣ камолёбӣ дар муҳити созгору фараҳбахши бачагӣ, тарзи ҳаётгузаронию ғайриятиҳои якҷоя, шароиту имкониятҳои дастрасу ҳаловатбахш, ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоӣ истифода шуда дар рушду такомули онҳо некиҳои худро тамоми умр мегузорад. Дар ин раванд дастрасии таҷрибаи арзишманди этнопедагогикаи халқҳои дигар низ аз аҳамият ҳолӣ нест. Масалан, дар соли 2007 дар Ҷумҳурии Чеченистон ислоҳоти хонаҳои кӯдакон – сағирахонаҳо ва паногоҳҳои бачагона гузаронидашуда, кӯдакону наврасон тибқи анъанаи қадимии халқ ба оила, ба назди ҳешону пайвандони наздик баргардонда шуданд. Имрӯз вақти он расидааст, ки ба оила рисолати тарбиявии ӯ бозгашт карда шавад, ғояҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ эҳё гардида солимии ирсӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқии миллат таъмин гардад. Маҳз маънавиёт меҳвари асосиест, ки ҷомеаи инсонӣ бояд ба он така намояд.

Омӯхтан ва таҳлили методҳои тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ дар ҳамаи халқу миллатҳои гуногун (Г.Н.Волков, З.П.Васильева, А.Ш.Гашимов, Ш.А.Мирзоев, И.Оширбаев, К.Пирлиев, Б.Рахимов, Ш.М-Х.Арсалиев, А.Нуров, Б.Маҷидова ва дигарон) нишон медиҳанд, ки таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори одамон самти инсонгароӣ дошта лафзи модарӣ

дар ин раванд мавқеи хосаро ишғол менамояд. Ҳангоми таҳқиқоти назариявӣ дар заминаи омӯхтани таҳқиқотҳои олимон, таҷрибаи тарбиявии халқу миллатҳои маскуни кишвар, мушоҳида, суҳбат бо насли калонсоли ҷомеаву омӯзгорон мо ба хулосае омадем:

1. Дар ҳамаи халқҳои дунё нишон ва дастурҳои педагогӣ гуногун шуда метавонанд. Масалан, этнографи шинохтаи ҷаҳонӣ Маргарет Мид дар асараш «Фарҳанг ва дунёи кӯдакӣ» («Культура и мир детства») таъкид менамояд, ки *«дар қабилҳои арапейҳо (халқияти Папуаи Гвинеяи нав) характери одамон дар раванди тарбия ташаккул меёбад»*. [114]

2. Ба шаклгирии маҷмуи воситаҳо ва методҳои тарбиявии ҳар як халқу миллатҳо, ки он чун технологияи таъсиррасонии тарбиявӣ эътироф гардидааст, шароити табиӣ низ таъсири худро мерасонад, ки онҳо ба олами маънавӣ рушди шахсиятии кӯдакон асар мекунанд. Барои ҳамин ҳам педагоги чех Ян Амос Коменский принсипи табиатворонагиро дар тарбия пешниҳод намуд, ки тибқи он бояд тарбияи кӯдак ба қонуниятҳои рушди табиат ва инсон мувофиқат намояд.

Методҳои тарбия дар педагогикаи этникӣ зиёдтар ба роҳу усулҳои таъсиррасонӣ ва рафтору амали кӯдакону наврасон ва ҷавонону бузургсолон асос ёфтааст, ки онро дар маҷмуъ технологияи тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ номидан мумкин аст. Онҳо мантиқан бо ҳам алоқаманд буда, вобаста ба хусусиятҳои фардӣ, синнусолӣ, вазъияту ҳолат, мақсаду вазифаҳо, имконияту шароитҳо, дар раванди фаъолиятҳо аз тарафи калонсолон истифода бурда мешаванд. Б.Мачидова технологияи тарбияи маънавии кӯдаконро дар оила дар таҳқиқоти худ баррасӣ намуда таъкид менамояд, ки он доимо такмил ва тағйирёбанда буда, ба технологияи умумипедагогӣ таъя менамояд.

Вижагиҳои асосии тарбияи ватандӯстии наврасонро дар муассисаҳои таҳсилотӣ пойгаҳӣ дар ҳамкорӣ бо волидон инҳо ташкил менамоянд:

1. Имконияти истифодаи фанҳои таълимии тадрисшаванда, ки тибқи нақшаи таълимӣ ба чадвали дарсҳо ба раванди таҳсилот ворид карда шуда, ки мақсаду вазифаҳои онҳо аз талаботи барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва дигар дастуру маводҳои таълимию методӣ бармеоянд.

2. Салоҳияти касбӣ-тарбиятгарии омӯзгорони фаннӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ мусоидат менамоянд, махсусан намунаи ибрат будани омӯзгорон. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки кӯдакону наврасон ба сифатҳои шахсиятии омӯзгор таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, кӯшиш мекунанд дар рафтору амал ба онҳо пайравӣ намоянд, бо роҳи худмонандкунию хулосабарорӣ аз ягонагии гуфтору рафторашон фаъолияти хешро тағйиру такмил диҳанд.

3. Ташкилу баргузори чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ таълиму тарбиявӣ, ки дар онҳо тарбияи ватандӯстии хонандагон чун иҷрои яке вазифаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ба нақша гирифта ва амалӣ гардонда мешаванд.

4. Худмуайянкунӣ, худбаҳодиҳии шахсиятии наврасон ва иштироки онҳо дар фаъолияти таълимӣ ва чорабиниҳои таълиму тарбиявии беруназсинфӣ.

5. Ҳамкорӣ бо волидони наврасон ва таъмин намудани самарабахшии раванди тарбияи ватандӯстӣ бо истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар муҳити хонавода.

6. Омӯхтани таҷрибаи ҳамкорону волидон дар тарбияи ватандӯстии наврасон ва истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар ин раванд.

Дар кишвари мо ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилотӣ бо оила дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан тарбияи сифати ватандӯстӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад. Одатан аз як оила якчанд нафар фарзандон дар як муассисаи таҳсилотӣ ба раванди кори таълиму тарбиявӣ фаро гирифта мешаванд. Ин вазъият имконият медиҳад, волидон бо якчанд нафар омӯзгорони фаннӣ, роҳбарони синф, маъмурияти муассиса ба ҳамкорӣ ҷалб гардида имконияти зиёдтари баланд бардоштани сатҳи дониш, маҳорату малакаҳои тарбиятии худро

соҳиб шаванд ва мувофиқ ба хусусиятҳои синнусолию фардии фарзандон, роҳу усулҳои таъсиррасонии мақсадноки педагогиро истифода бурда, мувофиқи талаботи пешрафти ҷомеа одасту анъанаҳои тарбияи оилавию такмили тағйир диҳанд.

Боиси таассуф аст, ки даҳсолаи охир таъсири насли калонсол ба наврасону ҷавонон кам шуда, донишу хирад ва таҷрибаи зиндагӣ, ки онҳо тули солҳо аз волидонӣ худ омӯхта буданд, дар назари насли ҷавон камарзиш, барои зиндагии кунунӣ дур аз воқеияти ҳаётӣ, нолозим метобад. Чунин муносибат зиёдтар дар истифодабарӣ аз омилҳои этнопедагогӣ, ба монанди панду насиҳат, зарбулмасалу мақолҳо, сарфаю сариштакорӣ, донишу касбомӯзӣ, эҳтироми калонсолон, бунёду нигоҳдории оилаи солим, дурандешӣ, таҳаммулпазирӣ, тарзи солими ҳаётгузаронӣ ва ғайраҳо зоҳир мегарданд. Ба ин раванд афзоиши таъсири ВАУ, маводҳои иттилоотӣю намоиши сомонаҳои иҷтимоӣ, ба табақаҳо ҷудошавии одамон зери таъсири мушкilotҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ, вазъи оила ва низоми оиладорӣ, муҳочирати меҳнати волидон, ҷорӣ шудани хизматрасониҳои иловагии пулакӣ дар муассисаҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо сабаб гардидаанд.

Бартарафсозии чунин вазъият яке аз воситаҳои муҳими пешгирию бартарафсозии ҷинойтпешагӣю қонуншикании наврасону ҷавонон, маҳалгароӣю миллатгароӣ ва дигар амалу рафтори номатлуб мусоидат намуда барои пойдории сулҳу ваҳдати миллий, меҳнати созандаю бунёдкорӣ, зиндагии осоиштаю якҷояи халқу миллатҳои кишвар оварда мерасонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои олимони ватанӣ (Д.И.Фелдштейн, И.Х.Каримова, М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, А.Нуров ва дигарон) нишон медиҳад, ки назария ва амалияи педагогикаи муосир дар сифатҳои ахлоқии наврасон дар зерхати ташкилу баргузории ҷаъолиятҳо бо истифодаи омилҳои этнопедагогӣ алоқамандӣ доранд. Ҳангоми истифодаи омилҳои этнопедагогӣ кӯдакону наврасон худро дар муҳити солиму ҳаловатбахши тарбиятӣ дар хонавода ва муассисаҳои

тахсилотӣ ҳис намуда, эҳсосоти бакамолрасӣ, аъзои гурӯҳи хурду бузургсол буданро дарк менамоянд. Наврасон дар чорабиниҳои оилавӣ, дохилисинфию дохилимактабӣ ва беруназмактабӣ иштирок намуда, худро ҳамчун аъзои комилхукуки ин ниҳодҳои иҷтимоӣ дарк карда кӯшиш менамоянд, ба қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ риоя намуда шахсияти худро такмил диҳанд. Аз баҳодиҳии калонсолону ҳамсолон ба қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ бархурдор гашта зинаҳои навбатии тарбияи ватандӯстиро паси сар намоянд, ҳисси дилбастагӣ ва ифтихор аз волидону омӯзгорон, шарикдарсону кулли хонаводаро афзун гардонанд. Аз кӯдакону наврасон дар оила ва муассисаҳои таҳсилотӣ доимо риоя намудани талаботҳои ахлоқии иҷтимоӣ талаб карда мешаванд. Дар навбати худ онҳо низ кӯшиш менамоянд, ки дар калонсолон нисбати худ андешаю ақида, муносибату муоширати хубро таъмин гардонанд, мавқеи арзишмандро дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ ишғол намоянд. Масъалаи ташаккули сифатҳои ахлоқии наврасон дар чараёни фаъолияти меҳнатӣ дар солҳои 70-80 – асри гузашта, таҳти роҳбарии Д.И.Фелдштейн мавриди таҳқиқотҳои илмӣ гаштаанд.[202,12]

Аз нигоҳи ҷомеашиносӣ ватандӯстӣ дар се сатҳ муайян карда мешавад:

- *«Ба сатҳи якум сатҳи беихтиёронӣ нисбат дода мешавад, ки дар намуди образҳо ва тасаввуротҳои архетикӣ дар бораи Ватан-Модар пешниҳод мегардад.*

- *Сатҳи дуюм - сатҳи фаъоли иродавӣ мебошад. Он ба ҳиссиёте, ки шахсиятро ба фаъолияти ватандӯстона водор месозад, асос ёфтааст.*

Сатҳи сеюм – сатҳи олиии шуур – сатҳи гоҷавӣ мебошад. Ба воситаи азхудкунии таҷрибаи ватандӯстӣ, ки дар меъёрҳои маънавӣ, урфу одатҳо, анъанаҳо, арзишҳо устувор карда шудааст, барномаҳои фардӣ ва гурӯҳии рафторӣ аз худ карда мешаванд».[197,124]

Маҳз технологияи тарбияи ватандӯстӣ дар наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ воситаи махсус мебошад, ки он барои бошуурона азхудкунии андешаю ақидаҳо ва таҷрибаи ватандӯстӣ мусоидат

менамояд, заминаҳои шаклгирии эътиқод мегардад. Минбаъд андешаю ғояҳо ба идеали шахси мубаддал гардида эҳсосоти аз ҷиҳати маънавӣ арзиши мусбатдоштаро ба вучуд оварад ва роҳнамои амалҳои мусбат гардад.

Унсурҳо ва усулҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ дар педагогикаи мардумӣ, асосан бо ду роҳ аз насл ба насл дода шудаанд, ки онҳо доимо вобаста ба талаботҳои пешрафти ҷомеа тағйиру такмил меёбанд, мавқеи худро иваз менамоянд. Роҳи аввалини он аз насл ба насл дода шудани педагогикаи мардумӣ, яъне бо роҳи шиғохӣ интиқол додани ғояву андешаҳо, усули тарзи азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ мутааллиқ ба низоми анъанавии устод ва шогирд, яъне калонсол чун устод ва насли ҷавон чун шогирд амал мекарданд. Чунки худ раванди тарбия аз насл ба насл додани таҷрибаи иҷтимоӣ аст, ки он дар фаъолияти таърихӣ-фарҳангии инсон ҳосил гардида омили муҳими ташаккулёбии тафаккур (Л.С.Виготский) ва ҳувиати миллии ҳар як шахс мегардад.

Роҳи дигари аз насл ба насл дода шудани педагогикаи мардумӣ, дар таҷрибаи амалӣ истифода бурдан ва ноил гардидан ба иҷрои мақсаду вазифаҳои тарбиятӣ-иҷтимоӣ мебошад, ки он дар забони асосгузори адатиёти классикии тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ чунин садо додааст:

«Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,

Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.» [87]

Ин ду роҳи аз насл ба насл додани педагогикаи мардумӣ мантиқан бо ҳам алоқаманд буда, он раванди таъсиррасонии мақсадноки ба манфиати шахсияти насли наврас равонакардашударо дар асоси арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ташкил медиҳад.

Омӯхтан ва таҳлили таҷрибаи тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии пойтахтӣ нишон доданд, ки омӯзгорон бо мақсади таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт, рафтору амалҳои хонандагон аз роҳҳои гуногун истифода мебаранд: суҳбат бо хонандагон (фардӣ, гурӯҳӣ, коллективона) ва волидони онҳо; машваратҳо ё ғуфтушунид; тамошои намоишномаҳои театри ва таҳлили онҳо;

тамошои филму барномаҳои ВАУ оиди қаҳрамонӣ ва сифатҳои ватандӯстонаи қаҳрамонон ва баҳсу мунозираҳо роҷеъ ба онҳо; тавсия ва хондани асарҳои бадеӣ, хондану таҳлили зиндагинома ва асарҳои бадеӣ-тарҷумаиҳолии шахсони шинохта; намоишномаҳои махсус таҳияшуда; конференсияҳо, семинарҳо, бозиҳои варзишӣ ва мусобиқаҳо; иду чашнвораҳои миллӣ ва умумибашарӣ; ҷамъомадҳои махсус бахшида ба санаҳои таърихӣ кишвар; ярмаркаи китобҳо, ҳафтаҳои фаннӣ; шиносӣ бо асарҳои санъати мусаввирӣ дар осорхонаҳо; вохӯрӣ бо шахсони шинохтаи эҷодкор ва баруманди мактаб, деҳа, ноҳия ва ғайраҳо, ки дар ташкилу баргузори онҳо хонандагон фаъолона ширкат меварзанд.

Ғояҳои ватандӯстӣ, худшиносӣ, ифтихори миллӣ дар эҷодиёти адабӣ-педагогии классикони адабиёти тоҷик, мавқеи хосаро ишғол менамояд. Таҷрибаи амалии тарбия ва ташаккулдиҳии сифати ватандӯстӣ дар этнопедагогикаи халқи тоҷик дар одату анъанаҳо, ривояту дostonҳо, зарбулмасалу мақолҳо, афсонаҳо ва ғайра ифода гардидаанд, ки дostonи «Гуруғлӣ» дар байни онҳо мавқеи махсус дорад. Дар он муборизаи ҷавонмардони далеру ватандӯсту ватанхоҳ Аваз, падар ва фарзандони ӯ тасвир гардидааст, ки онҳо барои ҳифзи Ватани хеш мубориза бурда, қаҳрамониҳо нишон додаанд ва ба сарбаландиҳо ноил гардидаанд. Имрӯз вақти он расидааст, ки ғояҳои ватандӯстонаи дostonи «Гуруғлӣ» дар байни наврасону ҷавонон бо истифода аз роҳу воситаҳои муосир ва шаклу намудҳои корҳои тарбиявӣ беруназдарсӣ, васоити ахбори умум паҳн карда шаванд.

Бояд таъкид намуд, ҳангоми кори таҳқиқотӣ бахше аз бузургсолон ба хотир оварданд, ки дар кишвар гуруғлихонҳо буданд, ки дар ҷамъомадҳо, тую маърақаҳо, ҳатто дар радио бо таври шифоҳӣ мазмуну муҳтавои дostonи «Гуруғлӣ»-ро дар байни наврасону ҷавонон чун намунаи дарси ватандӯстӣ паҳн мекарданд ва дар образи қаҳрамонони шучоъву ватандӯст ташвиқу тарғиб менамуданд. Насли ҷавони имрӯз бояд симои ватандӯстии ҳақиқиро дарёфт намуда кӯшиш намоянд, онҳоро ҳамчун идеал қабул карда, ба амалҳои онҳо пайравӣ намоянд,

вахдати миллӣ, истиқлолияти ватанро таҳким бахшанд. Дар раванди суҳбат, таҳлили чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ маълум гардид, ки наврасон дар бораи достони «Гуруғлӣ» маълумоти ночиз доранд ва роҳбарони синф низ дар чорабиниҳо оид ба тарбияи ватандӯстӣ онро мавриди истифодабарӣ қарор надодаанд.

Панду насиҳат, андешаҳои таъсиррасонии мақсаднок ба гуфтор, рафтор, кирдор ва амалу андешаҳои неку бунёдкорӣ, адолатпешагию ватандӯстӣ бо услуби хоси шарқона бо истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, ибораю андарзҳои махсус як омили маъмули этнопедагогӣ буданд ва чун одату анъана, урфу одати махсуси ниёгон дар ҷомеаи кунунии тоҷикистониён боқӣ мондааст.

Бахше аз муҳаққиқон (Қ.Б.Қодиров, Ф.Шарифзода, Ҷ.Файзализода ва дигарон) қайд намудаанд, ки дар эҷодиёти классикони адабиёти тоҷику форс низ зарбулмасалу мақолҳо чун воситаи таъсиррасонии тарбиявӣ мавқеи хосаро ишғол намудаанд. Бо андешаи мо зарбулмасалу мақолҳо дар психологияи мардумӣ, тафаккури миллӣ ва ҳувияти миллии халқи тоҷикро ифода менамояд, ки онро нодида гирифтани, таҳлилу таҳқиқ накардан ва истифода набурдан ғайриимкон аст. Он яке аз омилҳои муҳими ҳифзу тақомули анъанаҳои пешқадами халқ барои баланд бардоштани маънавиёти мардуми кишвар дар марҳилаи тақдирсозу таърихсози он нақши муҳим дорад.

Бояд қайд кард, ки ҳар як зарбулмасалу мақол инсонро аз хурдсолӣ то охири умр дар руҳияи хайрхоҳиву инсондӯстӣ, меҳру шафқат, ватандӯстиву ватанпарварӣ, ватанхоҳиву ватандорӣ тарбия менамояд. Онҳо аз тарафи халқ дар қолаби махсуси адабӣ эҷод гардида дар лаҳзаҳои махсуси ҳаёт, вобаста ба шароит ва мақсаду вазифаҳои тарбиявӣ, бо оҳанг ва лаҳни фараҳбахш, махсусан мавриди баргузории панду насиҳатҳо барои қавӣ, таъсирбахш гардидани фикру андешаҳои тарбиявӣ истифода бурда мешаванд. Бинобар ин онҳо дар дилу дидаи халқ ҷой гирифтаанд ва қувваи таъсирбахшии ҳаётии худро исбот намудаанд.

Анъанаи истифодаи бозиҳои серҳаракати миллии тоҷикӣ дар таҳқиқотҳои илмӣ Ш.А.Сафаров, Ф.Х. Аноркулов, А.Қаландаров, Л.Губанова, Н.Турсунов, Н.Н.Торопов, Т.Намозов Р.А.Қурбонова, Салимов Х.К. ва дигарон ҳамчун воситаи тарбияи тарзи ҳаёти солим ва сифатҳои маънавӣ ахлоқии кӯдакону наврасон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода шудаанд.

Дар бозиҳои серҳаракат сифатҳои ҷустуҷӯӣ, ҳушёрӣ зиракӣ ташаккул меёбанд, ки иҷрои рафтору амалҳои ватандӯстро ифода менамоянд. Ба монанди қатъият ва ҳудудӣ қарда тавониш, риояи ҳатмӣ қоидаҳои бозӣ, ҷусту ҷӯӣ, ғайрат ва ғайраҳо, дар таҳқиқоти Раззоқов Х.С. [149] то андозае мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ дар зерхати нақши бозиҳои серҳаракати миллии дар тарбияи ватандӯстӣ ва омода намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки ба таъмини рушди ҷисмонӣ, омодагӣ ба хизмат дар сафи Артиши миллии пайгирӣ намудааст.

Салимов Х.К. таъкид менамояд, ки бозиҳои миллии серҳаракат методи анъанавии тарбия намудани тарзи ҳаёти солим дар кӯдакону наврасон аст. Инчунин ин бозӣҳо воситаи муҳими тарбия ва ташаккули шахсият, мустаҳкамӣ, обуҷудӣ ҷисм, рушди ақливу ҷисмонӣ, ҳиссиётҳои ватанпарастӣ ва дигар сифатҳои арзишманди иҷтимоӣ-ахлоқӣ буда, онҳо дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти давлатӣ, таҳсилоти иловагӣ кӯдакону наврасон истифода бурда мешаванд.[172]

Бояд қайд кард, ки таърих назария ва амалияи бозиҳои серҳаракат ҳамчун арзиши фарҳангии халқи тоҷик, намудҳо, асосҳои методологии таълим, тарбия ва аҳамияти онҳо дар тарбияи ҷисмонӣ, маънавӣ-ахлоқии онҳо, махсусан ҳамчун воситаи тарбияи ватандӯстии кӯдакону наврасон аз тарафи Н.Н.Торопов, Н.Н.Турсунов, Ш.А.Сафаров, М.Салимов, Г.А.Қурбонова ва дигарон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд. Ин таҳқиқотҳо мактаби илмӣ масъалаҳои ташкилу роҳбарӣ ба рушду такомули бозиҳои серҳаракати миллии ва истифодаи онҳо ҳамчун воситаи сифатҳои иродаӣ-ахлоқӣ, махсусан ватандӯстии

кӯдакону наврасон дар ҷомеаи Тоҷикистон ҳисобидан мумкин аст. Таасуфовар он аст, ки имрӯз ҷои онҳоро то андозае бозиҳои хушунатомези визуалӣ маҳдуд карда истодаанд.

Хусусияти ба худ хоси бозиҳои серҳаракати миллий дар он аст, ки иштирок кардани кӯдакону наврасон дар онҳо ҳатман риоя кардан ба иҷрои меъёру қоидаҳои бозикуниро талаб менамояд. Иҷрои қоидаҳои бозиҳо ба обутобёбии ҷисму руҳ, шучоатмандӣ, мардонагӣ, қаҳрамонӣ, накукорӣ, ҷусту чолокӣ, далерӣ, хушёрию зиракӣ, масъулиятнокию интизомнокӣ ва дигар сифатҳои шахсиятии ҷавонмардӣ мусоидат менамояд, ки ҳар яки онҳо дар таркиби сохтори сифати ватандӯстӣ мавқеи хоса дорад.

Шинос намудан ва маълумоти комил додан оид ба рамзҳои давлатии Тоҷикистон – Суруди миллий, Парчам ва Нишон, ки онҳо ифодагари арзишҳои сиёсӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии Ватан мебошанд, яке аз воситаҳои тарбияи ватандӯстӣ буда, таърих, мазмун, муҳтаво ва арзиши бузурги тарбиявӣ доранд. Бо хусусиятҳои фарқкунандаи худ рамзҳои давлатии Тоҷикистон аз рамзҳои давлатии кишварҳои дигар ҳамчун омили этнофарҳангӣ ва этнопедагогӣ фарқ мекунанд. Дар матни суруди миллий, ки бо оҳанги таҳамтани эҷодкардаи Сулаймон Юдаков ва матни пешниҳоднамудаи Гулназар Келдӣ иҷро мегардад ва рангу тобишҳои хос дорад, маъною муҳтавои хос бо арзишҳои моддию маънавии халқи тоҷик ифода менамояд. Тасвирҳои, ки дар Парчам ва Нишони давлатӣ инъикос карда шудаанд, таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори ватандӯстӣ таъмин карда мешавад. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки дар рамзҳои давлатӣ ҳамеша унсури таърихӣ, фарҳанги миллий ва бойигарӣҳои кишвар тасвир гардидаанд.

Ҳангоми шиносӣ бо рамзҳои давлатии Тоҷикистон бедору болоравӣ ва мустаҳкам гардидани ҳиссиёти шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ таъмин гардида хонандагон барои ҷун шаҳрванди ватани соҳибистиклоли худ соҳиб шудан ба шиносномагирӣ аз ҷиҳати равонӣ ва амалӣ омода карда мешаванд. Хусусияти давраи наврасӣ дар он аст, ки

наврасон соҳиби шиноснома гардиданро ҳамчун як зинаи камолоти шахсии шахрвандӣ қабул менамоянд ва кӯшиш мекунанд модели рафтору амал, гуфтору кирдори хешро ба шахсони аз худ бузургсоли намунавӣ (волидон, омӯзгорон, қаҳрамонони дӯстдошта аз асарҳои бадеӣ, маводҳои намоишӣ ва ғайраҳо) монанд намоянд, мавқеи худро ҳамчун шахсияти арзишманд ва мустақил дар доираи муоширату муносибатҳои иҷтимоӣ устувор намуда ба зинаҳои баландтари иҷтимоишавӣ гузаранд.

Ҳангоми шинос намудани наврасон ба қаҳрамонҳои халқи тоҷик ва қаҳрамонони Тоҷикистон бо роҳи худмонандкунии қавмию миллии ҳиссиётҳо шакл мегиранд. Ин ҳиссиётҳо ва сифатҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ барои рафтори амали ватандӯстона замина мегузоранд. Хонандагони наврас кӯшиш мекунанд баъди шинохту эътироф, дӯст доштану ифтихор намудан аз қаҳрамонҳои гузаштаю имрӯзаи халқи худ вачҳҳои пайравӣ намудан ба қору амали ватандӯстона пайдо мекунанд, минбаъд онҳоро амалӣ карда метавонанд.

Таҳлили чунин равандҳои ба ғояҳои бегона додашавии наврасону ҷавонон бори дигар исбот мекунад, ки ватандӯстӣ ҷабҳаҳои иҷтимоӣ тарбиявӣ дошта насли ҷавон фаҳмишу тафаккури худро оид ба ватан, ватандӯстӣ, ифтихор аз ватану ватандорӣ метавонанд тағйир диҳанд.

Дар низоми илмҳои табиӣ барномаи рушди ҷисмонии инсон вобаста ба синнусол то андозае дар зерхати қонуниятҳои биогенетикӣ муайян карда шудаанд, вале илми муосир барномаи фаъолияти иҷтимоӣ ва сифатҳои ахлоқию иҷтимоии рафтори одамонро пешакӣ пайгирӣ карда наметавонад. Чунки ҳаёти иҷтимоии шахсу ҷомеа пешакӣ барномаи фаъолияти рафтори иҷтимоӣ, аз он ҷумла сифатҳои ахлоқиро пурра пайгирӣ карда омилҳои таъсиррасон ба ин раванд пешгӯӣ карда наметавонад, ки ин табиӣ аст. Чунки омилҳои иҷтимоии таъсиррасон доимо тағйирёбанда буда, вобаста ба шароит он дар муддати кӯтоҳи иҷтимоӣ-таърихӣ аз насл ба насл дода намешаванд. Масалан, самтҳои тарбияи ватандӯстӣ дар солҳои 60-80 асри гузашта мантиқан аз имрӯза

фарқ мекунад. 50-60 сол қаблан мақсади тарбияи ватандӯстӣ таъкид гардида буд, ки «*ватанпарварӣ садоқат ба ватан, саъю кӯшиши ба нафъи вай хизмат кардан аст... Шакли олии ватанпарварӣ ватандӯстии сотсиалистӣ аст. Зеро дар рафти азнавсозии сотсиалистӣ халқе ташаққул меёбад, ки аз коргарон, деҳқонон ва интеллигенсияи меҳнатӣ иборат аст. Ин синфу табақаҳо бо мақсаду мароми умумии мубориза барои коммунизм бо ҳам муттаҳиданд*».[211,590]

Дар шароити кунунӣ бошад вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар инчунин дар асоси баҳисобгирии равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дунё ин вазифаҳо дар «*Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон*» чунин арзёбӣ карда шудаанд: «*Тарбияи ватандӯстӣ фаъолияти мураттаб ва мақсадноки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташилотҳои (иттиҳодияҳои) ҷамъиятӣ, оила ва шаҳрвандон, ки барои ташаққули дарки баланди ватандӯстӣ дар тафаккури шаҳрвандон, ҳисси садоқат ва Ватан, омода будан ба адои қарзи шаҳрвандию уҳдадорӣҳои конституционӣ барои ҳимояи манфиатҳои Ватан нигаронида шудааст*».[85]

Чи тавре ки, аз талаботи Қонуни мазкур бармеояд, иҷрои мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ ҷабҳаи асосии фаъолияти аҳли ҷомеаро фаро мегирад, ки он дар асоси баҳисобгирии арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ амалӣ карда мешаванд.

Албатта кӯдакону наврасон ҳамчун шахсиятҳои арзишманд ва фарзандони ҷомеаи муосир коида ва меъёрҳои инкишофи ахлоқии пешгузаштагонро такрор менамоянд ва ин раванд ба хусусияти рушди фардӣ алоқаманд аст. Вале рушди иҷтимоӣ-фарҳангии насли инсон на ба қонуниятҳои биогенетикӣ-табӣ инкишоф, инчунин ба дастовардҳои нави фарҳангӣ-таърихӣ таъям мекунад. Ин дастовардҳоро насли ҷавон дар раванди фаъолиятҳои иҷтимоӣ-таълиму тарбия меомӯзонанд, минбаъд онҳоро аз худ намуда дар таҷрибаи амалӣ истифода мебаранд. Қобилият, маҳорату сифатҳои шахсиятиро ташаққул медиҳанд, дар

ҷомеа мавқеи муайяни иҷтимоиро ҳамчун шахсияти хушахлоку ватандӯст ишғол менамоянд.

Аз нигоҳи психологӣ ҳар як инсон бо аломат ва нишона - заминаҳои қобилият ба дунё меояд, ки рушди онҳоро намуди фаъолияти системаи марказии асаб (И.П.Павлов, И.М.Сеченов) ва мавҷудияти фарқиятҳои фардӣ (Б.Г.Ананьев, Б.М.Теплов) дар алоқамандӣ таҳқиқ намудаанд. Таҷрибаи зиндагӣ исбот мекунад, ки «инсон ҳамчун мавҷудоти биологӣ ба дунё меояд, дар давоми роҳи ҳаётии худ (антогенез) таҷрибаи иҷтимоиро аз худ намуда ба **инсон** мубаддал мегардад.

Инсон новобаста ба миллат, шароитҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳангоми ба дунё омадан хусусиятҳои ягонаи морфо-физиологии умумиинсониро доро мебошанд, ки он метавонад инкишофи психикии минбаъдaro вобаста ба талаботҳои иҷтимоӣ-таърихӣ ва имкониятҳои ҷомеа таъмин намояд. Набояд фаромӯш кард, ки муҳити ихотакарда на танҳо шароити беруна, инчунин сарчашмаи рушди сифатҳои шахсиятӣ буда, кӯдак худро ба он мутобиқ мегардонад, дастовардҳои насли калонсолро азхуд мекунад. Дар раванди фаъолиятҳо вобаста ба шароиту имкониятҳо ва талаботҳои иҷтимоӣ ва таъсиррасонии мақсадноки муҳит ва калонсолон ба камолоти муайяни синнусолӣ мерасад.

Бояд қайд кард, ки дар ҷомеаи босуръати тезтағйирёбанда гоя ва андешаҳои наврасон ба қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ, аз он ҷумла ватандӯстию ватанпарастӣ, эҳтироми арзишҳои миллию умумибашарӣ, ояндабинӣ ва ғайраҳо дигаргун гардида истодаанд. Чунин тағйирёбиҳо ба мавқеъ ва масъулият, муносибат ва фаҳмишу тасаввуротҳо, талаботу арзишҳои маънавию моддии наврасону ҷавонон бетаъсир намонанд. Он метавонад сабаби ба вучуд омадани нофаҳмӣ, қачравӣ дар ақидаю гояҳои бегонаи тундрав, ифротгаро ва ғайраҳо шуда, сабаби ба гояву андешаҳои бегона пайравӣ намудани наврасону ҷавонон гардад.

Маълум аст, ки зарбулмасалу мақолҳоро халқ дар натиҷаи ҳаёти чандинасраи худ дар ҷаҳорҷӯбаи бадеият ва забони адабӣ эҷод намудааст. Бинобар ин онҳо аз насл ба насл дода шудаанд ва дар ин

раванд суфта, сермаъно, мухтасар, пурмазмун, бою ғанӣ гардида воситаи муҳими такмилдиҳии зехну маърифат, фазилату хиради мардум гардидаанд. Бояд қайд кард, ки зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун як шохайи фолклоршиносӣ аз тарафи олимони Б.Тилавов, М.Фозилов, В.Ансорӣ ва дигарон таҳлилу таҳқиқ гардида он ҳамчун соҳаи махсус бо номи парейлтология дар соҳаи забоншиносӣ аз тарафи олимони соҳа эътироф гардидаанд (Б.Тилавов ва М.Усмонзода), ки онҳо фонди махсуси забонҳои дунёро ташкил медиҳанд. Тибқи андешаи онҳо зарбулмасалу мақолҳо инъикоскунандаи ҳувияти миллии халқ мебошанд.

Истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар таълиму тарбия дар таҳқиқотҳои олимони тоҷик дар зерхати самтҳои алоҳидаи ин раванд, ба монанди тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ, фикрӣ ва ғайраҳо мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Мо кӯшиш намудем истифодаи зарбулмасалу мақолҳои халқиро чун як омили этнопедагогии тарбияи ватандӯстии наврасон таҳлилу баррасӣ намоем. Дар ҳамаи давраҳои синнусолии инкишоф, яъне айёми томақтабӣ волидону мураббӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ аёми бо омӯзгорон дар раванди таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ташкилу баргузориҳои чорабиниҳои тарбиявии беруназарсӣ, муоширату муносибатҳо зарбулмасалу мақолҳо мавриди истифодабарӣ қарор додаанд. Махсусан, бузургсолон, ки дар этнопедагогика ҳурмату эҳтироми онҳо ҳамчун яке аз принципҳои ахлоқу маънавиёт эътироф гардидааст, аз онҳо хеле зиёд истифода мебаранд.

Мафҳумҳои зарбулмасал ва мақол дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: 1.овардани масал барои чизе; 2.масал, мақол; «зарбулмасал шудан, забонзада шудан, дар даҳони мардум афтодан, вирди забон шудан». (қ.1 с.439) ва мақол ин «гуфтор, сухан, нутқ» (қ.1 с.471). Бесабаб нест, ки бузургсолон арзишмандии истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро дар муоширату муносибат, махсусан дар раванди кори тарбиявӣ, ҳангоми панддиҳӣ насихаткунӣ истифода

бурда зарурияти онҳоро чунин таъкид намуданд: «зарбулмасал дар сухан асал» ва ё «мақолу панд – ба ҷои қанд» ва ғайраҳо.

Ҳангоми таҳқиқот маълум гардид, ки сатҳи донишҳои илмӣ омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти оид ба этнопедагогика ҳамчун илм, як соҳаи фанни педагогика, психология хеле маҳдуд аст. Онҳо илми этнопедагогикаро зиёдтар дар зерхати таҳлилу баррасии одату анъанаҳои миллӣ, бозиҳои халқӣ, зарбулмасалу мақолҳо тавзеҳ дода арзишмандии онҳоро дар заминаи таҷрибаи амалии арзёбӣ менамоянд. Мо ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, ки ҳамчун ифодакунандаи бойгари забон, тафаккури миллию умумибашарӣ, ақидаҳои панду ахлоқӣ ва таҷрибаи пурғановату иҷтимоии миллат ҳастанд, вобаста ба мақсаду вазифаҳои худ баҳо дода метавонем.

Арзишмандии зарбулмасалу мақолҳо барои наврасону ҷавонон дар он аст, ки онҳо шунавандаро ба фикр кардан, муҳокимаронӣ ва таҳлилу таркиб намудан, ҷамъбасту хулоса баровардан водор намуда, зеҳн ва ақлу фаросатро такмил медиҳанд, дар як вақт ба шуур, ҳиссиёт ва рафтор таъсир мерасонанд. Мақсади асосии истифодаи зарбулмасалу мақолҳо ин таълиму тарбияи одамони синнусоли гуногун, дар шароити вазъиятҳои ба худ хос мебошанд. Инчунин ҳангоми истифодабарии онҳо калонсолон мувофиқ бо анъанаҳои миллӣ аз имову ишора, ҳаракат, тағйир додани оҳангу суръати гуфтор, самти нигоҳ, махсус талаффуз кардани калимаю ибораҳо, баҳисобгирии ҷинсиёт ва хусусиятҳои синнусолӣ ва ғайраҳо истифода мебаранд. Мавқеъ ва арзишмандии истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар таҳқиқотҳои этнопедагогии М.Лутфуллозода, Б.Раҳимов, А.Нуров, Б.Мачидова, Л.Иматзода ва дигарон ҳамчун воситаи тарбияи сифатҳои маънавии ахлоқӣ махсус таъкид карда шудаанд.

Мо кӯшиш намудем мавқеъ, арзишмандӣ ва истифодаи зарбулмасалу мақолҳои халқи тоҷикро дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар фаъолияти тарбиявии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ва волидон аниқ намоем.

Бо мақсади муайянсозии истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар тарбияи ватандӯстии хонандагон ба омӯзгорони синфҳои V-IX муассисаҳои таҳсилоти пайгирӣ ва волидони хонандагон саволҳои махсус таҳия намуда пурсишнома гузаронидем. Дар асоси баҳисобгирии хусусиятҳои кори тарбиявӣ дар муҳити хонавода ва таълимгоҳ саволҳои зерин аввал ба омӯзгорон ва сипас ба волидон пешкаш карда шуданд:

1. Дар раванди дарсҳо мутааллиқ ба мавзӯ мақсаду хусусиятҳои фанни таълимӣ аз зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ истифода мебаред?
2. Барои ташкилу баргузори чорабиниҳои тарбиявӣ аз зарбулмасалу мақолҳо оид ба тарбияи ватандӯстӣ истифода мебаред?
3. Роҷеъ ба тарбияи ватандӯстӣ кадом зарбулмасалу мақолҳоро арзишманд меҳисобед?
4. Мазмунҳои муҳтавои зарбулмасалу мақолҳои интихобшударо худатон тавзеҳ медиҳед ва ё хонандагонро ба ин раванд ҷалб менамояд?
5. Дар интихобу истифодаи зарбулмасалу мақолҳо ва тавзеҳи онҳо хонандагон иштирок менамоянд?
6. Дар интихобу истифодаи зарбулмасалу мақолҳо аз кадом адабиётҳои илмӣ, методӣ, дастурҳои таълимӣ истифода бурдед?
7. Аз тарафи ҳуди хонандагон мавриди истифода қарор гирифтани зарбулмасалу масалҳоро дар муошират, муносибатҳои байниҳамдигарӣ мушоҳида намудаед? Барои чӣ? Қай?
8. Дар раванди кори тарбиявӣ натиҷаи истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро дар сифатҳои шахсиятии хонандагон баҳодиҳӣ менамояд?
9. Барои истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар тарбияи ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ ва дигар сифатҳои ахлоқии хонандагон худро масъул ҳисоб мекунед? Чаро?
10. Барои тарбияи ватандӯстии хонандагон кадом сифату амалҳо худро намунаи ватандӯстӣ ифтихори миллӣ меҳисобед?
11. Айёми кӯдакию таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти, таҳсилоти олии касбӣ волидону омӯзгорон роҷеъ ба тарбия ва зухуроти хислатҳои ватандӯстӣ аз кадом роҳу усулҳо истифода бурдаанд?

12. Шумо ба он эътимод доред, ки шахрвандони ватандӯстро тарбия ва ба воя расонида метавонед?

13. Дар тарбияи ватандӯстии хонандагон боз аз кадом омилу воситаҳои педагогикаи халқӣ истифода мебаред?

14. Барои тарбияи ватандӯстии хонандагон бо волидони онҳо кадом шаклҳои ҳамкориро истифода мебаред?

Мо барои волидони наврасони муассисаҳои таҳсилоти пойтахт чунин саволҳоро таҳия ва пешниҳод намудем:

1. Оё дар тарбияи фарзандон аз зарбулмасалу мақолҳо истифода мебаред?

2. Бисёртар аз кадом зарбулмасалу мақолҳоро кай ва дар кадом лаҳзаҳои ҳаёти истифода мебаред?

3. Боз барои иҷрои кадом вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳо муроҷиат менамояд?

4. Оё наврасон мазмун, мақсад ва муҳтавои зарбулмасалу мақолҳоро пурра наврасон дарк менамоянд?

5. Дар муҳити оила Шумо кӣро зиёдтар ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳо таваҷҷуҳ доранд: бобо; бибӣ; падар; модар

6. Доир ба тарбияи ватандӯстӣ аз кадом зарбулмасалу мақолҳо истифода мебаред?

7. Худи кӯдакону наврасон ва ҷавонони оилаи Шумо дар муоширату муносибатҳо аз зарбулмасалу мақолҳо истифода меkunанд?

8. Шумо мунтазам ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар тарбияи фарзандон кӯшиш менамояд? Чаро?

9. Баъди истифодаи зарбулмасалу мақолҳо натиҷаи таъсири тарбиявии онҳоро мушоҳида ва баҳодихӣ менамояд?

10. Дар кадом лаҳзаҳо барои истифодаи зарбулмасалу мақолҳо оид ба ватанхоҳӣ, ватандӯстӣ кӯшиш менамояд?

11. Аёми кӯдакию наврасӣ ва ҷавонии Шумо волидонатон низ аз зарбулмасалу мақолҳо оид ба ватандӯстӣ истифода карда буданд?

12. Шумо оид ба шахрванди ватандӯст ба воя расидани фарзанди хеш эътимод доред?

13. Ба ғайр аз зарбулмасалу мақолҳо боз аз кадом воситаю омилҳо дар тарбияи ватандӯстии фарзандон истифода намудаед?

14. Дар бораи қаҳрамонҳои халқи тоҷик ва қаҳрамонони Тоҷикистон бо кӯдакони наврасони хонавода суҳбат, дастурдиҳӣ, хондани адабиётҳои заруриро ташкил менамояд?

Ҳангоми таҳлилу натиҷагирӣ аз пурсишномаҳои мазкур, ки ба омӯзгорону волидон пешкаш карда шуданд, мо ҷавобҳоро на бо воситаи баҳисобгирии теъдоди пурсидашавандагон коркарди оморӣ, балки дар зерхати баҳисобгирии омилҳои зерин таҳлил ва баррасӣ менамоем:

- синнусол ва таҷрибаи ҳаётии пурсидашудаҳо;
- сатҳи таҳсилот, ҷаҳонбинӣ, иштирок дар ҷаҳолияти меҳнатӣ, мақом ва синнусоли оиладорӣ;
- мавқеи иҷтимоии волидон ва ҳаёти аъзоёни ду-се насл (бобою бибӣ, падару модар, фарзандон) якҷоя зиндагӣ мекунанд;
- макони зист (шаҳр, деҳа);
- дарку иҷро намудани мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ ва оила дар ҷадвали зайл ҷой додем, ки он меҳвари асосии қисмати кори таҳқиқотиро дар бар мегирад.

Ҷадвали 2.

№	Мухтавои ҷавобҳои Омӯзгорон	Волидон
1	Ба кулли саволҳо зиёдтар дар зерхати иҷрои вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ ва дар ин раванд истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар назар доштанд.	Ҳангоми пешниҳоди ҷавобҳо ба ҷаҳолияти таълиму тарбиявии худ таъя намуданд, аз таҷрибаи амалии худ мисолҳо оварданд.
2	Ба фанҳои таълимии самти гуманитаридошта (забони модарӣ, таърих, адабиёт) ва табиӣ (география, биология, анатомия ва физиологияи одам, ботаника,	Муносибати волидон ба масъалаи мазкур ба собиқаи волидайнӣ, синнусол ва теъдоди фарзандон, таҷрибаи тарбиявӣ, сатҳи маълумотнокӣ алоқаманд карда шуд.

	зоология) таваҷҷуҳ доштан.	
3	Онҳо чунин андеша доранд, ки хонандагон дар давоми таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ ва асосӣ дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик, хондани асарҳои бадеӣ, махсусан тибқи талаботи барномаи таълимӣ дар раванди хониши беруназсинфӣ тафаккури мантиқии худро рушд додаанд ва дастрасӣ ба маъноӣ зарбулмасалу мақолҳо доранд.	Ақида доранд, ки ба наврасону кӯдакони ҷомеаи муосир мазмун, мухтаво ва мақсади истифодаи зарбулмасалу мақолҳо на ҳама вақт дастрас шуда метавонанд.
4	Меҳроҳанд ба натиҷаи кори таълиму тарбиявии худ дар рушди сифатҳои ахлоқии хонандагон баҳо диҳанд.	Ваҷҳи истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро дар фаҳмидану мувофиқи он амал кардани фарзандон медонанд ва минбаъд аз онҳо истифода бурда тавонанд.
5	Зарбулмасалу мақолҳо як намуни панду насиҳати анъанавии калонсолон аст.	Дарк менамоянд, ки наврасон мазмуну мухтавои зарбулмасалу мақолҳоро на ҳама вақт мефаҳманд, вале аз рӯи эҳтиром ба калонсолон онро қобили қабул эътироф менамоянд.
6	Ин омили таъсиррасонии педагогӣ-психологиро мувофиқи мақсаду вазифаҳои муайян дар раванди дарс, ҷорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ, муносибату муоширати ҳаррӯза, пешгирӣ ва бартарафсозии мушкилотҳо дар муоширату муносибатҳои байни ҳамдигарӣ пайгирӣ менамоянд.	Зарбулмасалу мақолҳоро дар ҳамаи лаҳзаҳои тарбиявӣ(ҳаёӣ)суҳбат, фаҳмондадиҳӣ, боваркунонӣ, ҳавасмандсозӣ, баҳодиҳӣ, парвариши эътиқодмандӣ, ҷазодиҳӣ, тасдиқ кунондани андешаи шахсӣ, монанду муқоисакунӣ ва ғайраҳо истифода мебаранд.
7	Коҳиш ёфтани таъсири тарбиявии зарбулмасалу мақолҳоро дар таълиму тарбияи наврасон, дар вақти зиёди худро ба истифодаи маводҳои намоишӣ, махсусан телефонҳои мобилӣ бахшидан онҳо медонанд. Ин равандро ба коҳишёбии таъсири	Андешаи омӯзгоронро дастгирӣ намуданд, вале фикри ягона доир ба ҳалли ин масъала надоранд.

	тарбиявии волидону омӯзгорон алоқаманд меҳи-собанд.	
8	Мубрамияти истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро дар раванди рушди ҷомеаи муосир ва нақши онҳоро дар рушди тафаккур, нерӯ, қобилияту маҳорати ақлию зеҳнӣ, махсусан дар омӯзиши фанҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ таъкид намуданд.	Теъдоди муайяни волидон истифодаи панду андарзҳои ниёгонро аз ашъори классикони адабиёти тоҷик, мисолу далелҳои ҳаётӣ, қаҳрамонони халқи тоҷик ва қаҳрамонони Тоҷикистон, намунаи шахсони баруманди майдони ҷангу меҳнат, бузургсолони шинохтаи ҷомеа (бобою бибӣ, омӯзгорон ва дигаронро пазироӣ намуданд.

Аз таҳлили ҷавобҳои пурсидашудагон чунин бармеояд, ки дар ҳамаи даври замонҳо мазмун ва муҳтавои тарбия зери таъсири дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ истифода гардида, андешаю ғояҳо, муоширату муносибатҳо доимо тағйиру такмил меёбад. Боиси таасуф аст, ки на ҳамаи волидону омӯзгорон ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан тарбияи ватандӯстӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ дода ҷавобҳои арзишманду дилхоҳро пешниҳоду иброз намуданд. Онҳо чунин муносибати худро ба мушкилотҳои моддию маънавии хонавода, серкорӣ, нарасидани вақт, дар муҳочирати меҳнатӣ қарор доштани ҳамсар, тағйирёбии хусусиятҳои фардӣ шахсияти наврагон ва ғайраҳо алоқаманд намуданд.

Бахше аз волидон таъкид намуданд, ки ҳангоми суҳбат оид ба хислатҳои ҷавонмардӣ, хайрхоҳиву инсондӯстӣ, меҳру шафқат, ватандӯстиву ватанпарастӣ вобаста ба имконияту шароитҳои тарбиявӣ аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ истифода мебаранд.

Чи тавре ки, дар боло таъкид гардид, дар синни наврасӣ, ки онро давраи гузариш аз айёми кӯдакӣ (яъне аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ) ба айёми камолоти нави синнусолӣ **н а в р а с ӣ** эътироф шудааст, дар писарҳо хоҳиш, майлу рағбати чун мард амалу рафтор намудан (дар робита ба дигаргуниҳои физиологӣ) ба вучуд меояд, бо истифода аз

зарбулмасалу мақолҳо фаҳмонда додани мафҳумҳои мардӣ, мардонагӣ, чавонмардӣ хеле муҳим аст. Ин амал минбаъд дар интиҳоби касб, шаклгирии сифатҳои меҳнатдӯстӣ, ғуруру ифтихори чавонмардӣ, пуртоқатӣ, таҳаммулпазирӣ, шуҷоатмандию поктинатӣ ва ғайраҳо мусоидат менамояд. Ба монанди «Марди боҳунар, хонааш пури зар»; «Мард он аст, ки ҳаросон нашавад, мушките нест, ки осон нашавад»; «Мард он касест, ки ба пешвози мушкилӣ равад»; «Меҳнат – кори марди оқил аст»; «Мард бояд дар ҷаҳл сухан нагӯяд» ва ғайраҳо .

Омӯзгорон ва волидони бофарҳанг матаалиқ ба ин масъала, вазъият, хусусиятҳои фардии наврасон поре аз ашъори Саъдии бузург хотиррасон намуданд:

*“Ғар мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад.
Ҳар беша гумон мабар ки холист,
Шояд паланге хуфта бошад.”*

Аз таҳлили маводҳои этнопедагогӣ чунин бармеояд, ки таносуби **ахлоқ ва ҳуқуқ** дар шахсияти инсон таъям бо ҳам печида аст. **Бадахлоқ** шахсест, ки ӯ дур аз меъёрҳои ахлоқию ҳуқуқӣ буда, дар худ сифатҳои дурӯғгӯӣ, таъбизу таҳқиркунӣ, ватанфурӯшӣ, носипосӣ ба арзишҳои ахлоқию миллӣ ва ғайраҳоро дорад ва дар ҳар лаҳза омода аст ба андешаю ғояҳои бегона дода шуда ба халқу миллат, Ватан ва шахрвандони он хиёнат кунад. Меъёри муҳиму арзишманди инсонии **хушахлоқ**, тарбиятдида будан дар гуфтору рафтор, сифатҳои ватандӯстӣ, инсонгароӣ, таҳаммулпазирӣ, ифтихори миллӣ доштан ҳифзи ватану амнияти онро боло гузоштан аз тарафи пурсидашудагон тавзеҳ дода шуд. .

Ҳангоми суҳбат бо насли бузургсоли ҷомеа мушоҳида намудем, ки дар аксари мавридҳо онҳо таъкид намуданд: хонаи ман, манзилу макон, ҳавлию деҳаи ман – Ватани ман аст. Ин гувоҳи он аст, ки мардуми заҳматкаш мафҳуми ватанро аз хона, манзил, деҳу ҷаманзор, кӯҳистону ҷашмасорони он то Ватан ҳамчун кишвари азизу маҳбуби арзанда барои

кору зиндагӣ, дарк намуда ҳифзи амният, бою ганӣ гардондани қарзи фарзандии худ қабул менамоянд. Шоир Мирзо Турсунзода бесабаб нагуфтаанд:

*“Деҳи ман як пораи хоки Ватан,
Деҳи ман як гӯшаи поки Ватан.” [188]*

Дар тарбияи ватандӯстии наврасон таҳаммулпазирии этникӣ нақши муҳим дорад. Он маҷмуи қобилиятҳои сабру таҳаммулпазирӣ ва баҳисобгирӣ симо ва тарзи ҳаётгузаронӣ, маҳорати муҳокимаронӣ, ғояву андешаҳои қавму миллатҳои дигар, ки дар одату анъана, ҳиссиёту рафтор, фарҳангу маърифат, ҷаҳонбинӣ, дин ва ғайраҳо ифода меёбанд, дар бар мегирад. Кулли хусусиятҳои фардӣ психологӣ одамон дар ҳамзистии осоишта ифода гардида, он дар доираи муносибатҳои байнишахсӣ дар раванди фаъолиятҳои наврасону калонсолон зоҳир мегардад.

Зарурияти баҳисобгирӣ таҳаммулпазирии этникӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон аз он бармеояд, ки тибқи маълумоти омӯрӣ дар Тоҷикистон узбектаборҳо, ки фарҳангу маънавияти онҳо бо тоҷикон зиёданд ва онҳо дар муносибаҳои ҳешу таборӣ қарор доранд, омехта гардида, русзабонҳо, қирғизу туркмантаборон ва дигар халқу миллатҳо якҷоя кору зиндагӣ мекунанд. Кулли онҳо бояд чун шаҳрвандони Тоҷикистон дар пешрафти ватани худ, ки Тоҷикистон аст, ҳиссагузор бошанд ва дар ҳифзу устувории давлату беҳдошти ҳаёти мардум ҳиссагузор гарданд.

Таҳаммулпазирии этникӣ зиёдтар дар амалу рафтор, гуфтору кирдори наврасон зоҳир гардида он заминаҳои психологӣ-иҷтимоӣ дорад ва дар худ чун сифати шахсиятиро ифода намуда, маҷмуи тасаввуроти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Он дар таркиби худ ҷабҳаҳои маърифатӣ (когнитивӣ) ва эҳсосотӣ (эмотсионалӣ) дорад. Зухуроти таҳаммулпазирии этникиро дар салоҳиятмандии этнофарҳангӣ дидан мумкин аст.

Зарурияти тарбия ва ташаккули таҳаммулпазирӣ дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон аз инҳо бармеояд:

- дар кулли муассисаҳои таҳсилоти ҷумҳурӣ ба донишомӯзии якҷоя ҷалб гардидани фарзандони намояндагони халқу миллатҳои гуногун, ки онҳо ҳуқуқу уҳдадориҳои ягона барои маълумотгирӣ доранд.

- дар ҳамаи зинаҳои таҳсилоти кишвар мақсаду вазифаҳои тарбияи ҳиссиёт ва хислатҳои ватандӯстӣ ягона буда, иҷрои онҳо ба ҳамаи шаҳрвандони кишвар рисолати бузурги ватандорист ва ватанхоҳӣ мебошад;

- аёми наврасӣ марҳилаи муҳим ва ҳассоси инкишофи ақлию зеҳнӣ ва маънавӣ-ахлоқии инсон буда, таҳаммулпазирӣ яке аз омилҳои муҳими ташаккулдиҳии ҳиссиётҳои иҷтимоии онҳо мебошад;

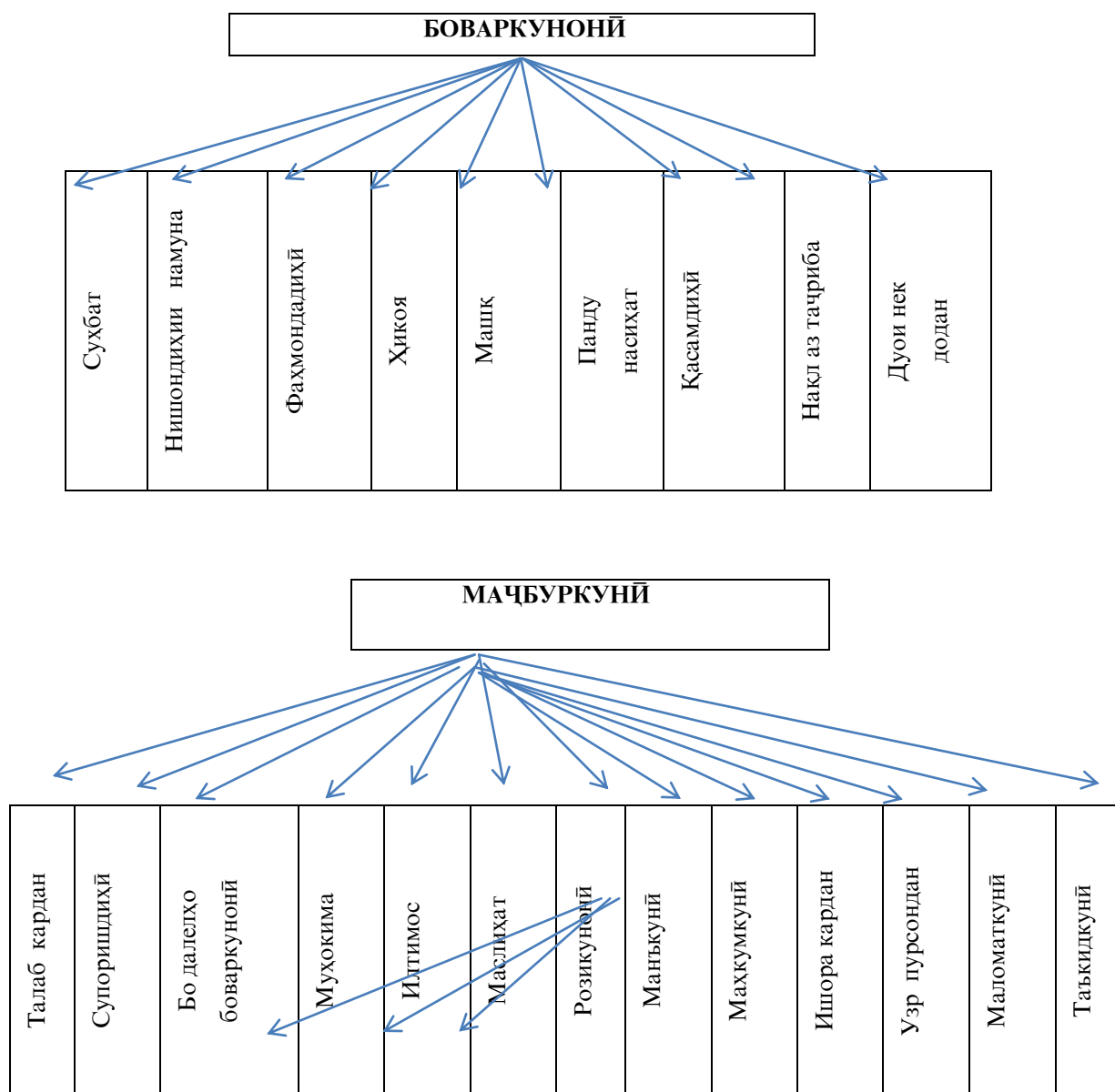
- пӯшида нест, ки вобаста ба хусусиятҳои инкишофи синнусолӣ наврасон ба ғояву андешаҳои бегонаи хислати зуроваридошта ва номатлуб таваҷҷуҳ зоҳир намуда, минбаъд дар синни ҷавонӣ метавонанд онро пазирӣ ва қабул намоянд.

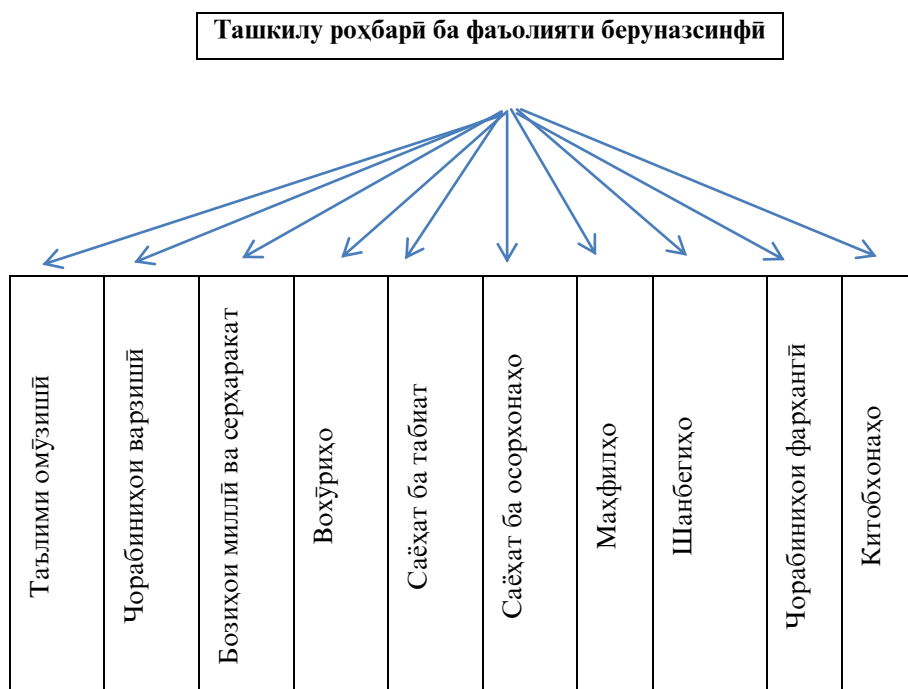
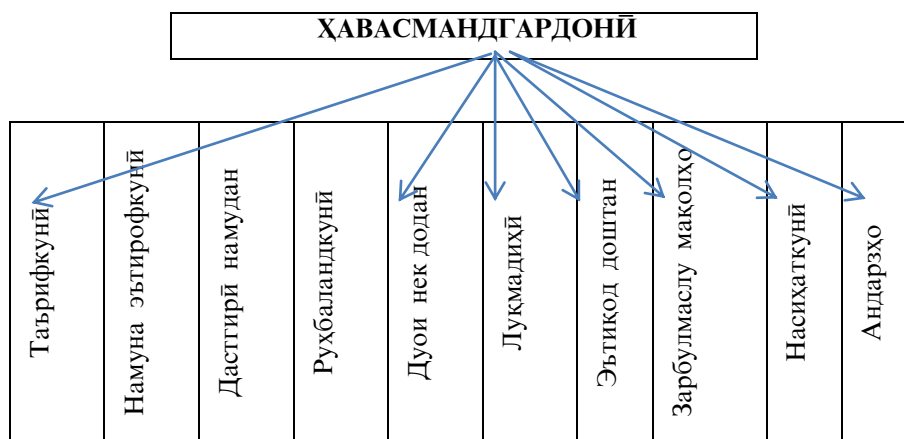
Таҷрибаи гузашта, махсусан ҳодисаҳои солҳои 90 асри гузашта, наврасону ҷавононро бояд водор намоянд, ки даст кашидан аз таҳаммулпазирӣ ва дода шудан ба андешаю таблиғотҳои ғаразнок, ба халқу миллат сабаби душвориҳо ва нобасомониҳо гардидаанд. Имрӯз вақти он расидааст, ки онҳо бояд дар ниҳоду амали худ ба ғояҳои таҳаммулпазирӣ байнишахсӣ, байниқавмию байни миллатҳо такая намуда, барои иҷрои қарзи фарзандӣ дар ҳимояи марзу буми Ватан, ободкорию бунёдгарӣ кӯшиш намоянд, ватани худро дӯст доранд ва дастовардҳои кишварро муҳофизат намоянд, худро аз ғояҳои маҳалгарою миллатпарастӣ дур гирифта, зери таъсири гурӯҳҳои тундраву ифротгаро ба амалҳои номатлуб даст намонанд.

Таҳлили таҷрибаи тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии пойтахт нишон медиҳанд, ки дар бартаарафсозии хислатҳои номатлуби беҳавсалагӣ, қаҳру ғазаб, тундхӯй, худпарастӣ, дилсангӣ, беномусӣ, риёкорӣ, зуроварӣ, фитнаангезӣ, хушунатгарой, худбинӣ ва

гайраҳо дар байни хонандагон чорабиниҳои фардӣ ва гурӯҳӣ ташкилу баргузор карда мешаванд. Дар раванди ин чорабиниҳо омӯзгорони фаннӣ, роҳбарони синф, маъмурияти муассиса аз чунин омилҳои этнопедагогии шиғоҳӣ васеъ истифода мебаранд:

Расми 2.

Чи тавре ки аз тасвири болоӣ бармеояд, истифодаи тарбияи ватандӯстӣ тавассути омилҳои этнопедагогӣ мантиқан бо ҳам алоқаманд буда кулли онҳо дар раванди фаъолиятҳои характери иҷтимоӣ-тарбиявирошта амалӣ гардонда мешаванд.

Боиси таассуф аст, ки таваҷҷуҳи кӯдакону наврасони имрӯзаро на ҳама вақт қаҳрамонони халқӣ дар нақлу ривоятҳои мардумӣ, ки сифатҳои ҷавонмардӣ, инсондӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, далерӣю ҷасурӣ, тавонмандӣю пурқувватӣ, хайрхоҳӣю адолатпешагӣ ба онҳо хос ҳастанд, ба худ ҷалб менамоянд. Технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ, маводҳои намоишӣ аз сомонаҳои иҷтимоӣ, ки ба ташвиқу тарғиби фарҳанги бегонамашғуланд онҳоро чун қаҳрабо (магнит) ба худ ҷалб мекунад.

Наврасон дар гуфтору амал, кирдору рафтор, интихобу истифодаи либосу пойафзол, фаъолиятҳои бозикунӣ таълимӣ, истироҳату фароғат ба ин маводҳо тақлид менамоянд, ки ин ҳолат онҳоро ба ҳолати косташавӣ ахлоқ, осебёбии психикию ҷисмонӣ (мутеият ба технологияҳои намоишӣ, инчунин асабиноят, дуршавӣ аз ҳаёти реалӣ бо муоширату муносибатҳои иҷтимоӣ бо ҳамсолону пайвандон, ақибмонӣ дар таҳсилу тадрис) ва ҳастагӣ афсурдагии ҷисмонӣ оварда мерасонад. Рӯху равони носолим ба солимӣ ҷисм низ таъсир мерасонад. Таҳлили маводҳои оморӣ, ки дар сомонаҳои иҷтимоӣ арзёбӣ мегарданд, инчунин мушоҳидаю суҳбат бо наврасон нишон медиҳанд, ки чунин ҳолати гуруҳи наврасон сабаби ба вучуд омадану ақибмонӣ дар рушд, шаклгирӣ аксуламалҳои номатлуби зиддиҷамъиятӣ мегардад. Ба монанди майл кардан ба носу сигоркашӣ, зери таъсири ҳамсолон-ноболиғони қачрафтор мондан, даст задан ба ҷинояткорӣ ва ғайраҳо шуда метавонад, ки он дар таҳқиқоти Абдурашидов Н.Ф. бо далелу мисолҳо аз ҳаёти наврасони ҷомеаи муосир таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Наврасон бояд шахсиятҳои бузурги гузашта ва имрӯзаи миллати худро донанд, шиносанд, сабабҳо ва оқибатҳои ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ ватани худро таҳлилу баррасӣ карда тавонанд. Албатта ин донишу маълумотҳо дар ҳамгирӣ бо дигар фанҳо дар муассисаҳои таҳсилотӣ бо хонандагон дар дарсҳои таърих, давлат ва ҳуқуқ, адабиёт, география ва ғайраҳо дар доираи талаботи барномаҳои таълимӣ, ҷорабиниҳои таълиму тарбиявии беруназсинфӣ ба наврасон дастрас гардонда мешаванд. Ба фикри мо суҳбату муҳокимарониҳо дар бораи қаҳрамонони майдони муҳорибаҳо, шахсиятҳои шинохтаи гузаштаю имрӯза имконият медиҳанд, маҳорати бодикқат гӯш кардан, майлу рағбати баёни андеша, рушди тафаккури мантиқӣ наврасонро инкишоф диҳад, ба шаклгирӣ ҳиссиётҳои ватандӯстӣ мусоидат намояд.

Дар тарбияи ватандӯстӣ ба ҳар як кӯдаку наврас раҳёфт ё худ муносибати фардӣ пайгирӣ карда мешавад. Муносибати фардӣ на танҳо шинохти шахсияти инсон аст, балки он доништану истифодабарии роҳу

усул, тарзу воситаи муоширату муносибатҳое мебошад, ки ба ҳиссиёт, шуур ва рафтору амали ӯ таъсири арзишманд расонида, ба ташаккулёбии сифатҳои ақлию зеҳнӣ ва маънавӣ-ахлоқии ӯ таъсири мусбат мерасонад, ба азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ мусоидат намуда, барои мутобиқшавӣ ба шароиту имкониятҳои нав мадад мерасонад.

Маълум аст, ки таҳаммулпазирӣ хувияти шахсияти милли дар ҳамаи халқҳои дунё зери таъсири фарҳанги милли, анъанаҳои таърихӣ, сохтори сиёсӣ иқтисодии ҷомеа ва ғайраҳо шакл мегирад. Бинобар ин ҳам тарбияи ватандӯстӣ дар навбати аввал хусусияти милли дорад.

Ба ҳисоб гирифтани хусусият ва арзишҳои милли дар тарбияи ватандӯстӣ дар раванди фаъолияти хонандагон ҳангоми корҳои таълиму тарбиявии беруназсинфӣ зиёдтар имконпазир аст. Чунки ҷорабиниҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ гуногунмазмун ва ташкилу гузаронидани онҳо характери эҷодӣ доранд ва онҳо имконияти истифодаи шаклҳои гуногуни кор оид ба истифодаи омилҳои этнопедагогиро доранд. Ба монанди эҷодиёти шифоҳии халқ, бозиҳои серҳаракати милли, бозиҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ, суҳбату мувоҳишаҳо, суминару озмунҳо, экскурсияҳо, тамошои барномаҳои театрий, саёҳат ва маълумотгирӣ аз ёдгориҳои таърихӣ, воҳуриҳо ба шахсони касбу кор ва мавқеи гуногуни иҷтимоии атрофиён ва ғайраҳо.

Дар ташаккули афкор, эътиқод ва сифатҳои ватандӯстӣ донишҳо, тасаввуротҳои наврасон оид ба табиат, ҷомеа ва инсон нақши муҳим доранд. Зарурияти иҷрои ин амалҳо аз он бармеояд, ки мазмун, моҳият ва сифатҳои ватандӯстӣ, восита, роҳҳои ҷимояи Ватан, омодагӣ ба иҷрои қарзи ватандӯстӣ дар ҳамаи давраи замонҳо фарқ мекарданд. Аз таърихи тамаддун чунин бармеояд, ки вобаста ба замон ва макони ватандорӣ, арзишҳои моддӣ маънавии ватанхоӣ, махсусан тарзу намуди муҳофизати ватан, намоиш додани садоқату муҳаббат ба он, эҳтирому посдории марзу буми кишвар ба роҳу воситаҳо ва ба роҳу усулҳои ба худ хос аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Бо мақсади муайянсозии истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, панду насихат, суҳбат, андарзҳо аз классикони адабиёти тоҷик, нақлу ривоят оид ба қаҳрамонҳои халқи тоҷик дар тарбияи ватандӯстӣ бо хонандагони синфҳои VII-IX, омӯзгорон ва волидони хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ саволҳои махсус таҳия намуда, пурсишнома гузаронидем.

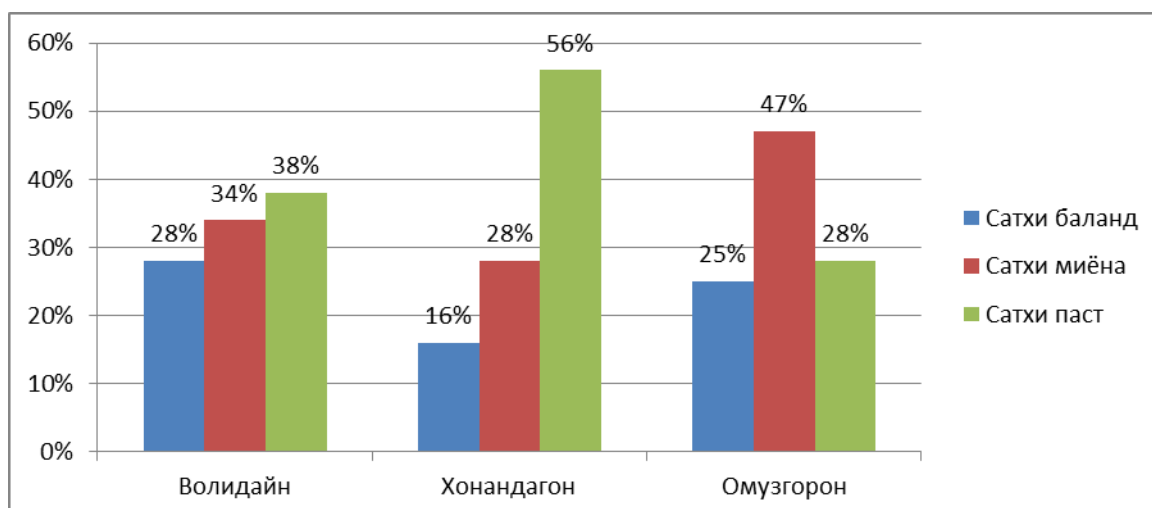
Дар асоси баҳисобгирии хусусиятҳои кори тарбиявӣ дар муҳити хонавода ва таълимгоҳ саволҳои зерин аввал барои омӯзгорон ва сипас ба хонандагону волидон пешкаш карда шуданд:

1. Барои тарбияи ватандӯстӣ кадом сифату амалҳо ҳамчун намунаи ватандӯстию ифтихори миллӣ ҳисобида мешаванд?
2. Дар тарбияи ватандӯстӣ аз кадом омилу воситаҳои педагогикаи халқӣ истифода бурда мумкин аст?
3. Кадом қаҳрамонҳои халқи тоҷикро медонед?
4. Кадом ҷойҳои таърихии кишварро номбар карда метавонед?
5. Роҷеъ ба тарбияи ватандӯстӣ кадом зарбулмасалу мақолҳо, панду насихат, суҳбат, андарзро арзишманд меҳисобед?

Ҳангоми таҳлилу натиҷагирӣ аз пурсишномаи мазкур мо ҷавобҳоро на танҳо бо воситаи баҳисобгирии теъдоди пурсидашавандагон коркарди омории онҳо, инчунин дар зерхати баҳисобгирии омилҳои зерин таҳлил ва баррасӣ намудем:

- синнусол ва таҷрибаи ҳаётии пурсидашудаҳо;
- сатҳи таҳсилот, ҷаҳонбинӣ, иштирок дар фаъолияти меҳнатӣ, мақом ва синнусоли оиладорӣ;
- мавқеи иҷтимоии волидон ва ҳайати аъзоёни ду-се насл (бобою бибӣ, падару модар, фарзандон) зиндагӣ мекунанд;
- макони зист (шаҳр, деҳа);
- дарку иҷро намудани мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар МТМУ ва оила, ки он меҳвари асосии қисмати кори таҳқиқотиро дар бар мегирад. Натиҷаи бадастомадаро дар диаграммаи зерин ҷой намудем.

Диаграммаи 1.

Ҳангоми пурсиш маълум гардид, ки насли калонсол оид маҳалли зисти худ зиёдтар маълумот дода, атрофи арзишмандии хонавода, таҷрибаи оиладорӣ, дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангии гузаштаи худ нақл карданро дӯст медоранд. Насли миёнсол, яъне волидони хонандагон (аз 35-40 то 55-60 сола) роҷеъ ба дигаршавии рафтору муносибатҳои фарзандону набераҳо суханронӣ намуда, оид ба сушт шудани таъсири тарбиявии волидон, коҳишёбии устувории оила дар чомеаи муосир, таъсири омилҳои таъсиррасони муосир ба ҳиссиёт, рафтор ва шуури хонандагон ва ғайраҳо андешаҳои худро арзёбӣ намуданд.

Боиси таассуф аст, ки на ҳамаи волидону омӯзгорон ва хонандагон ба истифодаи омилҳои этнопедагогӣ, аз он ҷумла дар бораи қаҳрамонҳои халқи тоҷик, ҷойҳои таърихӣ кишвар, истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, панду насиҳат, сухбат, андарзро дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан тарбияи ватандӯстӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ дода, ҷавобҳои арзишманду дилхоҳро пешниҳоду иброз намуданд. Волидон чунин муносибати худро ба мушкилотҳои моддию маънавии хонавода, серкорӣ, нарасидани вақт, дар муҳочирати меҳнатӣ қарор доштани ҳамсар, тағйирёбии хусусиятҳои фардӣ шахсиятии наврасон ва ғайраҳо алоқаманд намуданд.

3.2. ҚАМЪБАСТИ НАТИҶАҶОИ ҚОРҶОИ ОЗМОИШӢ – ТАҶРИБАВӢ

Дар раванди ҷаҳонишавӣ, ки он ба низоми тарбияи хурду бузурги ҷомеа таъсир мерасонад ва омили тағйирёбии шуур, ҳиссиёт ва рафтори насли ҷавон гардидааст, масъалаи ташаккулдиҳии ҳиссиёт, сифат ва рафтори ватандӯстӣ дар кӯдакону наврасон яке аз мушкилотҳои мубрами оила, муассисаҳои таҳсилотӣ ва ҷомеа мебошад. Ин раванд ҷустуҷӯӣ, дарёфт ва роҳу усулҳои таъсиррасонии фардӣ, гурӯҳӣ (коллективӣ) ва оммавиरो талаб менамояд. Аз нигоҳи психология ва педагогикаи иҷтимоӣ дар ҳар як фард вобаста ба синну сол, мавқеи иҷтимоӣ рушди ҷаҳонбинӣ ва имконияту ғояҳои шахсӣ, махсусан, зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ сифатҳои худшиносӣ, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ ташаккул меёбанд. Ё бо одамони ихотакарда дар шароити вазъиятҳои гуногун, ки онҳо андешаю ғоя, таҷрибаю дониши ба худ хосдоранд, ба муоширату муносибатҳои иҷтимоӣ дохил гардида олами зехнию афкори худро тағйиру такмил медиҳад. Ин раванд азхудкунии таҷрибаи зиндагӣ ва мутобиқшавии ҳар як наврасро ба муҳиту талаботҳои он таъмин менамояд. Маҳз раванди таъсиррасонии тарбиявии мақсаднок дар заминаи таъна намудан ба ғаъолнокии шахсият, баҳисобгирии сифатҳои шахсиятӣ иҷтимоишавии хурду бузурги ҷомеаро таъмин мегардад.

Моҳият, мазмун, мақсад, вазифа ва роҳу усулҳои тарбияи ватандӯстӣ ва самарабахшии онҳо ба қорқарди асосҳои назариявию амалӣ (асосҳои методологӣ, сарчашмаҳо, ғояҳо, назарияю равияҳо, таҷрибаи пешқадам), ба истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ, омилу методҳои инноватсионӣ, технологияҳои таъсиррасонии иттилоотӣ-иртиботӣ ва ғайраҳо алоқаманд мебошанд. Ба ин раванд ташкилу баргузори ва натиҷагирӣ аз таҳқиқотҳои илмӣ оянда низ таъсир мерасонанд.

Таҳқиқотҳои илмӣ имконият медиҳанд: бо ёрии натиҷагирӣ аз таҳлили назариявии масъалаҳои таҳқиқотӣ, ташкилу баргузори қорҳои озмоишӣ – таҷрибаӣ бо таъна ба методология ва методҳои таҳқиқотии

психологӣ – педагогӣ ба дастовардҳои илмӣ ноил гардидан имконпазир аст. баргузори корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ барои амалӣ гардидани равияҳо, ғояҳои нав; таъминоти методии соҳа; такмили стандартҳо, барномаҳои махсуси таълимӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ; таҳия ва амалигардонии лоиҳаҳои махсус; усул ва воситаҳои ташкилу баргузори чорабиниҳои мақсаднок дар доираи синф, муассисаҳои таҳсилотӣ, ВАУ, ноҳия, шаҳру вилоят ва ҷумҳурӣ; ҷалб намудани волидон ба тарбияи ватандӯстӣ ва ғайраҳо мусоидат намояд; арзишмандӣ ва самарабахшии омилҳои таъсиррасон бо истифодаи роҳу воситаҳои муосирро ба шаклгирии сифатҳои шахсиятии хонандагону аҳли ҷомеа дар раванди кори таълиму тарбиявӣ муайян намуда, онҳоро мунтазам такмилу тағйир диҳанд.

Иттилоотони субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ аз он ҷумла муассисаҳои таълимӣ, ки онҳо восита ва имкониятҳои ба худ хос доранд, метавонанд бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ мақсаду вазифаҳои тарбияи ватандӯстиро дар ҳамкорӣ бо волидони хонандагони наврас дар чараёни таҳсилот ба таври самарабахш таъмин намоянд. Истифода аз омилҳои этнопедагогӣ имконият медиҳад иҷрои мақсаду вазифаҳои ташаккулдиҳии сифатҳои ахлоқӣ -маънавии насли наврас ва дар умум аҳли ҷомеа таъмин гардида, омӯзгорон дар ҳамкорию ҳамдастии сохтор ва зерсохторҳои давлатӣ фаъолият намоянд. Фаъолияти онҳо дар асоси талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳия ва қабулкардаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастуру пешниҳодҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар амалӣ гардонда мешаванд ва мунтазам зери назорат, баҳодиҳии масъулин қарор гирифтаанд.

Набояд фаромӯш кард, ки *«тарбияи ватандӯстӣ муттасил буда, дар доираи барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ҳамчунин барномаҳои таълимии сатҳи гуногуни таълимӣ амалӣ карда мешавад»* ва *«оила ҳамчун зинаи ибтидоӣ дар низоми тарбияи ватандӯстӣ ҷойи махсусро ишғол мекунад»*. [99]

Дар низоми тарбияи ватандӯстӣ нақши муҳим доштани истифодаи шакл ва технологияҳои инноватсионӣ; воситаҳои ахбори умум;

манбаъҳои ҷопӣ ва электронӣ, китобхонаҳои рақамӣ ва фонди онҳо; таъмин намудани дастрасии иттилоот ва ҷойгир намудани онҳо дар шабакаҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ; таъмини илмӣ ва таълимию методӣ хеле муҳим мебошад. Ҳангоми таҳия ва амалигардонии барномаи таҳқиқоти худ мо ба ҳисоб гирифтем, ки дар таҳқиқотҳои этнопедагогӣ зиёдтар методҳои умумипедагогии таҳқиқотӣ истифода бурда мешаванд, ки тибқи онҳо қонуниятҳои ташкилу роҳбарӣ ва натиҷагирӣ аз тарбия бо истифодаи маводҳои этнопедагогӣ хизмат мекунанд.

Маводҳои таҳқиқотии этнопедагогиро ташкил медиҳанд:

- омӯхтану таҳлил кардани эҷодиёти шифоҳии мардум;
- омӯхтани сарчашмаҳои хаттӣ (оид ба ёдгориҳои фарҳангии таърихӣ);
- маводҳо аз кофтуковҳои археологӣ;
- таҳқиқотҳои сахроӣ бо истифода аз методҳои сухбат, мушоҳида, наворбардории ашёҳои маишӣ, истеҳсолӣ, либос, одату анъанаҳои оилавӣ, қавмӣ, милли ва ғайраҳо;
- методи таҳлили таърихӣ – педагогӣ;
- методи сотсиологӣ, ки он аз характери иҷтимоӣ доштани низоми маориф бар меояд ва имкон медиҳад мақсад, вазифа, роҳу усулҳои таълиму тарбиявиро мувофиқи мавқеъ ва талаботҳои халқу миллатҳо арзёбӣ намоянд;
- методи муқоиса, ки бо мадади он умумият ва фарқияти раванди кори таълиму тарбиявиро дар халқу миллатҳо омӯхта, самтҳои арзишманди онро муайян ва баҳодихӣ менамоянд;
- кори озмоишӣ- таҷрибавӣ, ки мо дар таҳқиқоти худ аввал вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогиро дар тарбияи ватандӯстии наврасон муайян намудем ва сипас кори ташаккулдиҳандаро пайгирӣ менамоем. Дар ин раванд кӯшиш мекунем роҳҳои самарабахши истифодаи омилҳои этнопедагогиро санчида аз онҳо натиҷагирӣ намоем.

Дар охир кӯшиш ба харҷ дода мешавад то модули универсалии технологияи истифодаи омилҳои этнопедагогиро коркард намоем. Он қисматҳои зеринро бояд дар бар гирад:

- қисмати методологӣ, ки аз талаботҳо ба низоми таҳсилот ва дар раванди он тарбия ва ташаккулдиҳии сифатҳои ватандӯстӣ дар хонандагон бармеояд;

- қисмати баҳодиҳӣ ба вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар раванди тарбияи ватандӯстии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилотӣ ташкил намуд;

- қисмати технологиро шаклҳо, методу воситаҳо ва пайдарҳамии маҷмуи амалҳо дар раванди кори тарбияи ватандӯстиро дар бар гирифта дар ин раванд ба мавқеи омилҳои педагогӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагон диққати махсус дода мешаванд.

Тибқи таҳқиқотҳои олимони дарёфт ва шинохти шахс ҳамчун «Ман», аз 2-3 солагӣ оғоз гардида мустақилияти худро дар «Ман худам», «Ман метавонам» ифода менамояд. Минбаъд кӯшиш ба харҷ медиҳад дар асоси донишу тасаввуротҳо ва азхудкунии маҳорату малакаҳои муайяни рафтор, ба доираи муносибатҳои иҷтимоӣ дохил гардида, доир ба муҳити ихотакардаи (кӯдакистон, зодгоҳ, деҳоту ноҳия, шаҳру кишвар) худ чун Ватан донишу маълумотҳоро аз худ намояд. Дар охири давраи томактабӣ (6-7 солагӣ) дар бораи Парчами давлатӣ, Нишон, Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, арзишҳои маънавию моддӣ, ҳифзи Ватан, табиат, ҳукуку уҳдадорӣҳо ҳуду атрофиён маълумот ҳосил намуда мафҳумҳои «Мо», «Оила», «Ман ва дигарон», «Мо ва дигарон», «Ҷамаи мо», «Ватан»-ро мувофиқи синнусол ва мавқеи иҷтимоӣ доништа мегирад. Ин раванд дар низоми таҳсилот ва давоми умр идома меёбад.

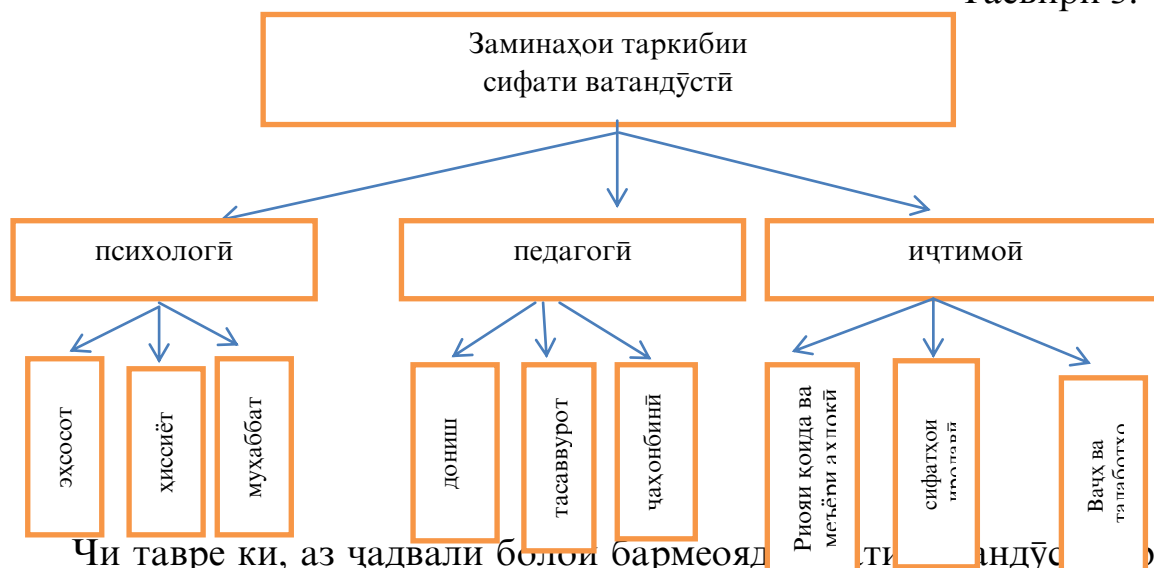
Минбаъд дар ҳар як зинаи таълимгирӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ мувофиқ ба синну соли хонандагон донишу тасаввуротҳо оид ба ватандӯстӣ сайқал дода шуда, ҳурмату эҳтиром нисбати оила, зодгоҳ, маҳалли зист, ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, Ватан, риоя намудани он,

анъанаҳои оилавию миллӣ, иду дилхушиҳо, эҳтироми калонсолон, риояи одоби муошират ва ғайраҳо омӯзонида мешаванд.

Қисми иттилоотӣ- технологияи таълим ва тарбияи ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ дар Стандартҳои таълимии фаннӣ, нақша ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, маҷмуи маводҳои таълимию – методии ёрирасон, ки аз тарафи давлат пешниҳод карда шудаанд, ба иҷрои вазифаҳои таълиму тарбиявӣ равона карда мешаванд. Амалӣ гардондани онҳо ба салоҳиятҳои касбии омӯзгорон алоқаманд буда, омилҳои этнопедагогӣ ҳамчун роҳ, воситаи иҷрои вазифаҳои таълиму тарбиявӣ шуда хизмат менамоянд.

Бояд қайд кард, ки фарҳанги маънавии халқи тоҷик, ки дар тарбияи ватандӯстии кӯдакону наврасон нақши муҳим мебозанд, заминаҳои таркибии худро доранд. Аз натиҷагирӣ ва таҳлили пурсишномаҳо, ки дар замимаҳо (2,3,4,5,6) ҷой дода шудаанд чунин бармеояд, ки ватандӯстӣ заминаҳо, асосҳои психологӣ, педагогӣ ва иҷтимоии худро доранд. Заминаҳои таркибии сифати ватандӯстиро мо таври зайл арзёбӣ намудем, ки онҳо мантиқан бо ҳамдигар алоқаманд буда дар ҳамаи давраҳои синну солии инкишофи шахсият зери таъсири раванди таъсиррасонии мақсадноки таълиму тарбиявӣ, ҳодисаҳои иҷтимоӣ бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ тағйиру такмил меёбанд.

Тасвири 3.

Чӣ тавре ки, аз ҷадвали болоӣ бармеояд, ки ватандӯстӣ аз ҷиҳати таъсиррасонии психологӣ, педагогӣ ва иҷтимоии шахс буда, онро ҷузъи таркибии

ахлоқ, сифатҳои ахлоқии шахсият ҳисобидан мумкин аст. Ватандӯстӣ ҳиссиёт, рафтор ва амали бошууруна буда, дар таркиби муносибатҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ ифодагари фарҳанги шахсӣ сифати иҷтимоӣ ва камолоти ақлию зеҳнӣ қабул карда мешавад. Байни фарҳанги шахсияту ватандӯстӣ робитаи мутақобила вучуд дорад ва ҳангоми тарбияи ватандӯстӣ насли ояндаи бофарҳангу ватанпарвар дар муассисаҳои таҳсилотӣ, оила ва ҷомеа тарбия карда мешавад.

Академик М.Лутфуллозода таъкид менамоянд: *“Мо таърихе дорем – пуришараф, дostonҳое дорем асотирию қаҳрамониро воқеӣ, ки ҳамаю ҳама шоистаи омӯхтани, ибрат гирифтанист. Ҳамин таъриху ҳамин дostonҳоро ҳамин қаҳрамони халқи азизамон, моро гушрас менамоянд, ки агар*

- пиндору кирдору гуфторат;
- дар фаъолияти ҳаррӯзаат;
- дар бедорию хобат;

- дар ниёдаю савориат ҳиссиёти ватану ватанхоҳӣ, ободиш мулку мулкдорӣ дошта бошем”... [102] ва медонем, ки онҳо чун шахсиятҳои бузургу шинохтаи таърихӣ бобати ҳифзи Ватан чӣ гуна қаҳрамоноҳро, ҷонбозиҳро намудаанд.

Ҳангоми кори таҳқиқотӣ зарурияти таҳқиқи масъалаи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагони синни наврасӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ-педагогӣ ба миён омад. Он аз ягонагии методологияи илмӣ ва мазмуну мундариҷа, мақсаду вазифаҳо ва марҳилаҳои кори илмӣ-таҳқиқотӣ бармеояд. Дар ин замина бояд Барномаи иҷтимоӣ- педагогӣ ба назария ва таҷрибаи амалии мардум дар тарбияи ватандӯстӣ таъяс намояд. Барномаи иҷтимоӣ -педагогӣ дар бар мегирад:

- азхудкунӣ ва такмилдиҳии маҷмуи донишҳо, тасаввуроту маълумотҳо оид ба Ватан, ҳиссиёт, сифату хислатҳои ватандӯстӣ;

- ҳамгиروي раванди тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ва хонавода бо истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар фаъолияти ҳаррӯзаи хонандагон;

- ворид намудани кулли омилҳои этнофарҳангӣ ба раванди тарбияи маънавӣ -ахлоқӣ, махсусан ватандӯстии хонандагон;

- мутобиқгардони омилҳои этнопедагогӣ бо талаботҳои ҷомеаи муосир дар тарбияи ватандӯстии хонандагон.

Амалигардони Барномаи иҷтимоӣ- педагогии мазкур дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон ба иҷрои вазифаҳои зерин нигаронида мегардад:

- бойгардони мазмун, шаклу усул ва воситаҳои тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифодаи омилҳои этнопедагогӣ;

- мусоидат намудан ба ҷамъоварӣ, таҳлилу баррасии нақши омилҳои этнопедагогӣ дар фарҳанги тарбиятии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ва волидони хонандагони онҳо;

- ташкил ва созмондиҳии заминаи корҳои таҷрибавӣ- озмоишӣ ва нишон додани роҳу усулҳои истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон ва натиҷагирӣ аз он, ки иҷрои ин амал, аз марҳалаҳои таҳхисӣ-педагогӣ муайянкунандаи вазъият оғоз гардида, дар асоси омӯхтану таҳлил намудани вазъи масъалаҳои таҳқиқшаванда минбаъд ба ҳисоб гирифта мешавад;

- арзёбии дониш, тасаввуроти наврасон оид ба омилҳои этнопедагогӣ, махсусан қаҳрамонҳои ватандӯсти халқи тоҷик, ва истифодаи зарбулмасалу афсонаҳои халқӣ, бозиҳои миллий, шеърҳои таронаҳои навозишию дустдорӣ, ки онҳо дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ва ҳиссиёту сифатҳои ватандӯстии наврасон мусоидат менамоянд;

- дар марҳилаи ташаккулдиҳанда арзёбии натиҷаҳои марҳилаи муқарраркунанда ва коркарду ворид намудани гунаҳои (вариантҳои) самарабахш ва арзишманд дар тарбияи ватандӯстӣ, ки дар раванди корӣ таҷрибавӣ -озмоишӣ озмуда мешаванд;

- танзим ва ислоҳу иловаҳо ба чорабиниҳо бахшида ба тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ;

- ҷустуҷӯй ва дарёфти роҳу усулҳои истифода аз омилҳои этнопедагогии ниёгон ва ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон дар тарбияи ватандӯстии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилотӣ ва хонавода;

- хулоса ва натиҷагирӣ аз кори таҳқиқоти назариявӣ ва амалии масоили мазкур ва коркарди хулосаю пешниҳодҳои илмӣ- педагогӣ ва методӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ ва волидони наврасон.

Барномаи иҷтимоӣ-педагогии “Тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ” ба риояи принципҳои зерин амалӣ карда мешаванд:

- муносибати мураттабӣ дар ташкили раванди тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ ва оила;

- ташкилу баргузориҳои чорабиниҳои фардӣ, гурӯҳӣ бо таъмин намудани таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтори хонандагони наврас;

- алоқаманд намудани самтҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ бо ташаккулдиҳии сифатҳои маънавӣ-ахлоқии тарбиягирандагон;

- баҳисобгирии хусусиятҳои ташаккулёбии ғояҳои ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ ва дигар сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ақлию зеҳнии хонандагон.

Таҳлили фаъолияти муассисаҳои таҳсилотӣ оид тарбияи ватандӯстии наврасон нишон дод, ки чунин шаклҳои кор истифода мегарданд ва нақши онҳо дар солҳои охир то андозае мавриди таҳқиқотҳои олимони ватанӣ гардидаанд:

- нақши осорхонаҳои таърихӣ- кишваршиносӣ;

- конференсияҳо;

- ҳафтаи таърих ва чорабиниҳо бахшида ба санаҳои таърихӣ;

- вохӯриҳо бо қаҳрамонони ҷангу меҳнат, иштирокчиёни барқароркунандагони соҳти конститутсионӣ (баъди ҷанги шаҳрвандӣ);

- бозиҳои ҳарбӣ – ватандӯстӣ;

- ташкилу баргузорӣ ва таъмин намудани иштироки хонандагон дар озмуни «Тоҷикистон ватани азизи ман» (дар муассисаҳои таҳсилотӣ, ноҳия, вилоят, шаҳр, ҷумҳурият);

- рӯзи таъсисёбии шаҳрҳо (Душанбе, Кӯлоб, Хучанд, Истаравшан), ноҳияҳо ва муассисаҳои таҳсилотӣ, ки таваҷҷуҳи зиёд ба таърих ва нақши онҳо дар пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангии муассиса, ноҳия, шаҳр ва ҷумҳури арзёбӣ карда мешаванд;

- дар чорабиниҳо бахшида ба ҳодиса, воқеаҳои сиёсӣ ва ҷашну идҳои сиёсӣ касбӣ, шинос намудан бо арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ба амалҳои кадршиносии ватандӯстона сарфароз гардонида шахсони арзишманд аз тарафи давлат ва ҳукумати кишвар ва мақомотҳои соҳавӣ: ба мукофотҳои давлатӣ дар ҳифзи сарҳад, ёдгориҳои таърихӣ, ҳифзи молу мулки давлату шаҳрвандон ҷасорату қорнамоӣ дар меҳнат ва рӯйдодҳои иҷтимоӣ, иштирок дар озмунҳои касбӣ, иҷрои сурудҳои ватандӯстӣ ва ғайраҳо;

- воҳӯриҳо бо афсароне, ки муассисаҳои таҳсилотӣ хатм ва хизмати Модар- Ватанро бошарафонаю сарбаландона иҷро намуда сазовори мукофот, эътибору обрӯӣ, ифтихори халқи худ гардидаанд ва ғайраҳо.

Ҳангоми суҳбату воҳӯриҳо бо омӯзгорону волидон, хонандагону шахсони шинохтаи маҳалли муассисаҳои таҳсилотӣ муайян гардид, ки ташкилу баргузориҳои озмунҳои «Волидайнӣ беҳтарин», «Оилаи беҳтарин», «Маҳаллаи беҳтарин», шанбегию ободкориҳо, ки дар онҳо наврасону ҷавонон иштирок намуда, ҳиссиётҳои гуворою ҳаловатбахшро аз сар мегузаронанд ва худро як ҷузъи ҷудонашавандаи чорабиниҳои тарбиявии хонавода, муассисаи таҳсилотӣ, маҳалла, шаҳр ва кишвари ободи худ – Тоҷикистони азиз ҳисоб менамоянд. Онҳо аз дастовардҳои Ватан, шаҳру деҳа, мактабу хонаводаи худ ифтихор менамоянд. Иштирок дар чунин чорабиниҳо воситаи ифтихор аз Ватан, мактаб, хонавода, омӯзгори ва пайвандонро тарбия менамояд.

Дар раванди кори таҳқиқотӣ мо кӯшиш намудем нақши чорабиниҳоро бахшида ба тарбияи ватандӯстии хонандагон дар раванди

корҳои беруназдарсӣ таҷлили назар намоем. Маълум гардид, ки қабул карда шудан ва амалигардонии *“Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 ва то соли 2030”* [29] мавриди таҳқиқотҳои педагогӣ -психологӣ ва линводидактикӣ-филологӣ, сотсиологӣ гардида, барои таъмин намудани самарабахшии онҳо ба назария ва амалияи этнопедагогикаи халқи тоҷик дар низоми забонамӯзии хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ шароити имкониятҳои муҳимро ба миён овардааст. Аз таҳлили Стандартҳои таълимии забонҳои русӣ ва англисӣ, барномаҳои таълимию методӣ, таҷрибаи омӯзгорон чунин бармеояд, ки дар забонамӯзӣ ва ташаккулдиҳии маҳорату қобилияти нутқронии забонамӯзон аз маводҳои этнопедагогӣ зиёд истифода бурда мешаванд. Ин маводҳоро на танҳо воситаи ҳавасмандгардонии хонандагон ба забонамӯзӣ, инчунин самарабахшии раванди таълим, рушди тафаккур ва воридшавӣ ба низоми ҷаҳонишавии таҳсилотро таъмин мекунанд. Таҳия ва бозгӯ нақлу ҳикояҳо аз табиати нотақрори Тоҷикистон, одату анъанаҳои миллӣ, тарзи либоспӯшию одоби муошират ва дигар арзишҳои маънавию моддии кишвар бо забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамчун воситаи тарбияи ифтихор аз таърихи фарҳанги дирузу имрӯзи ватан хизмат намуда, ба тарбия ва ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ мусоидат менамоянд.

Ҳангоми интиҳоб намудан ва истифодаи маводҳои этнопедагогӣ дар раванди чорабиниҳои беруназсинфӣ, аз он ҷумла омӯхтани забонҳои хориҷӣ ҳамчун омили муҳими тарбияи ватандӯстӣ чунин талаботҳои дидактикӣ риоя карда мешаванд.

1. Ташаккулдиҳии шуури ватандӯстӣ, ки он се унсуро дар бар мегирад: : дониш, азхудкунии дониш, қойда ва меъёрҳои муошират ва муносибатро дар зерхати риояи одоби тоҷиконаро дар бар мегирад ва онҳо дар раванди кори тарбиявӣ амалӣ гардонда мешаванд. Ба зерсохтори унсури якум донишҳои хонандагон доир ба далелҳои шаҳрвандӣ, ҳуқуқ, фарҳанг, таърих, ки он далелу мисолҳо, рӯйдодҳои

таърихӣ ва фарҳанги миллӣ, ки хонандагон меомӯзанд дар раванди таълим аз худ мекунад ва омӯзгорон онҳоро ба хонандагон дастрас менамояд, нисбат дода мешавад. Ин донишҳо, ки мазмуну муҳтавои худро аз барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, маводҳои методию таълимӣ мегиранд, дар раванди ташкилу гузаронидани дарсҳо, корҳои тарбиявии беруназсинфӣ махсус ташкилкардашуда аз тарафи омӯзгорони фанҳои таълимӣ, роҳбарони синфҳо, Созмонҳои талабагӣ роҷеъ ба мавзӯҳои ватандӯстӣ аз тарафи худи донишомӯзон таҳия ва муаррифӣ карда мешаванд. Ин мавзӯҳо метавонанд дар бар гиранд маводҳо дар мавзӯҳои «Рамзҳои давлатии Тоҷикистон ва таърихи онҳо», «Қаҳрамонони халқи тоҷик», «Номи қаҳрамонон ҷовидон бод!», «Занони тоҷик дар майдонҳои ҷангу меҳнат», «Қаҳрамонони Тоҷикистон», «Парафшон бод Парчами Тоҷикистон» ва ғайраҳо. Донишҳо оид ба ватандӯстӣ барои амалкарди хонандагон дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёти кӯмак расонда, омили муҳими шаклгирии донишу тасаввуротҳо нисбат ба ҳодисаю рӯйдодҳои минбаъда мегарданд.

2. Муносибати мусбат нисбати далелу дигаргуниҳои таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон, ки ба ин ҷашнҳои касбии кормандони соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангиро ворид намуда, дар ташкилу баргузориҳои ҷорабиниҳо, иду ҷашнвораҳо ворид намуда дар тарбияи ҳиссиёт, шуур ва рафтори маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан ватандӯстии хонандагон истифода бурда мешаванд. Бояд таъкид кард, чунин ҷорабиниҳо имконият медиҳанд, омӯзгорон ҳаёти пурмазмуну шавқовар, пур аз таассуроту хотираҳои некро бо хонандагон таъмин намоянд ва онҳо маҳорату қобилиятҳои эҷодкорӣ, ташкилотчигӣ, пешсаф (лидер) будан ташаккул диҳанд.

3. Таъмин намудани фаъолнокӣ, ки унсuri муҳими шуурнокии ватандӯстӣ мебошад ва самти муайянкунандаи ҳисси ватандӯстиро дар бар мегирад.

4. Дар тарбияи ватандӯстӣ роҳу усул ва воситаҳои мақсадноки таъсиррасонӣ набояд бо истифодаи усулҳои зӯрӣ, маҷбуркунӣ, тарс, таҳқиру озордиҳӣ асосёфта мавриди истифодабарӣ нагарданд. Зӯроварӣ, яъне хушунат, зулми равонию ҷисмонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва амалу рафтори ватандӯстонаи наврасон нораво аст. Онҳо метавонанд сабаби ба миён омадани низоъ, ихтилофҳо, бадбинӣ, духурдагии ақидаю амалҳо, ранҷидан, хашмгинӣ ва дигар ҳолатҳои номатлуби эҳсосотӣ гардида ба осебёбии равонӣ ва минбаъд шаклгирии сифатҳои номатлуби зиддиичтимоӣ оварда расонанд. Нависандаи бузурги рус Л.Н.Толстой, ки яке аз тарғибгарони безӯроварӣ (бидуни хушунат) тарбия намудани инсон буд ва чунин таъкид намудааст: *«Ҳар гуна зӯроварӣ инсонро зиннат намебахшад, балки ӯро меранҷонад, хашмгин месозад. Бинобар он танҳо бо роҳи ғайризӯрӣ метавон зиндагии баъзе одамонро сомон бахшид. Ақидаи он ки баъзеҳо бо роҳи зӯрӣ зиндагии одамонро сомон мебахшанд, гумроҳист, беш аз ин гумроҳон бо ин роҳ рафта некро аз бад фарқ мекардагӣ мешаванд»* [102,134].

Дар пешрафту коркарди назария ва амалияи сиёсати безӯроварӣ пешвои халқҳои Ҳиндустон Мухандас Карамчанд Гандӣ, ки бо таҳаллуסי Махатма Ганди машҳур гардидааст, ҳиссагузорӣ намудааст. Ӯ дар ташаккули концепсияи тарбия безӯроварӣ (бидуни хушунат) нақши муҳим бозидааст. Масъалаи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқ Бобоева М.Р. мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифта, арзишмандии худро дар ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии хонандагон исбот намудааст.

Аз натиҷагирӣ аз марҳилаи таҳхисӣ-педагогӣ, яъне муайянкунандаи сатҳи донишу маълумотҳои этнопедагогии омӯзгорон ва таҷрибаи истифодаи онҳо дар тарбияи ватандӯстии хонандагон аз тарафи омӯзгорон зарурияти муайян кардани сатҳи маълумотҳои хонандагон оид ба масоили таҳқиқшаванда ба миён омад.

Маълум аст, ки пешрафт, ноил шудан ба дастовардҳои арзишманд ба хоҳиш, шавқу рағбат, маҳорату қобилияти омӯзгорон алоқаманд аст,

ки онҳо чузъи таркибии салоҳияти касбии онҳоро муайян менамояд. Бинобар ин дар рафти кори озмоишӣ-таҷрибавӣ мо кӯшиш намудем муносибати омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ро дар тарбияи ватандӯстии хонандагон бо истифодаи маводҳои этнопедагогӣ арзёбӣ намоем. Иҷрои ин мақсад бо роҳҳои зерин амалӣ карда шуданд:

- суҳбат бо омӯзгорон ва баррасии мақсаду вазифаҳои кори таҳқиқотӣ дар доираи нақшаи таҳияшуда;
- омӯхтан ва таҳлили нақшаи чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ оид ба тарбияи ватандӯстии хонандагон;
- рӯзнома ва қарорҳои маҷлисҳои волидон дар давоми солҳои хониши солҳои 2020-2021, 2021-2022, 2022-2023, ва 2023-2024, иштироки бевоситаи маъмурияти муассисаҳои таҳсилотӣ, теъдоди волидон ва даъватшудагон;
- ҳисоботи солони роҳбарони синфҳои V-IX, ҷонишинони сарвари муассиса оид ба корҳои тарбиявӣ, аз он ҷумла оид ба чорабиниҳои ба тарбияи ватандӯстӣ бахшидашуда;
- дафтари қайди ҳамкориҳо бо волидон оид ба тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ, махсусан тарбияи ватандӯстии хонандагон ва ғайраҳо.

Иҷрои ин амал нишон дод, ки аввал, сатҳи дониш ва маълумотҳои омӯзгорон оид ба мақсаду вазифаҳо, роҳу усулҳо, методҳои тарбиявии маънавӣ-ахлоқӣ, истифодаи арзишҳои этнопедагогӣ хеле маҳдуд ҳастанд. Сониян, на ҳамаи онҳо дониш, маҳорату қобилияти комил барои ташкилу роҳбарӣ ба чорабиниҳои беруназсинфӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо доранд. Охири ин маҳдудиятҳо барои таъмин намудани шароитҳои иҷтимоӣ педагогӣ барои тарбияи ватандӯстии наврасон имконияти кофӣ намедиханд. Муҳимтарин самти фаъолияти омӯзгор ин доштани вазҳ, маром ё худ ангезаи ботинӣ (мотивҳо) аст, ки барои ноил гардидан ба мақсаду вазифаҳо омӯзгорро водор мекунад.

Ҳангоми мушоҳида, суҳбат, таҳлили чорабиниҳо оид ба тарбияи ватандӯстӣ, инчунин аз хуҷҷатҳои дар боло зикргардида маълум шуд, ки омӯзгорони фанҳои забони модарӣ, забонҳои хориҷӣ (русӣ ва англисӣ),

таърих оиди роҳу воситаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва дар раванди он истифодабарии маводҳои этнопедагогӣ маълумоти мутааллиқ ба фанҳои таълимии худро доранд. Онҳо таъкид намуданд, ки дар дарсҳо ва чорабиниҳои беруназсинфӣ мувофиқи мавзӯ, мақсаду вазифаи дарсҳо аз омилҳои этнопедагогӣ истифода мебаранд. Омӯзгорони синфи фанҳои табиӣ, махсусан биологӣ-табиатшиносӣ арзёбӣ намуданд, ки , олами набототу ҳайвонотро чун воситаи тарбияи ватандӯстӣ дар дарсҳо ва берун аз он мавриди истифодабарӣ қарор медиҳанд. Омӯзгорони фанҳои химия, физика, математика бо номбар кардани номи мутафаккирону муҳаққиқони соҳаи фанҳои таълимии худ маҳдуд гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки аз 98 нафар омӯзгорони пурсидашуда 32 нафар дар сатҳи паст, яъне 30%, 49 нафар дар сатҳи миёна, яъне 50% ва 18 нафар дар сатҳи баланд, яъне 20% майлу рағбат ё худ ангеza барои ташкилу роҳбарӣ ба чорабиниҳо бахшида ба тарбияи ватандӯстии хонандагонро доранд.

Боиси таассуф аст, ки на ҳамаи омӯзгорон аҳамияти истифодаи омилҳои этнопедагогиро дар тарбияи ватандӯстии наврасон ба таври қонеъкунанда тавзеҳ дода тавонистанд. Аксарияти онҳо кӯшиш намуданд нақши омилҳои этнопедагогиро дар ташкили раванду кори таълиму тарбиявии фанни омӯхташаванда ва дар ҷараёни он таъмин намудаи иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ, рушди умумии шахсияти хонандагон аҳамиятнок арзёбӣ намоянд. Ин амали омӯзгорон гувоҳи он аст, ки онҳо дар шароити кунунии пешрафти ҷомеа ва иҷрои вазифаҳои дар пешгузоштаи давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон оид ба масъалаи тарбияи ватандӯстии хонандагон бо таври ҷиддӣ муносибат намеkunанд. Минбаъд барои болоравии маърифати ҳуқуқии хонандагон бо истифода аз роҳу воситаҳои таъсиррасонии мақсаднок бояд кӯшиш намоянд. Мунтазам сатҳи дониш, маҳорату малакаҳои касбии худро бо усули худомӯзӣ, омӯхтан ва ҷамъбаст кардани таҷрибаи пешқадам, бо таври эҷодӣ истифода бурдани технологияи муосири таълиму тарбиявӣ такмил диҳанд.

Ба андешаи мо онҳо чунин меҳисобанд, ки барои ноил шудан ба роҳу усул, воситаю омилҳои арзишманди тарбияи ватандӯстии хонандагони наврас, шууру маърифати ҳуқуқӣ, маърифату ҳиссиёти ватандӯстӣ онҳо омӯхтани маводҳои таълимӣ, ки дар Стандартҳои таҳсилотӣ, барномаҳои таълимии фаннӣ, китобҳои дарсӣ, дигар маводҳои методии ёрирасони арзи вучуд дошта кифоягӣ хоҳанд кард.

Инчунин муайян гардид, ки омӯзгорон истифодаи омилҳои этнопедагогиро дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан дар тарбияи ватандӯстии хонандагон бо муҳити хонавода ва маърифату фарҳанги педагогии волидон ба қадри зарурӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намеkunанд, дар сатҳи зарурӣ истифода намебаранд, ки ин алоқаманд аст ба:

- кам, нокифоя будани шавқу рағбати наврасон ба омилҳои этнопедагогӣ;

- ворид гардидани таъсири технологияи иттилоотӣ-иртиботии муосир ба олами маънавии хонандагон;

- бо таври зарурӣ нашр ва дастраси доираи васеи омӯзгорон нагардидани таҷрибаи истифодаи маводҳои таълимию методӣ оид ба масоили таҳқиқшаванда;

- камарзиш гардидани маводҳои этнопедагогӣ дар раванди тарбия;

- вақти худро дуруст истифода бурда натавонистани омӯзгорон; таъсири муҳочирати меҳнатӣ ва ғайраҳо.

Дар қисмати ташаккулдиҳандаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ ва тадбиқи Барномаи назариявии таҳиягардида маҷмуи шароитҳои иҷтимоӣ-педагогии истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон таъмин карда мешуд, ки ин амалро роҳандозӣ намудани барномаи махсуси истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагон номидан мумкин аст. Бахши аввали барнома ба самтҳои асосии кор бо омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ пойгаҳӣ бахшида шуда, ҷиҳати амалӣ намудани иҷрои вазифаҳои тарбияи ватандӯстии наврасонро бо истифодаи омилҳои этнопедагогии дар модул нишон додашударо дар бар мегирифт. Дар амалӣ гардондани

бахши аввали барнома бояд самти фаъолияти амалии омӯзгорон роҷеъ ба масоили таҳқиқшаванда тағйир дода шуда, таъмин намудани болоравии фаъолнокӣ ва ишғол намудани мавқеи фаъол дар таълиму тарбия, баландбардории сатҳи донишҳои этнопедагогӣ ва маромнокии фаъолияти касбӣ, такмилдиҳии сатҳи маърифату маълумотҳои шахсӣ оид ба тарбияи ватандӯстиро бояд дар бар мегирифт.

Бахши дуюми барнома кор бо хонандагони синфҳои 7, 8 ва 9 –ро дар бар гирифта дар асоси баҳисобгирии сатҳи дониш, тасаввурот, майлу рағбат ва маҳорату малакаҳои онҳо, ки дар марҳилаи муайянкунанда ба даст оварда шудаанд, омода карда шудаанд. Дар амалигардони ин қисмати барнома истифодаи шароитҳои махсуси иҷтимоӣ, психологӣ, педагогӣ ва фарҳангӣ ва аз ҷиҳати маърифатӣ муҳим, ки ба тарбия ва ташаккули ҳиссиёт ва сифатҳои ватандӯстии хонандагон мусоидат менамоянд, дохил карда шуданд.

Дар бахши охирин, яъне сеюм, ҳамкорӣ бо хонавода волидону пайвандони хурду бузургсолро дар назар дошт. Чи тавре ки, дар боло борҳо такид гардидааст, оғозу сарчашмаи таъсири омилҳои этнопедагогӣ оила буда, дар ҳамаи давраи замонҳо ва имрӯз низ оила, мактаб, ҷомеа дар тарбия, таълим ва инкишофи шахсияти кӯдакону наврасон, ҷавонону аъзоёни ҷамъият мақсаду вазифаҳои ягона дошта ин амал дар тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун хати меҳварӣ қобили қабул гардидааст.

Мо омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ пойгаҳиро бо барномаи таҳқиқотӣ бо таври возеҳу фаҳмо шинос намуда роҳу усулҳо ва шаклгирии кор оид ба амалӣ намудани онро мавриди муҳокима қарор додем. Ин амал бояд иҷрои вазифаҳои зеринро барои тарбияи ватандӯстии хонандагони наврас мусоидат мекард ва он аз тарафи омӯзгорон иҷро карда мешуд:

- бой гардондан, такмил додан ва дар амал истифода бурдани дониш, тасаввурот ва маҳорату малакаҳои тарбияи ватандӯстӣ бо истифодаи омилҳои этнопедагогӣ;

- эътироф намудани омилҳои этнопедагогӣ ва этнофарҳангии халқи тоҷик ҳамчун воситаи таълиму тарбияи насли наврас дар зерхати талаботҳои пешрафти ҷомеа ва ҳифз кардани онҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ, бархурди фарҳангҳо;

- фаъолсозии мавқеи шахсии омӯзгорон дар тарбияи ватандӯстии хонандагон ва волидони онҳо.

Албатта тарбияи шахрвандӣ -ватандӯстии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти тибқи талаботи Стандартҳои давлатии таҳсилот, барномаҳои таълимии фаннӣ, тақсимои мавзӯҳо ва соатҳои таълимӣ дар синфҳо барои ҳафта дар синфҳои 5,6,7,8 ва 9 муассисаҳои таҳсилоти аз фанни таърихи халқи тоҷик, таърихи умумӣ, инсон ва ҷомеа пайгирӣ карда мешаванд. Фаъолияти сохторҳо ва муҳтавои онҳо дар таҳқиқоти Давлатзода Ҷ. таҳлил ва баррасӣ карда шудаанд. Инчунин Давлатзода Ҷ. кӯшиш намудааст, хусусиятҳои нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ аз фанҳои таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумиро дар самти тарбияи шахрвандӣ – ватандӯстии хонандагон муфассал ва аз нигоҳи илмӣ-методӣ таҳлилу баррасӣ намояд. Инчунин мувофиқат кардани онҳо ба риояи меъёрҳои дидактикиро мавриди арзёбӣ қарор додааст. Бинобар ин мо дар раванди кори таҳқиқотӣ баррасии нақш ва мақоми омӯзиши фанни таърих, методҳои интерактивӣ нисбати таълими фанни таърих ва нақши онҳо дар тарбияи шахрвандӣ- ватандӯстии хонандагон ва шароитҳои педагогии ин равандро дар муассисаҳои таҳсилоти сарфи назар намудем. [53,185-254].

Тарбия ватандӯстии наврасонро бе дониستاني қаҳрамонони халқи тоҷик, ки образи онҳо дар афсонаҳо, достону ривоятҳои халқӣ тасвир карда шудаанд, тасаввур кардан душвор аст. Ин образҳо дар шакли образҳои бадеӣ, нақлҳои ривоятӣ, достону афсонаҳо аз насл ба насл дода шуда, қисме аз онҳо ба маҷмуи маводҳои таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ барои фанҳои забони модарӣ, адабиёт, таърихи халқи тоҷик ворид гардидаанд. Ҳатто аз қадимулайём то имрӯз мардум номҳои қаҳрамонони халқӣ, ки дар ҳифзи Ватан, пойдору

устуворгардони давлату миллати хеш шуҳратманд гардидаанд, барои хифзи диёру миллат ҷонсупориҳо намуданд, фаромӯш накардаанд ва дар оянда низ ному амалҳои онҳоро пос медоранд. Бинобарин мо кӯшиш намудем муайян намоем, ки дар низоми таҳсилоти муосир аз муассисаҳои таълимии томактабӣ то муассисаҳои олии касбӣ ва дар тамоми зинаҳои мутаассилии таҳсилот дар бораи қаҳрамонони халқи тоҷик, иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва барпокунандагони соҳти давлати конститутсионии Тоҷикистон, қаҳрамонони меҳнату шахсони шоистаю соҳибэҳтироми кишвар ва маҳалли зист кадом маълумотҳо дода мешаванд. Иҷрои ин амал яке вазифаҳои тарбияи ҳештаншиносӣ, ватандӯстӣ ва ҳисси ифтихор аз фарзандони шоистаи ватани худ мебошад. Бинобарин мо кӯшиш намудем донишу тасаввуротҳои наврасонро оид ба қаҳрамонони ватандӯсту ватанпарвари халқӣ, ки онҳо метавонанд намунаи ибрати нек, сарчашмаи ифтихори миллӣ, илҳомбахши шаклгирии ҳиссиёт ва сифатҳои ватандӯстии наврасон шуда метавонанд, пурсиши ҷифоҳиро гузаронида аз он натиҷагирӣ намоем. Чунин пурсишномаро таҳия ва назарпурсиро бо наврасони барои кори таҳқиқотӣ гурӯҳчин карда шуда ташкил намоем, ки дар он хонандагони синфҳои 7-9-и муассисаҳои таҳсилоти оғзаӣ иштирок намуданд.

Идрок ва баҳодиҳӣ ба сифатҳои шахсиятии қаҳрамонҳои халқӣ, ки мо номгӯй замон, макон ва таълимоту ғояҳои онҳоро ба хонандагон ошно намудем, ба синну сол, сатҳи донишу тасаввуротҳо, муҳит ва хусусияти фаъолияти тарбиявии муассисаҳои таҳсилотӣ, омӯзиши ғанҳои забони модарӣ, адабиёт, таърих, майлу хоҳиши донистагирии иштироккунандагон ба ҳисоб гирифта шуданд. Ташкилу баргузори чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ, таъсири васоити ахбори умум, волидон, тамошои маводҳои намоиши маълумотдиҳанда дар бораи қаҳрамонони халқи тоҷик, шиносоии қисме аз хонандагон ба китоби «Ҷеҳраҳои мондагор»-и Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва ғайраҳо вобаста мебошанд.

Маълум гардид, ки хонандагони муассисаҳои таҳсилоти оид ба қаҳрамонони халқи тоҷик, Қаҳрамонони Тоҷикистон, Қаҳрамонони Ҷанги бузурги Ватании солҳои 1941-1945 дар замони Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ, қаҳрамонони меҳнати сотсиалистӣ, иштирокчиёни барпокунии сохти давлатдорӣ конституционӣ дар Тоҷикистон, шахсони соҳибэҳтирому баруманди кишвар маълумотҳои умумӣ доранд. Тибқи натиҷаи пурсишномаҳои шифоҳӣ ва хаттӣ сарчашмаи ин маълумотҳоро ташкил намуданд:

1. Омӯзиши фанни таърих.
2. Чорабиниҳо бахшида ба рӯзи Ғалабаи халқҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар Ҷанги бузурги Ватанӣ.
3. Номгузори кӯча, маҳалла, деҳа, ноҳия, муассисаҳои таълимию истеҳсоли ва ғайраҳо.
4. Саёҳат ба осорхонаҳои таърихӣ- кишваршиносӣ дар шаҳрҳо, минтақаҳо.
5. Осорхонаҳои мактабӣ.
6. Хондани асарҳои бадеӣ -таърихӣ ва тамошои маводҳои намоишӣ: филмҳои бадеию ҳуҷҷатӣ, наворҳо бахшида ба ҷашнҳои таърихӣ, идҳо, чорабиниҳои фарҳангии сиёсӣ ва ғайраҳо.
7. Иштирок дар чорабиниҳои сиёсӣ таърихӣ фарҳангӣ- иҷтимоӣ дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти, ноҳия, кишвар ва ғайраҳо.

Бояд қайд кард, ки ҳамаи сарчашмаҳо ва чорабиниҳо оид ба тарбияи ватандӯстии хонандагон мазмун мақсад ва вазифаҳои бо ҳамдигар мантиқан алоқамандӣ дошта, онҳо дар асоси риоя намудани принципҳои умумипедагогӣ ташкилу баргузор мегарданд, натиҷагирӣ ва баҳодиҳӣ карда мешаванд.

Чи тавре ки, дар боло таъкид гардид ватандӯстӣ аз донишмандони таърихи ватандӯстонаи қаҳрамонони халқи тоҷик, одату анъанаҳои ифодагари сифатҳои ватандӯстӣ сарчашма гирифтааст, ки ин қаҳрамонҳои асрҳо хонавода, халқро муттаҳид ва ба тараққиёту пешравӣ роҳнамоӣ кардаанд. Онҳо дар таъриху тамаддуни ҳар як халқ дар

достону ривоятҳои мардумӣ мутаалиқ ба таърих, хусусиятҳои миллӣ, тарзи зиндагӣ, ҷаҳонбинию муҳокимаронӣ ё худ ҳуввияти милли он дар образи бадеӣ тасвир ёфтаанд, ба тори назм ва наср кашида шудаанд. Ба монанди асари адиби гурҷӣ Ш. Руставели «Паҳлавони пӯсти палангпӯш», ривояти халқии қирғиз «Манас», хамосаи «Гурӯғлӣ», дар тоҷикон қиссаҳои қаҳрамони «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ ва ғайраҳо, ки онҳо ба ҳазинаи тиллоии тамоми халқҳои дунё ворид гардидаанд.

Дар педагогикаи мардумӣ қаҳрамонҳои ривоятӣ, афсонаҳо, достонҳо аз насл ба насл ҳамчун намунаи ибрати ҷавонмардию ватандӯстӣ дода шуда, онҳо ҳамчун идеал ва ифтихору сарбаландӣ қабул гардидаанд. Идеал намунае мебошад, ки ҳар як наврасону ҷавонон дар гуфтор, рафтор ва фаъолияти зиндагии худ ба онҳо талаботи тақлид ва пайравӣ намуданро пайдо мекунанд. Нависандаи бузурги рус Л.Н.Толстой таъкид намудааст, ки «идеал сифати роҳнамоест. Бе он самти устувор нест ва самт, ки нест зиндагонӣ ҳам нест». Идеалҳо, ки ба ибрати шахсиятҳои бузург асос ёфтаанд, роҳу усули таъсиррасонии психологӣ- педагогӣ ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори шахс аст. Самти муҳими истифодаи роҳу усули ибрат, намунаи шахсии амалҳои ватандӯстонаи шахсиятҳои муътабар, қаҳрамонони шинохтаю эътирофгардидаи мардумиро ташкил медиҳад. Хоҳиш ва майлу рағбати ба онҳо монанд будан, худро бо онҳо айният додан (худмонандкунии шахсӣ), тақлид кардан ба гуфтору пайкор ба наврасону ҷавонон зиёдтар хос мебошад.

Дар тарбияи ватандӯстӣ дар ҳамаи даври замонҳо ва марҳилаҳои инкишофи ахлоқию маънавӣ, ҷисмонӣю иҷтимоии кӯдакону наврасон намунаи ибрат шуда метавонанд: зиндагиномаи шахсиятҳои шинохтаи илму маърифат, санъату сиёсат, қаҳрамонони асарҳои бадеӣ, волидайн, омӯзгорон, ҳамсолон, муҳофизони Ватан, дасткушодию саховатпешагии бузургсолон ва ғайраҳо.

Бо мақсади муайян намудани сатҳи тасаввурот, маълумот ва донишҳои наврасон дар муассисаҳои таҳсилотии пойгаҳӣ мо тибқи

барномаи таҳиякардаи хеш кори озмоишӣ суҳбат гузаронида, маводи махсус коркард ва мавриди истифодабарӣ қарор додем. Ҳангоми интихоби маводҳо барои кори озмоишӣ мо ба ҳисоб гирифтем, ки асари бунёдии Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Б.Ғафуров бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо шарафи чашни 30 солагии Истиқлолияти давлатӣ ба ҳар як хонаводаи тоҷикистониён тухфа карда шуданд. Инчунин бахшида ба 115 солагии ин фарзанди фарзонаи миллат озмуни ҷумҳуриявӣ «Тоҷикон дар масири таърих» бо иштироки донишомӯзони ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти кишвар, зиёиёну шахсони синну сол ва касбу ҳунароҳои мардум баргузор гардид. Ин озмун дар олами маънавӣ, донишомӯзӣ, ҳиссиёту сифатҳои ватандӯстӣ сокинони кишвар таҳаввулоти арзишмандро ба вуҷуд овард.

Пешвои миллат 26 декабри соли 2018 дар Паёми навбатии худ ба маҷлиси миллӣ ва намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуда буданд: «Таърихи пурифтихори халқи тоҷикмактаби бузурги худшинохтист ва мо вазифадорем, ки бо он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшонӣ, қаҳрамониву далерии гузаштагони худро омӯзем ва онро ҳамчун ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем».

[135]

Мардуми кишвар ва махсусан толибилмони муассисаҳои таҳсилотӣ мо имрӯз ва ҳам айёми омодагию баргузорӣ ба озмуни «Тоҷикон дар масири таърих» ва ҳам ҳаёти минбаъдаи худ ба ин асари пурарзишу бунёдӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, онро мутолиа кардаву ғояҳои худшиносиву ватандӯстии худро такмил додаанд ва ин раванд дар оянда низ идома хоҳад ёфт. Чунки раванди тарбия ва ташаккулдиҳии ҳислат ва сифатҳои ватандӯстӣ вобаста ба синнусол, мавқеи иҷтимоӣ ва дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ тағйиру такмил меёбанд. Вале онҳо аз ғояҳои ватандӯстонаи миллӣ, ки дар ҳамаи давраи замонҳо дар руҳи равони халқ ҷойгир шудаанд, сарчашма гирифта дар рафтору амалҳои бошууронаи хурду бузург зоҳир мегарданд.

Тасаввуроту донишҳои амиқ оид ба қаҳрамонҳои гузаштаи дур ва наздики тоҷикон як дарси бузург ва арзишманди ватандорӣ буда, барои дар қисми озмоишӣ- таҷрибавии кори таҳқиқот ҷадвали зеринро таҳия намудем ва мавриди истифодабарӣ қарор додем. Албатта ҷадвали мазкурро комил ва ҳатмӣ ҳисобидан ғайриимкон аст. Чунки дар он маводҳо, маълумотҳо дар асоси баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолии хонандагон, маълумоти донишҳои пештараи онҳо интиҳоб ва пешниҳод гардидаанд. Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти пойгоҳӣ, таҳқиқотгарони оянда метавонанд аз он истифода баранд, бо ворид кардани қаҳрамонон аз ривояти дostonҳо, ҳаёту зиндагии ҷомеаи имрӯза бой намоянд, такмил диҳанд. Ҳангоми таҳия ва истифодаи ҷадвал зиёдтар бо маводҳои таърихӣ кишваршиносии маҳалли зист, ёдгориҳои таърихӣ, нақлу ривоятҳои бузургсолон ва ғайраҳо гунаҳои (вариантҳои) нави арзишмандро мавриди таҳия ва истифодабарӣ қарор диҳанд.

Ҷадвали 3.

Т/р	Қаҳрамонони халқи тоҷик	Замон	Макон	Таълимот, ғояҳо
1	Куруши Кабир, Асосгузори империяи Ҳахоманишиҳо	(559-530 то м.)	Қисмате аз китъаҳои Осиё, Африқо ва Аврупо дар нуфузи худ дошт.	Падари таърих Ҳеродот ба илму фарҳанг пайванд будани мардумро дар аҳди Ҳахоманишиҳо хотирнишон сохта, дар рӯҳияи хирад-варзӣ, инсонсолорӣ ва ростгӯӣ тарбия намудани ҷавононро аз асосатҳои ин хонадони таърихӣ донистааст. (ниг.: Ҳеродот. Таърихи. Техрон (бид. соли нашр). с. 99 – 101).
2	Дорюши Кабир	522-486 пм.- ҳукмронияш	Империяи Ҳахоманишиҳо	Шоҳанхоҳи иқтидорманди Ҳахоманишиҳо, ки дар таърихи тамаддун аввалин маротиба «Созишномаи ҳуқуқи башар»-ро эълон намуд.
3	Спитамен	370- 328	Империяи Ҳахоманишиҳо	Парчамбардори ҷодаи озодиву истиқлол ва барои озодии Ватан муборизаи беамон эълон кард.
4	Катан ва Овсен	328-327	Бохтар	Онҳо дар мубориза ба муқобили Искандари Мақдунӣ дар солҳои 328-327 пм., фаълоне иштирок намуданд.
5	Муғия	Соли 104 пм	Водии Фарғона	Ихшид ва сарлашқари ориёии Фарғона, ки зидди истилоҳкориҳои Чин дар соли 104

				пм., мубориза бурда истиқлоли ватанашро дифоъ намудааст.
6	Сурина (Сурен)	84-53 пм	Таваллуд Суғд. Давлати Портҳо (Ашкониён)	Сарлашқари портӣ, ки дар ҷанги Ҳаррон (Карра) соли 53 пм., қаҳрамони бемисл нишон дода лашқари Римро тору мор намудааст.
7	Ардашери Бобакон	180-241	Империяи Сосониён	Асосгузори империяи Сосониён
8	Баҳроми Чубина	Соли та- валлуд ав.асри VII, вафот 592	Империяи Сосониён	Сарлашқари машҳури форс, ки бар зидди туркон солҳои 588-590 қорнамоӣ нишон дода душманро шикаст додааст.
9	Деваштиҷ	Тавал. асри VII, вафот с.722	Сарғаҳи За- рафшон, Панҷакенти бостон, Самарқанд	Бар зидди истилогарони араб мубориза бурдааст.
10	Беҳзодон Пурвандод Ҳурмузд (Абӯмуслими Хуросонӣ)	718/719- 755	Исфаҳон (Эрон)	«Ман модари дигар дорам, ки он Хуросон аст, ҳамеша зинда аст». Бар зидди истилогарони араб мубориза бурдааст.
11	Синбоди Муғ	Вафот 756	Нишопур (Эрон)	Сардори шӯриши мардумӣ бар зидди Хилофати Аббосӣ (755), бар зидди тарафдорон ва хунхоҳони Абӯмуслими Хуросонӣ буд.
12	Ҳошим ибни Ҳоким (Муқаннаъ)	Соли та- валлуд а. VIII – вафот соли 783	Шаҳри Марв	Бар тараф қардани нобаробарии молу мулкӣ, мубориза бар зидди истилогарони араб
13	Тоҳир ибни Ҳусайн	776-822	Давлати Тоҳириён (Хуросон)	Асосгузори давлати Тоҳириён. Солҳои ҳукмронӣ 821-822
14	Яъқуб ибни Лайс	840-879	Давлати Саффириён	Асосгузори давлати Саффириён
15	Исмоили Сомонӣ	849-907	Таваллуд ш.Балх, вафот ш.Бухоро	Асосгузори давлати Сомониён. «То вақте ки зиндаам, девори Бухоро манам».
16	Абуиброҳим Мунтасир	Вафот 1005	Ҳудуди давлати Сомониён	Баъд аз барҳамхӯрии давлати Сомониён (с.999) бар зидди туркҳо то соли 1005 мубориза бурдааст.
17	Темурмалик	Тавал. асри XII - вафот с.1231	Суғд, ш.Ҳучанди бостонӣ	Сарлашқар, қаҳрамони таърихӣ халқи тоҷик, амир ва раҳбари муҳофизаи шаҳри Ҳучанд дар замони истилои муғул (1220).
18	Маҳмуди Торобӣ	Вафот 1242	Бухоро	Сарвари шӯриши мардуми Бухоро. Бар зидди истилогарони муғул соли 1242, ки ба ғалабаи шӯришгарон анҷом ёфт.

19	Мавлонозода	Асри XIV	Самарқанд	Яке аз роҳбарони шӯриши Сарбадорони Самарқанд бар зидди муғулҳо дар солҳои 1365-1366 буд. «Назар ба он, ки аз тарс ҳалок шавем, беҳтар аст, ки сари худро ба дор ниҳем» - шиори ӯ буд.
20	Восеъ	1845/47-1888	Бекигари Балчувон	Шахсияти таърихӣ, сардори шӯриши халқӣ ба муқобили зулму истибдоди сулолаи манғитиёни Аморати Бухоро.

Суҳбат бо хонандагон нишон дод, ки онҳо ба фаъолият ва амалҳои Куруши Кабир, Спитамен, Ардашери Бобакон, Бахроми Чубина, Муқаннаъ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик, Сарбадорон, Восеъ маълумоти умумӣ доранд. Вале ҳангоми шарҳ додани замон ва макони қаҳрамонҳои қаҳрамонону ватандӯстони номбаргардида 11 нафари дигар ва ғояву муҳтавои бунёдкорию ҷоннисориҳои онҳо душворӣ кашиданд. Албатта, маълумот дар бораи 20 нафар ватанпарвару қаҳрамонҳои гузаштаи миллат таълим ва ташаккулдиҳии дониш, тарбия бо истифода аз муборизаи ватанхоҳонаи онҳо дар раванди таълими таърихи халқи тоҷик, ҷорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ вазифаи муҳими омӯзгорони фанӣ, роҳбарони синф, масъулони корҳои тарбиявӣ дар сатҳи муассисаҳои таҳсилотӣ, идора, раёсати маориф, оила, вазорати ахбори умум буда, он муддати муайянро талаб менамояд. Ин мавод ба мутасаддиёни корҳои тарбиявии беруназсинфӣ, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ пойгаҳи дастрас карда шуданд, то дар оянда аз он истифода баранд.

Ба кӯдакони синни томактабӣ идрок ва баҳодиҳӣ ба симои қаҳрамонони афсонавӣ, ки онҳо зиракию хушёрӣ, часурию далерӣ, тавонмандии ҷисмонӣ, зехну қобилиятҳои махсуси бартарафсозии мушкилотҳоро доранд, хос аст. Онҳо чунин табақаи қаҳрамононро ҳамчун симои қаҳрамони нотарсу часур, зухуроти бузургӣ ва ватандӯстӣ, шердилию мардонагӣ қабул менамоянд.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ идеали худро дар симои шахсони мушахасу наздик (волидон, бобою бибӣ, бародару пайвандон, омӯзгор,

хамсолон, ки сифатҳои мусбати ахлоқӣ доранд, мебинанд. Дар симои шахсони бузургу баруманд, варзишгарони муваффақ, қаҳрамонони филмҳои бадеӣ ва ғайраҳо ва ҳатто ҳайвонҳои дӯстдоштаи худ қаҳрамонию далериро мебинанд, вале на ҳама вақт моҳияти иҷтимоии амалу рафтори қаҳрамонони дӯстдоштаи худро тавзеҳ дода метавонанд. Дар синни наврасӣ бошад, махсусан наврасони муосир меъёри баҳодихӣ ба рафтору амали қаҳрамонони ватандӯсту ватанпарвар то андозае коҳиш ёфтааст. Дар бораи қаҳрамонони ватандӯст фақат аз маводҳои таълимӣ, ки дар дарсҳо маълумот гирифтаанд, кино тамошо кардаанд тасаввурот доранду ҳалос. Ҷойи онҳоро қаҳрамонони филмҳои хориҷию ватанӣ, ҳунармандони сахна, ки суруд меҳонанду нақш меофаранд, одамони пулдору сарватманд иваз намудаанд.

Махсусан, бо хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ҷиҳати додани маълумоти иловагӣ аз роҳи усулҳои гуногун истифода намудем, аз ҷумла: суҳбат бо хонандагон (фардӣ, гурӯҳӣ, коллективона) ва волидони онҳо; тамошои намоишномаҳои театрий ва таҳлили онҳо; тамошои филму барномаҳои воситаҳои ахбори омма оид ба қаҳрамонӣ ва сифатҳои ватандӯстонаи қаҳрамонон бо иловаи баҳсу мунозираҳо роҷеъ ба онҳо; тавсия ва хондани асарҳои бадеӣ, зиндагиномаи шахсони шинохта; намоишномаҳои махсус таҳияшуда; конференсияҳо, семинарҳо, бозиҳои варзишӣ ва мусобиқаҳо; иду ҷашнвораҳои миллий ва умумибашарӣ; ҷамъомадҳои махсус бахшида ба санаҳои таърихӣ кишвар; ярмаркаи китобҳо, ҳафтаҳои фанӣ; тамошои асарҳои санъати мусаввирӣ дар осорхонаҳо; вохӯриҳо бо шахсони шинохтаи эҷодкор ва баруманди мактаб, деҳа, ноҳия ва ғайраҳо.

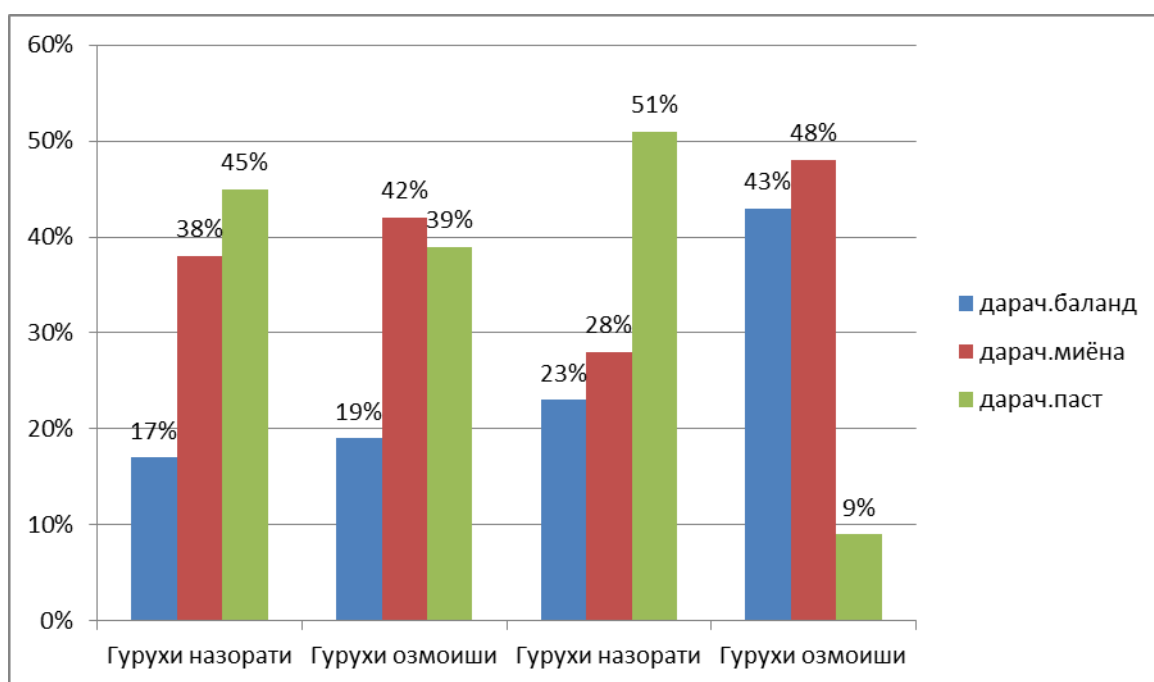
Натиҷаи ниҳии бадастомадаро дар ҷадвали зерин ҷой намудем.

Ҷадвали 4.

№	Гуруҳҳо	Дарачаи ташаккул бо (%)			
	Буришҳо				
		Шумораи хонандагон	Баланд	Миёна	Паст
Натиҷаи озмоиши муқарраркунанда					
1.	Гуруҳҳои озмоишӣ	270 н.	42н./19%	138н./42%	96н./39%
2.	Гуруҳҳои назоратӣ	270н.	35н./17%	130н./38%	105н./45%
Натиҷа баъд аз баргузори корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ					
1.	Гуруҳҳои озмоишӣ	270н.	110н./43%	142н./48%	18н./9%
	Гуруҳҳои назоратӣ	270н.	52н./23%	120н./28%	98н./51%

Диаграммаи 2.

Натиҷаи озмоиши таҷрибавӣ дар гуруҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар давраи муқарраркунанда ва асосӣ

Ба андешаи мо ба болоравии сатҳи донишҳо оид ба омилҳои этнопедагогӣ дар рушди ҳиссиёт ва сифатҳои ватандӯстии хонандагону омӯзгорони МТМУ таъсиргуздор гардидаанд:

- таҷрибаи тарбиявии оила;

- ба фаъолияти якҷоя ҷалб кардани омӯзгорон, хонандагон ва волидон;

- ба фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ҷалб шудан дар муассисаҳои таҳсилотӣ, ки маҷмуи муайяни онҳо ба шаклгирии фарҳанги этнопедагогии ҳар як нафар хурду бузург таъсир расониданд;

- саёҳат ба осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳрҳо, минтақаҳо, ба осорхонаҳои мактабӣ ва минтақавӣ;

- хондани асарҳои бадеӣ-таърихӣ ва тамошои маводҳои намоишӣ: филмҳои бадеӣ ҳуҷҷатӣ, наворҳо бахшида ба ҷашнҳои таърихӣ, идҳо, чорабиниҳои фарҳангии сиёсӣ ва ғайраҳо.

- иштирок дар чорабиниҳои сиёсӣ таърихӣ фарҳангӣ- иҷтимоӣ дар сатҳи МТМУ, ноҳия, кишвар ва ғайраҳо.

Муайян гардид, ки гоя ва андешаҳои наврасон оид ба ватану ватандӯстӣ ба маромнокии ботинии онҳо алоқаманд буда, маромҳо талаботҳои нав ба меъёр, тарзи зиндагӣ, пайравӣ ба амалҳои ҷавонмардӣ ва ғайраҳоро ба вучуд меоранд. Ба самти мусбату арзишманд роҳнамоӣ кардани майлу рағбат, хоҳиш, шавқу завқи наврасон, истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар тарбияти хонаводагӣ ва МТМУ нақши муҳим дорад.

Зарбулмасалу мақолҳо, панду насихат, суҳбат, андарзҳо аз классикони адабиёти тоҷик, қаҳрамонҳои халқи тоҷик муҳити фарҳангу ахлоқи миллии халқро дар худ таҷассум мекунанд, ки он ба тарбия ва иҷтимоишавии кӯдакону наврасон, ташаккулёбии олами маънавии онҳо мусоидат менамоянд.

Ба андешаи мо ба болоравии сатҳи донишҳо оид ба омилҳои этнопедагогӣ дар рушди ҳиссиёт ва сифатҳои ватандӯстии хонандагону омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ таъсиргузор гардидаанд:

1. Таҷрибаи тарбиявии оила. Набояд фаромӯш кард, ки дарки истифодаи одату анъанаҳо, расму ойинҳои таъсиррасонии тарбиявӣ дар аввал дар оила ба вучуд омада ҳамчун омили этнофарҳангии

этнопедагогии он дар тарбия ва ташаккулёбии шахсияти инсон аз рӯзҳои аввали ҳаёт ба ӯ таъсиргузор аст.

2. Ба фаъолияти якҷояи оилавӣ ҷалб кардани кӯдакону наврасон. Маълум аст, ки аз хусусиятҳои тарбияи оилавӣ иборатанд: хусусияти пушида ва маҳрамона доштани муоширату муносибатҳои дохилиоилавӣ; муттаҳидшавии аъзоёни оила дар заминаи муносибатҳои хунии хешу таборӣ; дар намудҳои гуногуни фаъолият (бозӣ, меҳнат, тарбияи хурдсолон, нигоҳубини хурдсолону бузургсолон, рӯзгордорӣ ва ғайраҳо); иштирок намудани кӯдакону наврасон, ки онҳо зинаи аввалину муҳими иҷтимоишавиро аз сар мегузаронанд.

3. Ба фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ҷалб шудан дар муассисаҳои таҳсилотӣ, ки маҷмуи муайяни онҳо ба шаклгирии фарҳанги этнопедагогии ҳар як нафар хурду бузург таъсир мерасонад. Ба монанди иштирок дар ташкилу баргузорию иду ҷашнвораҳои миллӣ дар хонавода ва муассисаҳои таҳсилотӣ.

4. Сифатҳои фардии шахсиятӣ: серҳаракатӣ, талаботҳои маърифатии дониstagирӣ, болоравии дараҷаи рушди худбаҳодиҳӣ, маромнокии шахсию иҷтимоӣ, мавҷудияти майлу рағбат ва имконияти нақши пешбар (лидер) буданро доштан ва ғайраҳо.

5. Мавҷудияти маҳорату малакаҳои ҳамчун пешбар (лидер) эътироф шуда тавоништан дар байни ҳамсолон ва мавқеи фаъолро ишғол намудан бо сатҳи дониш, тафаккури эҷодӣ, қобилияту лаёқати ташкилотчигӣ, таҳаммулпазирӣ ва дигар сифатҳои ҷисмонӣ, ахлоқию маънавӣ.

Дар охир бояд қайд кард ки дар сайёраи Замин зарурияти тарбияи ватандӯстӣ домони васеъ паҳн намудааст. Ҳифз намудану бойгардони арзишҳои маънавию моддии инсон, сулҳ, бародарӣ, баробарии одамон, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои халқу миллатҳои дунё, пешгирӣ ва бартарафсозии ҷангу ҷаҳолат, нобасомониҳои экологӣ ва ғайраҳо на танҳо тарбияи ватандӯстӣ, инчунин ҷаҳондӯстиро талаб менамояд.

Академик Муҳаммад Лутфуллозода дар китоби худ «Чаҳоргонаи тарбия» (2022) вазифаҳои тарбия аз он ҷумла тарбияи ватандӯстиро бо таври зайл пешниҳод менамояд:

- *«тарбия дар руҳи нешрафти ҳаёт, зиндагии осоиштаю муваффақ;*
- *тарбия дар руҳи сулҳу салоҳ ва зиндагӣ бо дигар халқу миллатҳо;*
- *тарбия дар руҳи арзишҳои миллию умумибашарӣ;*
- *аз ҳама муҳим тарбияи ҷаҳонгарой»* [104]

Барҳақ дуруст таъкид кардаанд: «Муҳаммад (с) фармудаанд: *«...муҳаббати Ватан ҷузъе аз имон аст»* ва *«беҳтарин неки ҳамон аст, ки бар халқу ватан нигаронида шуда бошад»* [104]. Набояд фаромӯш кард, ки дар ҷомеаи кунунӣ зерӣ таъсири хатарҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ муҳимтарин ва муқаддастарин арзиш тарбияи ватандӯстӣ буда, маъноӣ меҳру муҳаббат, садоқату дилбастагии хурду бузургсоли ҷомеаро ба мафҳумҳои зодгоҳ, макони зист, кишвар ва олам ва мардумро дар худ ифода мекунад.

ХУЛОСАИ БОБИ СЕЮМ.

Дар ҳар як давраи рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа методҳо, роҳҳо ва воситаҳои таъсиррасонии мақсадноки тарбиявӣ ба шуур, ҳиссиё ва рафтори хонандагон дар оила, муассисаҳои таҳсилотӣ, ҷомеа тағйиру тақмил меёбанд ва дар илми педагогикаи муосир ин раванд бо номи технологияи муосир эътироф гардидаанд. Мақсади онҳо барои ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу усул, воситаҳои самарабахши иҷрои вазифаҳои таълиму тарбиявӣ буда, натиҷагирӣ аз ғайолияти омӯзгорону волидон равона гардида, он имконият медиҳад, ки пешрафти илм таъмин ва раванди таҳсилот тақмил ёбад.

Технологияи этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои таҳсилотӣ зиёдтар ба таъсиррасонӣ ба рафтору амали инсон асос ёфта, дар маҷмӯъ онро технологияи тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ номидан мумкин аст, ки дар таҳқиқоти мо он дар аввал барои муайян кардани вазъи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон ва минбаъд ба ташкили кори озмоишӣ-таҷрибавӣ ва натиҷагирӣ аз он, коркарди ҳулосаю тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳо дар илму тарҷибаи амалӣ бахшида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки вижагиҳои асосии ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилотӣ ва оиларо дар тарбияи ватандӯстии наврасон аз ин инҳо бармеоянд:

- аз имконияти истифодаи фанҳои таълимию фанӣ;
- салоҳияти касбӣ-тарбиятгарии омӯзгорон
- ташкилу баргузори чорабиниҳои таълиму тарбиявии беруназсинфӣ;
- имконияти рушддиҳӣ, худмуайянкунӣ, худбаҳодиҳии наврасон;
- дар таъмини ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилотӣ бо оила барои самарабахшии кори тарбиявӣ;
- Омӯхтани таҷрибаи ҳамдигар дар истифодаи омилҳои этнопедагогӣ ва натиҷагирӣ аз кори тарбиявӣ.

Унсурҳо ва роҳу усулҳои истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстӣ аз насл ба насл дода шуда, вобаста ба пешрафти ҷомеа тағйиру такмил меёбанд ва минбаъд дар амалия истифода бурда мешаванд. Дар ин раванд истифодаи маводҳои намоишӣ, ВАУ, хондани зиндагиномаи одамони обрӯманду асарҳои бадеӣ, иду ҷаншвораҳои сиёсӣ миллий, ҷорабиниҳо бахшида ба санаҳои таърихӣ-сиёсӣ маводҳои таърихӣ- кишваршиносӣ ва ғайраҳо мавриди истифодабарӣ қарор мегиранд. Дар ин амал ривояту дostonҳои қаҳрамонӣ, аз он ҷумла, ғояҳои ватандӯстонаи достони “Ғуруғӣ”, панду насихат, бозиҳои миллий, такмилдиҳии донишу маълумотҳо дар бораи рамзҳои давлатии Тоҷикистон – Суруди миллий, Парчам ва Нишон, ки онҳо ифодагари арзишҳои сиёсӣ, маънавияу ахлоқӣ ва иҷтимоии халқи тоҷик мебошанд, мақоми хосаро ишғол намуданд. Қулли онҳо воситаи тарбияи меҳру садоқат ба Ватан, халқу миллат, ҳиссиёту масъулияти ифтихори ватандорӣ гардидаанд.

Ғоя ва андешаҳои наврасон оид ба ватану ватандӯстӣ ба маромнокии ботинии онҳо алоқаманд буда, маромҳо талаботҳои нав ба меъёр, тарзи зиндагӣ, пайравӣ ба арзишҳои моддӣю маънавӣ ба вуҷуд меоранд. Ба самти мусбату арзишманд роҳнамоӣ кардани майлу рағбат, хоҳиш, шавқу завқи наврасон, истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар тарбияти хонаводагӣ ва муассисаҳои таҳсилоти нқши муҳим дорад.

Зарбулмасалу мақолҳо муҳити фарҳаргу ахлоқи миллии халқро дар худ таҷассум мекунанд, ки он ба тарбия ва иҷтимоишавии кӯдакону наврасон, ташаккулёбии олами маънавии онҳо мусоидат менамоянд. Маҳз ҳамин муҳит омилҳои асосии рушди тафаккур мегардад. Маълум аст, ки онҳо дар навбати аввал падидаи шифоҳии халқ буда, аз рӯи қонунҳои наонавиштаи ҳаёт шакл гирифтаанд ва зиёдтар ҷабҳаҳои мулоҳизаронӣ, пешниҳоди ғояву андешаҳо, монандкунию хулосабарориро дар бар мегиранд. Баъзан ҷунин ақида амалӣ мегардад, ки зарбулмасалу мақолҳо “мақсади гуфта”-и гӯянда ва шунидаю дар умқи фикри хеш коркарду хулосабарорӣ, амалигардонии мақсаду вазифаҳои

шунавандаро дар бар мегирад. Онҳо бо оҳанги таъкидкунӣ, ба ёд овардан, саволдиҳӣ, водоркунӣ, насихат, маҷбуркунӣ ва ғайраҳо ба ҳамсухбати хеш расонда мешавад. Бинобар ин, мо бо омӯзгорону волидони наврасони муассисаҳои таҳсилотӣ пойгоҳӣ пурсишномаи шифоҳию хаттӣ гузаронида, назарпурсӣ намудем.

Раванди таҳқиқот собит намуд, ки дар тарбияи ватандӯстии наврасон чунин методҳои этнопедагогӣ – боваркунонӣ, водоркунӣ, ҳавасмандгардонӣ, ташкилу роҳбарӣ ба фаъолиятҳои беруназсинфӣ наврасон мавриди истифода қарор гирифта, дар ин раванд муносибати фардӣ ба ҳар як наврас пайгирӣ карда мешавад.

Кори озмоишӣ-таҷрибавӣ дар заминаи истифодаи методҳои таҳқиқотии этнопедагогӣ, ки ба методҳои таҳқиқотии умумипедагогӣ асос ёфтааст, ташкилу баргузор гардиданд. Дар раванди он заминаҳои таркибии сифати ватандӯстӣ, ки самти психологӣ, педагогӣ ва иҷтимоӣ доранд, ба ҳисоб гирифта шудаанд. Истифодаи усулҳои суҳбат бо омӯзгорону волидон, омӯхтан ва таҳлили нақшаи чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ, рӯзнома ва қарори маҷлисҳои волидон, ҳисоботи солони роҳбарони синф, ҷонишинони сарварони муассисаҳои пойгоҳӣ оид ба корҳои тарбиявӣ, дафтари қайдҳо оид ба ҳамкорӣ бо волидон, созмонҳои талабагӣ ва ғайраҳо имкон доданд муносибати омӯзгоронро ба тарбияи ватандӯстии наврасон муайян намоем.

Маълум гардид, ки сатҳи донишу тасаввуроти наврасон оид ба қаҳармонони гузаштаи дур, ки яке аз омилҳои муҳими этнопедагогии халқи тоҷик мебошад, хеле маҳдуд аст. Тибқи барномаи озмоишӣ-таҷрибавии кори таҳқиқотӣ ва ҷадвали махсус таҳиякарда бо истифода аз маводҳои таърихӣ, кишваршиносӣ, ёдгориҳои таърихӣ, нақлу ривоятҳои бузургсолон оид ба қаҳрамонҳои таърихӣ ва маъмулу шинохтаи тоҷик (иборат аз 20 нафар) бо пешниҳоди замони зиндагӣ, макони қаҳрамонию ҷонбозиҳои ҷавонмардона, пешниҳоди таълимоту гоҳҳои ватанхоҳиву ватандӯстии онҳо ҷадвал таҳия намудем.

Маълум гардид, ки аз 20 нафар номбаршуда-қаҳрамонони халқи тоҷик, ки аз омӯхтани маводҳои таърихӣ бармеоянд, наврасон фақат дар бораи 9 нафари онҳо маълумоти умумӣ ва нокомил доранд. Ин гувоҳи он аст, ки имрӯз дар низоми тарбияи ватандӯстии муассисаҳои таҳсилоти ва хонавода таъсири тарбиявии омилҳои этнопедагогӣ беҳбудиро металабад.

Технологияи этнопедагогии тарбияи ватандӯстӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва омехташавии фарҳангҳои моддию маънавӣ ниёз ба омӯхтану ҷамъбаст намудан, тасдиқу такмилдиҳии таҷрибаи тарбиявии халқи тоҷикро дорад.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Омӯхтан, таҳлил намудан ва таҷрибаи амалӣ оид ба масъалаи тарбияи ватандӯстӣ тавассути этнопедагогика (педагогикаи халқӣ) ба мо имконият дод чунин хулосаҳоро пешниҳод намоем:

1. Дар раванди ҷаҳонишавии ҷомеа таҳқиқи тарбияи ватандӯстии наврасон яке аз вазифаҳои муҳими соҳаҳои гуногуни илмҳои гуманитарӣ ҷомеашиносӣ, махсусан педагогикаи халқӣ буда, он дар ташаккули ҳиссиёт, шуур ва рафтори маънавӣ- ахлоқии онҳо нақши муҳим доранд.

2. Зарурияти истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар ин раванд аз инҳо бармеоянд: таъсири арзишҳои бегона ва тағйирёбии олами маънавӣ – ахлоқии одамон; таъсири инқилоби иттилоотӣ пазиroy кардан ва воридшавии наврасон ба ғояҳои бегона, камарзӣш гаштани таҷрибаи тарбиявии халқ ба насли наврас, махсусан айёми пурҳассоси наврасӣ, ки он гузариш ба камолоти нави синнусолиро ташкил менамояд; мушкилотҳои иҷтимоӣ, ки ба қонеъ гардондани талаботҳои рузафзуни моддию иҷтимоӣ оварда истодааст ва ғайраҳо. Ин раванд дар ҷомеаи муосир ҷабҳаҳои сиёсӣ, фалсафӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ дошта, асосҳои назариявӣю методологии худро аз ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ афкори адабӣ- педагогии мутафаккирони гузаштаи тоҷику форс ва таҳқиқотҳои илмӣю муосир гирифта, таҳқику баррасии он дар зерхати вазъи иҷтимоӣю иқтисодӣ, сиёсӣю фарҳангии ҷомеа сураат гирифтааст.

3. Арзишмандии истифодаи омилҳои этнопедагогӣ инчунин аз он бармеояд, ки он дар худ таҷрибаи ҳаётии халқро ифода намуда ба иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ равона карда мешаванд ва нерӯи таъсиррасонӣ дар тарбияи шуури ахлоқӣ, ҳиссиётҳои ватандӯстӣ, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, дар рушди илми педагогикаи миллӣ ҳамчун асос, замина, қувваи пешбаранда хизмат менамоянд.[11-М]

4. Омилҳои этнопедагогӣ асоси иҷтимоӣ- педагогии худро дорад ва халқи тоҷик онҳоро дар давоми садсолаю ҳазорсола эҷод, дар таҷрибаи

амалӣ санҷида, вобаста ба шароиту имкониятҳо, зарурияти талаботи ҷомеа мавриди истифодабарӣ қарор дода, онро такмилу тағйир додааст. Онҳо ҷамъи дониш, роҳу усулҳо, восита ва услуби таъсиррасонии иҷтимоӣ, психологӣ, педагогиро дар худ ифода намуда ҳамчун концепсияи тарбияи муҳаббат ба оила, зодгоҳ, Ватан мавқеи меҳвариро дар дostonҳои ривоятӣ, зарбулмасалу мақолҳо, ёдгориҳои фарҳангию таърихӣ, арзишҳои ғайримоддӣ ва ғайраҳо аз насл ба насл дода мешаванд. Имрӯз дар фазои муассисаҳои таҳсилотӣ, хонавода ва ҷомеа имконияту талабот барои истифодаи онҳо ба миён омадааст. Чунки он самти инсонгароӣ дошта инсон аз рӯзи ба дунё омадан дар муҳити хонавода зери таъсири омилҳои этнопедагогӣ, этнопсихологӣ тарбия мегирад ва минбаъд дар мактабу ҷомеа чун шахсияти ватандӯсту ватанпарвар ташаккул меёбад. Дар ин раванд кулли ниҳодҳои иҷтимоӣ иштирок намуда тарбияи ватандӯстии шахрвандони кишварро таъмин менамоянд. Онҳо омили муҳими шаклгирии мафкураи ватандӯстӣ гардидаанд. [10-М]

5. Ватандӯстӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ, психологӣ ва педагогӣ мувофиқи мақсаду вазифаҳои худ сохтори таркибии худро дорад ва он дар бар мегирад: донишу тасаввуротҳо ва ҷаҳонбинӣ оид ба ватану ватандӯстӣ; арзишҳои ватандӯстӣ ва хуввияти миллӣ; ҳиссиёт, эҳсосоту муҳаббат ба Ватан ва сифатҳои иродавии характер, ки дар омодагӣ ба дифоъ, хизмат ба Ватан, сифатҳои мардонагиро дар бар мегирад. [1-М]
[9-М]

6. Аз нигоҳи таносуби иҷтимоӣ –ахлоқӣ сифати ватандӯстӣ ин аввал ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва арзишҳои маънавӣ- ахлоқии он ва беватанӣ, ин дар ҷойи аввал гузоштани талаботу манфиатҳои шахсӣ, сарфи назар кардани арзишҳои маънавӣ, бегонапарастӣ, хиёнат ба ватану мардуми он ва ғайраҳо мебошад, ки аз айёми кӯдакию наврасӣ дар ботину рафтори ҳар як шахс шакл гирифта то охири умр тағйиру такмил меёбад. Ин сифатҳо аввал дар оила, муассисаҳои таҳсилотӣ, фаъолиятҳои ҳаррӯзаи хонандагон тарбия карда мешаванд. [8-М]

7. Дар тарбия ва ташаккулёбии ватандӯстӣ дар ҳамаи давраҳои синнусолии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон хусусиятҳои синнусолии онҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд. Давраи наврасӣ, ки оғоз ва анҷоми он дар илми психология ва педагогикаи муосир гарчанде муддати тулониро фаро намегирад, яке аз масъалаҳои баҳсангез буда, он чун давраи гузариш аз айёми кӯдакӣ ба айёми наврасию навҷавонӣ эътироф гардидааст. Ин айём ба хусусиятҳои фардӣ чинии наврасон алоқаманд буда, дар андешаю ҷаҳонбинӣ ва ҷисми онҳо дигаргуниҳоро ба вуҷуд меоварад, ки ба ҳисобгирии онҳо дар раванди тарбияи ватандӯстӣ аз тарафи волидону омӯзгорон талаб карда мешавад. [9-М]

8. Дар айёми наврасӣ ба вуҷуд омадани мушкилотҳои психологӣ ва физиологӣ сабаби тағйирёбии руҳия, ҳиссиётҳо, мавқеи иҷтимоӣ, муносибат бо одамон ҳодисаҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо мегардад. Дар муассисаҳои таҳсилотӣ омӯзгорон ва дар оила волидон наврасонро на ҳама вақт чун шахсияти арзишманд қабул мекунанд, ки ин раванд ба шаклгирии сифату хусусиятҳои ватандӯстии онҳо низ таъсири номатлуб мерасонад [12-М]

9. Методҳои тарбиявии ватандӯстии этнопедагогӣ ба методҳои умумипедагогии тарбиявӣ тақия менамоянд. Масъалаи коркард ва истифодаи онҳо дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар ҳамаи ҳалқу миллатҳо гуногун буда, маҷмӯи роҳу усулҳо ва воситаҳои таъсиррасонии тарбиявиро дар бар мегиранд. Онҳо мантиқан бо ҳам алоқаманд буда, истифодабарӣ аз омилҳои педагогии панду насихат, зарбулмасалу мақолҳо, бозиҳои серҳаракати миллий, маводҳои осорхонаҳои таърихӣ – кишваршиносӣ, ривояту дostonҳои адабиёти бачагона, ҳунариҳои мардумӣ, одату анъанаҳои оилавию миллий, иду ҷашнвораҳои миллию таърихӣ ва ғайраҳоро дар бар мегиранд. Махсусан, дар шароити муосир шинос намудан ва бой гардондани дониши хонандагон оид ба рамзҳои давлатии Тоҷикистон – Суруди миллий, Парчам, Нишон ҳамчун шиносномаи Ватан нақши муҳим дорад. [6-М] [7-М].

10. Таҳқиқот нишон дод, ки дар тарбияи ватандӯстии наврасон ташкилу баргузории кори озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон дар Барномаи иҷтимоӣ-педагогии “Тарбияи ватандӯстии наврасон бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ” натиҷаи босамарро таъмин намуда, омӯзгорон ва волидон дар ин раванд мувофиқи мақсаду вазифаҳо фаъолона иштирок намуданд

11. Маълум гардид, ки омӯзгору волидон арзишмандии истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро мувофиқ ба хусусияти фанҳои таълимӣ, хусусиятҳои синнусолии хонандагон ва маҳорати дарки маъноӣ онҳо, ҳамчун воситаи рушди тафаккур, панду насихати анъанавӣ дар чараёни корҳои беруназсинфӣ, таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёту рафтор, барқарорсозии муоширату муносибатҳои арзишманди байниҳамдигарӣ, таъкид намудани зарурияти истифодаи вақти ҳолӣ арзёбӣ намудаанд. Волидон бошанд, ба таҷрибаи ҳаётии худ така намуда зарбулмасалу мақолҳоро истифода мебаранд: мувофиқ ба собиқаи волидайнӣ (синнусоли хеш, теъдоди фарзандон ва синнусоли онҳо, сатҳи маълумотнокӣ); фаҳмо ва дастрас будани мазмуну муҳтаво ва мақсад; мувофиқи иҷрои супоришҳо амал кардани фарзандонро маълум кардан; қобили қабул донишони муҳтавои зарбулмасалу мақолҳо аз тарафи фарзандон; дар лаҳзаҳои ҳаётӣ барои боваркунонӣ ва монанду муқоисакунии амалу рафтор ва ғайраҳо. Дар фаъолияти тарбиявии худ волидон ба ҷои зарбулмасалу мақолҳо истифодаи намунаи арзишманди бузургсолон (махсусан бобою бибиҳо), панду аңдарзҳо аз ашъори ниёгон, шахсони баруманд, қаҳрамонони ҷангу меҳнат ва ғайраҳоро пазироӣ намуданд. [1-М] [3-М] [4-М].

12. Ташкилу гузаронидани чорабиниҳои беруназсинфӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон ворид намудани раванди мақсадноку мунтазами шинос ва такмил додани донишу тасаввуротҳо оид ба симо ва сифатҳои ватандӯстонаи қаҳрамонони халқи тоҷикро талаб мекунад. Иҷрои ин вазифа дар кори озмоишӣ –таҷрибавӣ амалӣ гардид ва нишон дод, ки яке

аз беҳтарин сарчашма барои иҷрои ин амал китоби «Тоҷикон» –и академик Б.Ғафуров шуда метавонад. Зеро аз қадимулайём дар педагогикаи халқӣ қаҳрамонӣю ҷавонмардии онҳо дарси ибрат барои хурду бузург барои тарбияи ватандӯстӣ буд ва боқӣ хоҳад монд. [11-М]

13. Натиҷагирӣ аз кори озмоишӣ –таҷрибавӣ собит намуд, ки минбаъд донишу маълумотҳои хонандагон оид ба қаҳрамонҳои халқи тоҷик чун воситаи муҳими тарбияи ватандӯстии хонандагон бо роҳи бо таври мушаххас дастрас намудани маълумотҳо дар зерхати нишони додани замон, макон ва таълимот, ё худ ғояҳои ватандӯстонаи онҳо амалӣ карда шавад. Омӯзгорон набояд бо додани маълумотҳо дар дарсҳо мутаалиқ ба фанҳои таълимӣ маҳдуд гарданд. Бояд ғоя, андеша ва идеалҳои ватандӯстӣ дар мафкураи наврасон устувор қой гирифта намунаи ибрат барои иҷрои амалҳои ватандӯстӣ дар хонавода ва ҷомеа гардад.

14. Дар шароити кунунӣ аз тарафи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои эҳё ва рушди фарҳанги миллӣ, педагогикаи халқӣ ҷорабинҳои махсус амалӣ гардида истодаанд, ки кулли онҳо ба такмили пешрафти этнопедагогикаи миллӣ, бою пурмазмун ва таъсирбахшу самаранокӣ тарбияи миллӣ, болоравии сатҳу сифати фарҳанги тарбиятии волидону омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти мусоидат менамоянд. Дар ин ҷода боз муҳим аст, ки омӯзгорони оянда дар низоми таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ барои истифодаи арзишҳои этнопедагогӣ дар таълиму тарбияи хонандагон омода карда шаванд. Онҳо технологияи этнопедагогикаи миллӣ ва умумибашариро аз худ намуда, дар тарбияи ватандӯстии хонандагон донишҳои хешро истифода баранд. Технологияи универсалии этнопедагогикаи миллиро минбаъд коркард ва амалӣ гардонанд, ки он дар раванди ҷаҳонишавӣ таҷрибаи пешқадам, арзишҳои умумибашариро фаро гирифта бошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИҶРОИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути омилҳои этнопедагогӣ ба принципҳои умумипедагогии тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ таъям намуда таъриху фарҳанги волои гузашта ва имрӯзаи халқи тоҷикро дар МТМУ омӯзгорон ва дар хонавода волидон ҳамчун фаъолияти концептуалии худ қабул намоянд ва насли наврасро дар руҳияи хештаншиносӣ, ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ аз Ватан, дастовардҳои он тарбия намоянд.

2. Ҳангоми банақшагирии чорабиниҳои тарбиявии беруназдарсӣ ба фаъолнокии волидон дар тарбияи ватандӯстии хонандагон аз тарафи сарварони МТМУ, раёсат ва идораҳои маориф махсусан ҷонишинҳои муассисаҳои таҳсилотӣ оид ба кори тарбиявӣ, сарварони Шуроҳои методӣ, роҳбарони синф таваҷҷуҳи махсус дода шавад.

3. Ҳангоми ташкилу баргузории озмуни ҷумҳуриявии «Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст» ба рӯйхати адабиётҳо аз рӯи номинатсияи «Адабиёти муосир», «Адабиёти классикӣ», «Адабиёти бачагона» зиёдтар асарҳои бадеӣ- таърихӣ оид ба қаҳрамонии халқи тоҷик ва таърихи онҳо дохил карда шаванд, ки ба ташаккули дониш, ҳиссиёт, шуур ва рафтори ватандӯстонаи наврасону ҷавонон таъсиргузор мебошанд.

4. Мувофиқи мақсад аст, ки ба нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгори омӯзиши фанни «Этнопедагогикаи халқи тоҷик» ворид карда шавад, то омодагии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ ба роҳу усулҳои истифодабарии таҷрибаи таърихӣ халқи тоҷик дар тарбияи ватандӯстии хонандагон таъмин гарданд.

5. Дар нашрияҳои таълиму тарбиявӣ, таҳия ва нашр намудани дастурҳои таълимию методӣ таҷрибаи пешқадами омӯзгорон, волидон, созмонҳои талабагӣ чамбиятӣ дар тарбияи ватандӯстии насли наврас бо истифода аз омилҳои этнопедагогӣ дар шароитҳои иҷтимоӣ- педагогии муосир дастрас карда шаванд.

6. Тарбияи ватандӯстӣ масъалаи сиёсӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сотсиологӣ, педагогӣ, психологӣ буда, таҳия ва амалӣ гардондани барномаҳои махсуси тарбиятӣ, лоиҳаҳо ва дигар чорабиниҳо дар тарбияи ватандӯстии на танҳо наврасон, инчунин кулли аҳли ҷомеа аз аҳамият холи нестанд.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти анҷомёфта имкон дод шароити иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути истифодаи омилҳои этнопедагогӣ пешниҳод карда шуд. Вале ҳалли ин масъала пурра ва мукамал набуда, таҳқиқи тарбияи ватандӯстии насли наврас тавассути омилҳои этнопедагогӣ, этнопсихологӣ, этнофарҳангӣ ва ғайраҳо аз тарафи муҳаққиқон ба пешрафти илми педагогикаи муосири тоҷик мусоидат хоҳад намуд. Мо танҳо баъзе аз ҷиҳатҳои онро таҳқиқу баррасӣ намудем. Ҷабҳаҳои гуногуни масъалаи мазкур ба таҳқиқотҳои минбаъдаи густурда ниёз доранд.

1. Абдурахимов, Қ.С. Асосҳои маҳорати педагогӣ. Маҷмуаи таълимию методӣ / Қ.С. Абдурахимов. – Бохтар, 2020. - 235 с.
2. Абдуевская Е.П., Баклушинский С.А. Особенности социализации подростка в условиях быстрых социальных изменений [Текст] Е.П. Абдуевская, С.А.Баклушинский. Труды по социологии образования. – Т.III. – Вып.IV. – М.: ЦСО РАО 1995 – с.118-132.
3. Азаров Ю.П. Семейная педагогика [Текст] Ю.П.Азаров СПб; Питер, 2011 – 400с.
4. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. [Матн] С.Айнӣ, Садои Шарқ, 2014 - №10, 38-69с.
5. Айнӣ Садриддин. «Таҳзиб-ус-сибён». [Матн] Садриддин Айнӣ, Душанбе: Маориф, 1994 – с.46. (34с)
6. Авзалов, Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик [Матн] / Х. Авзалов, Б. Раҳимов // 2 қисм.-Душанбе, 1994-185с.
7. Алиев А. Народные обычаи, традиции и их роль в формировании нового человека [Текст] А.Алиев , Дис... докт.пед.наук Махачкала 1968 – 290с.
8. Азизи М.М. Интеграция гражданско-патриотического воспитания в процессе краеведческой деятельности учащихся общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан автореферат дис. ...доктора педагогических наук: 13.00.01 / М.М.Азизи. - Душанбе, 2018. - 57 с.
9. Алиев А.Х. Традиции обучения и воспитания предков - таджиков в контексте современных проблем образования / А.Х. Алиев. (на материалах арийской цивилизаций). АКД. - Душанбе, 2012. - 28 с.
10. Абулкосим Фирдавси. Шахнаме. /Под ред. Жул Мул. - Тегеран: изд. Бехзод, 1375. - 824 с.
11. Андреева Г.М. Психология социального познания. [Текст] Г.М.Андреева. Учеб.пос.для студ.высш.уч.завед. М.; 2000-288 (227-256).

12. Аникин В.П. Об историческом приурочении пословиц, поговорок и загадок. [Текст] В.П. Аникин // Советская этнография 1960, №4, с.44-56.
13. Аникин В.П. Фольклор как коллективное творчество народа. [Текст] В.П. Аникин м.; 1969 – 216с.
14. Антология педагогической мысли таджикского народа [Текст]. М. Лутфуллоев, С. Сулаймонов, Х. Авзалов. –Душанбе: «Матбуот», 2009. – 448 с.
15. Арабов И.А. Воспитание семьянина в традициях восточной культуры. Монография. [Текст] И.А. Арабов, М.; 2008 – 352с.
16. Арабов И.А. Семья и этнокультурные традиции воспитания семьянина. М.: Педагогика, 2004 - 104 с.
17. Арипов М. (Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. [Текст] М.Арипов (Орифи). Душанбе, «Ирфон», часть I, 1962 – 162с.
18. Арипов М. (Орифи). Из истории педагогической мысли таджикского народа. Часть II. [Текст] М.Арипов (Орифи). – Душанбе: Ирфон, 1965. – 190 с.
19. Аристотел. Этика [Текст].: Пер. с греч. Э. Радяева. М.: САБ, 1884. – 370 с.
20. Асрорӣ В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. [Матн] В.Асрорӣ. Душанбе, 1956. 20-40с.
21. Асмолов Г. Культурно-историческая психология и конструирования мира [Текст] Г.Асмолов, Воронеж, 1996.
22. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифзода Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. [Матн] Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода. – Душанбе, 2005.
23. Афгонов М.М. Краеведение как фактор гуманистического и патриотического воспитания. [Текст] М.М.Афгонов. Монография. Душанбе, 2015. – 247с.

24. Афзалов Х., Рахимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик [Матн] Х.Афзалов, Б.Рахимов. Душанбе.1994 -
25. Афзалов, Х. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик [Матн] / Х. Афзалов. -Душанбе: «Матбуот», 2002. – 101 с.
26. Ахмедова З.К. Идеи рыцарского воспитания в истории педагогической мысли таджикского народа. [Текст] З.К. Ахмедова. Диссерт.канд.пед.наук, 2011 – 167с.
27. Ашуралиев М. Тарбияи маънавию ахлоқии мактабиён дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик [Матн] М.Ашуралиев. Монография. Душанбе. 2007. 215 с.
28. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды [Текст] Ю.К.Бабанский. М.: Педагогика,1989. – 560с.
29. Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2015-2020 ва минбаъд то солҳои 2030. - Душанбе, 2014.
30. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстонаи ҷавонони Тоҷикистон дар солҳои 2011-2013. - Душанбе, 2013. 76с.
31. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022”. – Душанбе, 2017.
32. Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г. Этническая социализация подростка [Текст] Е.П.Белинская, Т.Г.Стефаненко, М.; 2000 -
33. Бим-Бад Б.М. Очерки по истории и теории педагогики [Текст] Б.М. Бим-Бад. М. -2003. -269с.
34. Божович Л.И Личность и её формирование в детском возрасте [Текст] Л.И.Божович. М.; 1968 – 464с.
35. Бозоров О. Тарбияи ватандустии мактабиёни хурд тавассути адабиёти бадеии бачагонаи тоҷик дар системаи корҳои синфӣ ва беруназсинфӣ [Матн] О.Бозоров. Автореф.дис...номз.илм.пед., Душанбе, 1991. – 23с.
36. Бромлей Ю.В. Очерки истории этноса. [Текст] Ю.В.Бромлей- М.; Наука 1983 – 412с.

37. Буйдоқов, Х. Хусусиятҳои омӯзиши шахсияти хонандагон ва таълими онҳо // Х. Буйдоқов. - Душанбе, 2010. - 187с.
38. Волков, Г.Н. Этнопедагогика чувашского народа // Г.Н. Волков. - Издательство: Просвещение [Текст] 1956.- 210 с.
39. Волков Г.Н. Этнопедагогика [Текст] Г.Н.Волков Чувашское книж.изд-во. Чебоксары. – 1974 – 322с.
40. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учебник для студентов сред. и высш.пед.уч.заведений. [Текст] Г.Н.Волков, М.; 1999 – 167с.
41. Волков Г.Н. Этнопедагогическая концепция национальной школы. Материалы международной конференции «Национальная школа»: Концепция и технология развития [Текст] Г.Н.Волков М.;1993-с. 43-49.
42. Выготский Л.С. Вопросы детской (возрастной) психологии. [Текст] Л.С.Выготский. Собр.соч. в 6 т., т.4. М.; 1984 – том 4., с.243.
43. Выготский Л.С. Педология подростка. Собр.соч. в 6 томах. Том 4, [Текст] Л.С.Выготский М.; 1984 – с.243-433.
44. Вульф Б.З., Иванов В.Д. Основы педагогики. [Текст] Б.З.Вульф, Д.В.Иванов М.; 2000 – 570с.
45. Гасанов З.Т. Цели, задачи и принципы патриотического воспитания. [Текст] З.Т.Гасанов, М.; Педагогика, 2005. №6 – с.59-63.
46. Гафуров, Б. Тоҷикон (Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) /Б.Гафуров. - Душанбе: Ирфон, 2020 - 976 с.
47. Гафурова Р.Г. Социологические проблемы воспитания [Текст] Р.Г.Гафурова. М.; 1981 – 176с.
48. Гашимов А.Ш. Азербайджанская народная педагогика [Текст] А.Ш. Гашимов, автореф.дисс... докт.пед.наук. Баку. 1970 – 46ч.
49. Гершунский Б.С. Философия образования [Текст] Б.С.Гершунский. М.; 1998 – с.432.
50. Гурьева В.А., Дмитриева Т.Д. и др. Клиническая и судебная подростковая психиатрия [Текст] В.А.Гурьева, Т.Д.Дмитриева и др. М.; 2007 – 448с.

51. Грищенко В.Д. Национальный менталитет и национальный характер [Текст] // Диалог языков и культур в современном мире – Электросталь: Изд-во нового гуманитарного университета, 2012 – с. 44-56.
52. Гулмадов, Ф. Теоретические основы формирования духовно - нравственных убеждений учащихся начальных классов / дисс.докт.пед. наук: 13.00.01 [Текст] / Ф. Гулмадов. - Душанбе, Академии образования Таджикистана, 2016. - 342 с.
53. Давлатзода Ҷ. Низоми муосири педагогии тарбияи шахрвандӣ – ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дис.барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои педагогӣ. –Душанбе, 2022. 392с.
54. Данаева К.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба равандҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистон дар шароити муосир [Матн] К.Х.Данаева. Монография. Душанбе – 2024 – 174с.
55. Дилшод Р. Хамосаи «Гуруғлӣ» ва шинохти он. [Текст] Р.Дилшод. – Душанбе 2019 – 144с
56. Джураев Х.А. Воспитание чувства патриотизма и национальной гордости в процессе реформирования системы образования в Республике Таджикистан. [Текст] Х.А.Джураев. Дис.на соис. ... канд.пед.наук. Душанбе – 2014 –
57. Зарбулмасалҳои машҳур. Тартибдиханда Бозор Тилавов. Мухаррири масъул Раҷаб Амонов [Матн] – Душанбе – 1983.
58. Заробекова Н.М. Подготовка будущих учителей к гражданско-патриотическому воспитанию учащихся [Текст] Н.М.Заробекова, автореф.дисс.на соис....канд.пед.наук. Душанбе, 2010- 26с.
59. Зиёев Қ. Ҷалби ҷавонон ба хизмати Модар-Ватан . Маориф ва истиқлол. Маҷмуаи мақолаҳо. Қисми 1. [Матн] Қ.Зиёев, Душанбе, 2021 – 83-89с.

60. Измайлов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстан [Текст] А.Э.Измайлов. М., 1991 – 188с.
61. Кадыров Б. Педагогические прогрессивные традиции в узбекском народном эпосе и их роль в патриотическом воспитании учащихся. [Текст] Б.Кадыров. Автореф дис...канд.пед.наук, Ташкент,1979-22с.
62. Каландаров А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан [Текст] А.Каландаров Автореф.дис...канд.пед.наук. Душанбе, 2006 – 22с.
63. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы в аналогии с русскими. [Текст] Я.И.Калонтаров. Душанбе, «Ирфон» 1965 – 400с.
64. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ. [Текст] И.Х.Каримова, автореф. дис...докт.пед.наук. Душанбе 2000 – 46с.
65. Каримова И.Х. Культура источник гуманизма [Текст] И.Х.Каримова Душанбе, 1998 –
66. Кармышева Б.Н. Традиции воспитания в таджикском фольклоре [Текст] Б.Н.Кармышева, автореф.дис...канд.педаг.наук. Душанбе 2020 – 20с.
67. Конаржевский, Ю.А. Педагогический анализ учебно – воспитательного процесса и управление школой // Ю.А. Конаржевский.–М.: Педагогика, [Текст] 1986. -232 с.
68. Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак. – Душанбе, 1993.
69. Конжиев, Н.М. Система военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе / Н.М. Конжиев.-М.: Педагогика, 1986. - 144 с.
70. Консепсияи мактаби миллии тоҷик [Матн]. - Душанбе, 1995.
71. Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 2010.
72. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 2006.

73. Константинов, Н.А. Таърихи педагогика / Н.А. Константинов, Е.Н. Медынский, М.Ф.Шаббаева [Текст]. - Душанбе, 1982. – 248с.
74. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016.
75. Кон И.С. Ребёнок и общество [Текст] И.С.Кон М.,1988 – 271с.
76. Кон И.С. Психология старшеклассников. [Текст] И.С.Кон – М.; «Просвещение», 1980 – 190с.
77. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] «Омӯзгор» - №44 аз 3.03.2006 №94
78. Концепсияи тарбияи шахрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
79. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ), Душанбе – 2016 – 64с.
80. Концепсия этнокультурного развития в Республике Таджикистан. [Текст] Народная газета 1998 от 20 марта.
81. Қодиров, Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик // Қ.Б. Қодиров - Душанбе, [Матн] Ирфон, 1998. - 233 с.
82. Қодиров Қ.Б., Давлатов М.Т., Расулов С.Х. Воҷаномии тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ [Матн] Қ.Б.Қодиров, М.Т.Давлатов, С.Х.Расулов. Душанбе, 2008. – 192с.
83. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». [Матн] Душанбе, - 2013 -
84. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» (аз 20 июни соли 2024, № 2049) <https://jumhuriyat.tj/3615-onuni-umuri-toikiston-dar-borai-masulijat-baroi-talimu-tarbijai-kdak.html>
85. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон» аз 16 декабри соли 2022, №332.
86. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қавонон ва сиёсати давлатии қавонон». ш. Душанбе, 23 декабри соли 2021, № 1830 <https://mmk.tj/content>.

87. Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир Поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ [Матн] Саъдӣ Абдулқодир Қосимӣ. Автореф.дис... доктори илмҳои филологӣ. Душанбе, 2023. – 103с.
88. Қурбонов С.М. Ватандӯстӣ ва хусусиятҳои он дар раванди даст овардани истиқлолияти миллӣ [матн] С.М.Қурбонов. Дис. номзоди илмҳои сиёсӣ. Душанбе, 2021 – 174с.
89. Кошифӣ, Хусайн Воиз. Футувватномаи султонӣ. – Душанбе, 1991.
90. Крупская, Н. К. Педагогическое сочинение. В 11 т. / Н.К. Крупская. - Москва, 1958. - Т.1. - 480 с.
91. Кукушкин, В. С. Этнопедагогика: учебное пособие / В.С. Кукушкин (Библиотека педагога-практика) [Текст].-М.: НПО "МОДЭК", 2002. - 304 с.
92. Кукушкин В.С., Столяренко А.Д. Этнопедагогика и этнопсихология. [Текст] В.С.Кукушкин, Л.Д.Столяренко Ростов н/Д: 2000 – 448с.
93. Куц В., Замостянов А. Воспитание и фольклор: возвращение к истокам [Текст] Сост. Н.И.Агарёва, Е.В.Шишкина. Волгоград, 1997 – 54с.
94. Қурбонов, Ш.Р., Исмоилов, В.Б. Муносибатҳои мактаб, оила ва ҷомеа / Ш.Р. Қурбонов, В.Б.Исмоилов [Матн]. - Душанбе, 2006.
95. Латипов Д. Этнокультурное образование и национальное единство. [Текст] Диловар Латипов. Душанбе; Ирфон, 2011 – 316с.
96. Латифзода Д. Эҷодиёти мардумӣ – асоси фарҳанги мардумӣ. [Матн] Д.Латифзода. Душанбе, 2011 – 160с.
97. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики [Текст] А.Н.Леонтьев. М.; 1981 – 584.
98. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика [Матн] – Душанбе, Маориф, 1988 – с.304.
99. Лутфуллоев М. Тоҷикистон – ватанам - ифтихорам. [Матн] М.Лутфуллоев. Душанбе, «Маориф», 1999 – 59с.
100. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат. [Матн] М.Лутфуллоев, Душанбе, «Сарпараст», 2003 – 287с.

101. Лутфуллоев, М. Инсон ва тарбия [Матн] / М. Лутфуллоев. - Душанбе, «Собириён», 2008. - 148 с.
102. Лутфуллоев, М. Педагогикаи башар // М. Лутфуллоев [Матн]. – Душанбе: Саҳбо, 2008. – 144 с.
103. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик // М. Лутфуллоев [Матн]. - Душанбе: «Сифат», 2015. -704 с.
104. Лутфуллозода М. Чаҳоргонаи тарбия// [Матн].М.Лутфуллозода - Душанбе: Дониш, 2022. - 400 с.
105. Макаренко, А.С. Воспитание гражданина [Текст] / А.С. Макаренко / Сост. Р.М.Бескина, М.Д.Виноградова. - М.: Просвещение, 1988. – 301
106. Макаренко, А.С. Маърузаҳо оид ба тарбияи бачагон [Текст] // А.С. Макаренко. - Душанбе, Ирфон, 1980. - 102 с.
107. К.Маркс, Ф.Энгельс, Соч.Т.46, ч.1, с. 470.
108. Мамадносирова М.М. Педагогические особенности использования этнопедагогики в нравственном воспитании девочек – подростков в семье. [Текст] М.М.Мамадносирова. Дис. канд.пед.наук, Д.,2020 –
109. Матвеева, С.В. Воспитание патриотизма у старшеклассников в условиях целостного педагогического процесса в современной общеобразовательной школе [Текст] [Электронный ресурс]: Дис. канд. пед. наук 13.00.01. / С.В. Матвеева.-Нижний Новгород, 2006.- 205 с.
110. Махмудов Ш. Ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар хонандагони синни калони мактабӣ [Матн] Ш.Махмудов, Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ №4, 2002 –
111. Мачидова Б., Иматова Л. Истифодаи зурбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ дар таълим ва тарбияи кӯдакон [Матн] Б.Мачидова, Л.Иматова. Душанбе, 1999 – 37с.
112. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности: Монография. / Б.Маджидова. –Душанбе, 2004. -212с.

113. Мешков, А.Е. Гражданско-патриотическое воспитание учащихся на традиционных ценностях отечественной культуры [Текст] / А.Е. Мешков // Авт. дис. канд. пед. наук. - Москва, 2011. - 31 с.
114. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произв. Пер.с англ. [Текст] М.Мид. Москва, 1988 – 429с.
115. Мирбобоев, М. Ахлоқ ва одоби муошират/М.Мирбобоев, Ф.Рустамова. -Хучанд, 2018.-120 с.
116. Мирзоев Ш.А. Народная педагогика Дагестана [Текст] Ш.А.Мирзоев, Махачкала, 1986 – 23с.
117. Муинова, М.М. Талқини ҳисси худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ дар байни ҷавонон [Текст] / М.М. Муминова // Ахбори ДДХБСТ, №2(38), 2009.
118. Мудрик А.В. Роль социального окружения в формировании личности подростка. Актуальные проблемы воспитания. [Текст] А.В.Мудрик. М., «Знание», 1979 – 40с.
119. Мудрик А.В. Социальная педагогика. [Текст] А.В.Мудрик, Учебник для студ.пед.вузов. М., 2000 – 200с.
120. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. [Текст] Ф.А.Мустаева. М., 2001 – 416с.
121. Мустафокулов Т., Назруллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ [Матн] Т.Мустафокулов, М.Назруллоева. Кулоб, 1994 – 362с.
122. Мухина В.С. Возрастная психология [Текст] В.С.Мухина. М, 2000 – 456с.
123. Назаров Х.Д. Афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар хамосаи «Гуруғлӣ». [Матн] Х.Д.Назаров, автореф.дис...номзади илм.пед., Душанбе, 2022 – 48с.
124. Назриева О.Ш. Истиклолияти давлатӣ ва масъалаҳои мубрами ҷомеаи муосири Тоҷикистон [Матн] О.Ш.Назриева. Монография. Душанбе, Ирфон, 2022 – 152с.

125. Национальные ценности образования: история и современность. Под.ред З.И.Равкина. [Текст] М., 1996 – 295с.
126. Негматов Н. Таджикиский феномен: история и теория [Текст] Н.Негматов. Душанбе, 1997. – 428с.
127. Нездемковская Г.Н. Генезис этнопедагогтики в России [Текст] Г.Н. Нездемковская. Автореф. дис... доктора пед.наук. М., 2012. 62с.
128. Николаев, В.А. Этнопедагогика. Учебное пособие [Текст] / В.А. Николаев. - Орел: ОГУ, 2011. - 219 с.
129. Нуров А. Национальные и общечеловеческие ценности и их роль в нравственном воспитании подрастающего поколения [Текст] А.Нуров – дис. на соис. докт. пед.наук – Душанбе, 2004.
130. Обидов И.О. История развития народного образования в Таджикской ССР (1917-1967). [Текст] И.О.Обидов. Душанбе, 1968-249с.
131. Обухова Л.Ф. Возростная психология. [Текст] Л.Ф.Обухова 359-391с.
132. Общечеловеческое и национальное в историко-педагогическом процессе: Сборник науч.трудов (РАО) [Текст] М., 1991 – 123с.
133. Ожегов С.И. Словарь русского языка (60 000 слов и фразеологических выражений). Новое издание. [Текст] С.И.Ожегов. М., 2006 – 1386с.
134. Орлова Л.А. Национальный патриотизм: нужен ли он нам? [Текст] Л.А.Орлова. Школа и общество, Душанбе, 2003, №2, 14-16.
135. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Душанбе, 26 декабри соли 2018.
136. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019.
137. Пандномаи Анӯшервон.- Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2008.
138. Пахлавонов А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVII [Матн] / А. Пахлавонов. - Душанбе: «Дониш», 1994. - 241 с.

139. Педагогическая антропология. [Текст] М., 1998 – 576с.
140. Педагогическая энциклопедия в 4 кн. - кн.3 [Текст] М., 1966 – 879с.
141. Песталоцци, И.Г. Избранные педагогические сочинения. Т.1. / И.Г. Песталоцци. - М [Текст].: Педагогика, 1981. - 331 с.
142. Пирлиев К.П. Прогрессивные традиции народной педагогики в современном воспитании школьников. [Текст] К.П.Пирлиев: автореф. дис. ...докт.пед.наук. М., 1991 – 36с.
143. Плахов В.Д. Традиции и общество: опыт философско-социологического исследования. [Текст] В.Д.Плахов. М., 1982-220с.
144. Подласый, И.П. Педагогика: Новый курс: В 2 кн. Кн. 2: Процесс воспитания [Текст] / И.П. Подласый. - М.: ВЛАДОС, 1996.- 256 с.
145. Прыгин Б.Д. Социальная психология. [Текст] Б.Д.Прыгин. СПб.- 1999 – с.592.
146. Психологияи синнусолӣ [Матн] Мураттибон Х.Юсупова, Ш.Махмудова, Ф.Юсупова , Душанбе, 2022 – 324с.
147. Пудинаев А. Формирование нравственных качеств личности у студенческой молодёжи (средствами таджикской художественной литературы) [Текст] А.Пудинаев, дис... канд.пед.наук, Душанбе – 1992 – с.182.
148. Раджабов М.Г. Формирования нравственных качеств личности в «Шахнаме» Абулкосима Фирдоуси.[Текст] М.Г.Раджабов – автореф. дис.... канд.пед.наук. Душанбе, 2004
149. Раззоқов Х.С. Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X-XI ва анъанаҳои милли дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ. [Текст] Х.С.Раззоқов, Дисс. ... номз.илм.педагогӣ, Душанбе, 2022 – 177с.
150. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. – Душанбе, 2008. – 296с.
151. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогика. – Душанбе, 2008.
152. Раҳимов Б., Нуров А. Методология ва методҳои таҳқиқоти илмӣ – педагогӣ. [Матн] Б.Раҳимов, А.Нуров. Душанбе, 2022 – 304с.

153. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика [Матн] / Х.Раҳимов, А. Нуров.- Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2007.- 340 с.
154. Раҳимзода Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни : Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 : Душанбе, 2002. - 324 с.
155. Раҳимзода, Х. Оила ва ҷомеа [Матн] / Х. Раҳимзода. - Душанбе, 1999. - 242 с.
156. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. [Матн] Э.Ш.Раҳмонов. Душанбе, 1996 - с
157. Раҳмон, Эмомалӣ. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. -Душанбе, «Шарқи озод», 2007.
158. Раҳмонов, Э. Молодёжь - будущее нации [Текст] / Э. Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон, 1993. - 92 с.
159. Раҳмон, Эмомалӣ. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: «Бухоро», 2013. - 120 с.
160. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: «Ирфон», 2009. - 682 с.
161. Реан А.А. Познания педагогом личности учащихся. [Текст] А.А.Реан. М.; 1990 – 80с.
162. Ризоева Н. Арзишҳои миллӣ ҳамчун заминаи ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас. [Матн] Н.Ризоева «Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф», Душанбе, №2 (30) 2020 – 196с.
163. Роль народных традиций и общечеловеческих ценностей в воспитании молодежи. [Текст] Сб.тез.научно-теор.конф. Ангрен, 1993 – 125с.
164. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», 31.03.2011, № 42-43.
165. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л.Рубинштейн [Электронный ресурс] - СПб: издательство «Питер», 2000. - Онлайн библиотека [http // www.koob.ru](http://www.koob.ru).
166. Рӯдакӣ Шеърҳо. Тартибу тавзеҳи У. Каримов ва С. Саъдиев. — Душанбе: Ирфон, 1974. 217 с.

167. Руссо, Ж.Ж. Педагогическое сочинения [Текст] / Ж.Ж.Руссо. - М.: Педагогика, 1981.- 682 с.
168. Сабури Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия (монография). – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 316 с.
169. Сабуров У.С. Педагогические особенности использования элементов этнопедагогики в трудовом воспитании учащихся. [Текст] У.С.Сабуров, автореф.дис. ... канд.пед.наук, Душанбе,2014 – 25с.
170. Савин Л.В. Этнопсихология. Народы и геополитическое мышление. [Текст] Л.В.Савин., М.; 2019 – 272с.
171. Сайидзода З.Ш. Густариши ахлоқи миллӣ – посух ба паёмадҳои манфии ҷаҳонишавӣ. [Матн] З.Ш.Сайидзода. Душанбе, 2014 – 260с.
172. Салимов Х.К. Педагогические условия воспитания патриотизма средствами национальных подвижных игр и народных традиций. [Текст] Х.К.Салимов. Дис.... канд.пед.наук. Душанбе – 20.
173. Салихов С.Т. Масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон. [Матн] С.Т.Салихов, автореф.дис..номз. илмҳои сотсиологӣ. Душанбе, 2024 – 69с.
174. Саъдии Шерозӣ Бустон. - Маориф ва фарҳанг, 2008, 292 с.
175. Современный ребёнок. Энциклопедия взаимопонимания. [Текст] Под ред. А.Я.Варги. М.; 2016 – 640с.
176. Содиқов, А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ /А.Содиқов.- Душанбе: Ирфон, 1989.-165с. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. - М.: Политиздат, 1972. -303 с.
177. Солиев, А. Самтҳои асосии тарбия ва банақшагирии он // [Матн] / А. Солиев, М. Қосимов, Б. Эшонов. - Душанбе, 2001. -220с.
178. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2009, №206. -Душанбе, 2009.
179. Стачинский Г.А. Этническая педагогика [Текст] Г.А.Стачинский. Санкт-Петербургская академия М РД России. 1977 – с.174

180. Станчинский, Г.А. Теоретические основы этнической педагогики [Текст]. Дис. докт. пед. наук:13.00.01. / Г.А.Станчинский. - СПб, 1998. - 443 с.
181. Стельмахович М.И. Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогики украинского народа [Текст] М.И.Стельмахович, автореф.дис. ... доктора пед.наук Киев, 1989 – 48с.
182. Столяренко, А.М. Психология и педагогика: учеб. пособие для вузов [Текст] / А.М. Столяренко.-М.:ЮНИТИ-ДАНА,2004.- 423с.
183. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн]. - Душанбе, 2020. - 124 с.
184. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони аҳли ҷомеаи мамлакат [Матн].- Душанбе, 4 июли соли 2013.
185. Сухомлинский, В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ [Текст] / В.А. Сухомлинский. -Душанбе: Маориф, 1982. - 520 с.
186. Сухомлинский В.А. Потребность человека к человеку. [текст] В.А.Сухомлинский, М., 1978 – с.26.
187. Суверенитет и этническое самосознания: идеология и практика [Текст] Москва. 1990- с.299.
188. Тазкираи адабиёти бачагона. Иборат аз 4 ҷилд Ҷилди 4. [Матн] Зери таҳрири Р.Амонов. –Душанбе, 1987. 392 с.
189. Тарбияи худшиносӣ ва ифтихори милли. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн]. ПРМ, АТТ- Душанбе: 1999. - 137 с.
190. Тилавов Б. Омилҳои инкишофи зарбулмасалҳо. [Матн] Б.Тилавов, Шарқи Сурх, 1940, №2-3, сах.64-68.
191. Тилавов Б. Поэтикаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. [Матн] Б.Тилавов. Душанбе, «Дониш», 1967 – 80с.
192. Тиллоев Х. Педагогическая система подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию школьников. [Текст] Х.Тиллоев – дисс. на соис ... пед.наук, Душанбе, 1994 – 140с.
193. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома.- Душанбе: “Маориф”, 1979.

- 183 с.

194. Усмонзода Ш. Классификация пословиц и поговорок таджикского народа по тематике/ Ш.Усмонзода// Вестник таджикского государственного педагогического университета. 2020, №6 – с.86-95.
195. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании. [Текст] К.Д.Ушинский. Изб.пед.соч. в 2 т. Под ред. А.И.Пискунова, Т 1. М.; 1974.
196. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии [Текст]: В2т. СПб. / К.Д. Ушинский. - М.: Педагогика, 1964. - 372 с.
197. Файзалиев Дж. Педагогические взгляды таджикско-персидских мыслителей XII-XIII вв на формирование совершенного человека. [Текст] Дж.Файзалиев. Дис... канд.пед.наук. Душанбе, 2007 – 167с.
198. Файзалиев Д.Х. Философия образования таджикско-персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики: диссертация ... доктора педагогических наук: - Душанбе, 2015.- 94 с.
199. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. –Душанбе, 1987. – 376 с.
200. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] Душанбе, 2004 – 600с
201. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Дар зери таҳрири М.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.Маъсумӣ. - Москва,1969. 952с.
202. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте. [Текст] Д.И.Фельдштейн. Вопросы психологии., 1988 №6 , с.31-41.
203. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве времени детства. [Текст] Д.И.Фельдштейн. М.; Флинта, 1997 – 29с.
204. Филонов Г.Н. «Мудрые заповеди народной педагогики» // Предисловие к книге З.Л. Васильцовой. - Хабаровск,1989.- С.3-6.

205. Ғозилов М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо. Душанбе, Дониш, 1973 – 160с.
206. Ғозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Иборат аз 2 ҷилд. [Матн] М.Ғозилов. Ҷилди 1., Душанбе, 1975 – 367с.
207. Ғозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Иборат аз 2 ҷилд. [Матн] М.Ғозилов. Ҷилди 2., Душанбе, 1977 – 584с.
208. Формирование личности: проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Под ред. Г.Н. Филонова. – М.: Педагогика, 1983. -128 с.
209. Халимбекова, М.Х. Феномен патриотизма: философско-культурологический дискурс [Текст]: дисс.канд.философ. наук: 2.00.01 / М.Х. Халимбекова. - Астрахань, 2012. - 178 с.
210. Хаустов, В.М. Патриотическое воспитание как ведущее направление государственной молодежной политики [Текст]: Дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / В.М. Хаустов.-Москва, 2007. - 130 с.
211. Ҳайдарова М.М. Хусусиятҳои педагогии арзишҳои ватандустии донишҷӯён дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ. [Матн] М.М.Ҳайдарова, Автореф.дис.... номз.илм.пед., Хучанд, 2023 – 33с.
212. Ҳусайн, Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Рисолаи “Ҳотамия”. - Душанбе: Адиб, 2009.-320 с.
213. Ҳочиева Ғ. Масъулияти волидайн дар тарбияи фарзанд. [Матн] Ғ.Ҳочиева. –Душанбе, 2009. 144с.
214. Чекунов, Е.В. Педагогические условия патриотического воспитания студентов вузов в условиях глобализации образования [Текст]: Авт. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.В. Чекунов.-Чита, 2006. - 22 с.
215. Чикаева Т.А. Патриотизм как инструмент коллективной идентичност. [Текст] Т.А.Чикаева. Исторические политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики – 2017, №3-1 (77) – с.187-189.

216. Шарифзода Ф., Файзалиев Ч. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон.
[Матн] Ф.Шарифзода, Ч.Файзализода. Душанбе, «Ирфон»,2012–
217. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики
[Текст] / Ф. Шарифзода. - Душанбе, Ирфон, 2010. - 340 с.
218. Шарифзода, Ф. Педагогикаи назарияи инсонофар ва ҷомеаи
фарҳангӣ [Матн] /Ф.Шарифзода. - Душанбе, Ирфон, 2010. - 544 с.
219. Шарифзода, Ф.Педагогика [Матн] / Ф. Шарифзода, И. Каримова. -
Душанбе, Ирфон, 2007. - 320 с.
220. Шаропов Ш.А. Муошират, таъсири мутақобила ва танзими
муносибати одамон. [Матн] Ш.А.Шаропов – Хучанд: «Меъроҷ»,
2009. – 240 с.
221. Шаропов Ш.А. Муошират ва худшиносӣ. – Хучанд: «Меъроҷ», 2012.
– 304 с.
222. Шарипова М.Ё. Муқаддимаи этнопсихология ва таҳқиқоти
этнопсихологӣ. [Матн] М.Ё.Шарипова. Душанбе, 2023 – 154с.
223. Шермуҳаммадов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. [Матн]
Б.Шермуҳаммадов. Душанбе, 1973 – 188с.
224. Шукурӣ, М. Истиқлолият ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ
[Матн] / М. Шукурӣ.- Душанбе: Адиб, 1999.- 160 с.
225. Эльконин Д.Б. Природа детства и его периодизация. [Текст]
Д.Б.Эльконин Изб.псих.труды. М.; 1989 – 351с.
226. Эмомалӣ Раҳмон Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз
25 декабри соли 2019.
227. Энциклопедияи советии тоҷик. Сармуҳаррири илмӣ М.С.Осимӣ.
[Матн] Иборат аз 4 ҷилд. Ҷилди 1.Душанбе, 1978 – 671с.
228. Этнопсихологический словарь. [Текст] Академия педагогических и
социальных наук. М.;1999 – с.342.
229. Allgemeine Grundlagen der Padagogih. Berlin, Volk und Wissen
Wollsegener, 1972. - 399 s.
230. Baguero Torres, P. Kultur und Geschlecht in der Interkulturelle
Padagogik - Frankfurt am Mein Peter Lang, 2009. – 360 s.

231. Jwan. K. Die neue Waldorfschule. - Reinbek bei Hamburg Rowohlt, 2009. – 255 s.

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

**I) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шуданд:**

[1-М]. Одилова Д.Р. К вопросу роль и значение фольклора в процессе патриотического воспитания подрастающего поколения // Наука и образование: новое время. 2016. №4. – С.50-55.

[2-М]. Одилова Д.Р. Таъсири зарбулмасал дар тарбияи насли наврас [Матн] / Д.Р. Одилзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. 2017. №1/4 (49). – С. 210-214. ISSN 2309-6764.

[3-М]. Одилзода Д.Р. Аҳамияти педагогии зарбулмасалҳо барои таълими кӯдакон ва мактаббачагон [Матн] / Д.Р. Одилзода // //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. 2020. №1/3 (77). – С. 110-113. ISSN 2309-6764.

[4-М]. Одилзода Д.Р. Андар аҳамияти педагогии зарбулмасалҳо барои таълими наврасон ва мактаббачагон [Матн] / Д.Р. Одилзода // //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. 2022. №1/1 (95). – С.137-140. ISSN 2617– 5620.

[5-М]. Одилзода Д.Р. Андар тарбияи хонаводагӣ ва ватандӯстӣ тавассути педагогикаи халқӣ [Матн] / Б.Маҷидова, Д.Р. Одилзода // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2023. №3 (35). – С.142-146. ISSN 2617– 5620.

[6-М]. Одилзода Д.Р. Нақши педагогикаи халқӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон [Матн] / Д.Р. Одилзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. (Силсила илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ). №2/4 (105). 2024. - С.109-111.

II) Дастури таълимӣ

[7-М]. Одилзода Д.Р., Комили А.Ш. Андар таъсири унсурҳои этнопедагогика дар тарбияи ватандӯстии ҷавонону наврасон. /Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ганҷи хирад. 2024. – 96 с.

III) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[8-М]. Одилова Д. Ватандӯстӣ ҳамчун заминаи ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-маънавии насли наврас //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Педагогикаи халқӣ ва таҳсилоти муосир: анъана, таҷриба ва инноватсия //– Душанбе. 2019. – С.81-84.

[9-М]. Одилзода Д.Р. О духовно-нравственном, патриотическом и религиозном воспитании подрастающего поколения в таджикской семье [Матн] / А.Ш. Комили, Д.Р. Одилзода // Воспитание подрастающего поколения на основе семейных традиций писателя С.Т. Аксакова и социокультурных основ народов России (к 230-летию со дня рождения С.Т. Аксакова): Сборник научных статей Всероссийской научно-практической конференции. – Ульяновск: УлГТУ. 2021. – С. 143-147.

[10-М]. Одилзода Д. Ташаккули арзишҳои ахлоқиву маънавии насли наврас дар раванди ҷаҳонишавӣ /Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Таҳқиқоти педагогӣ: мушкилот ва дурнамои он дар замони муосир». Душанбе. 2021. - С.287-290.

[11-М]. Одилзода Д.Р. Таъсири омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстӣ [Матн] / Д.Р. Одилзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқоти педагогӣ: дурнамои инкишофи он дар замони муосир“- Душанбе, 20 октябри 2023. – С. 267-290.

[12-М]. Одилзода Д.Р. Нақши таҳаммулпазирӣ дар тарбияи ватандӯстӣ [Матн] /Б.Мачидова, Д.Одилзода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии “Масъалаҳои иҷтимоӣ-психологии оилавии муосир ва роҳҳои устувории он”- Душанбе. 2024. – С. 251-256.

Иҷрои супоришҳо

1. Дар бораи зарбулмасалу мақолахоро дар бораи ватандустӣ медонед, ки

- волидон, бобою бибиҳо дар муҳити хонавода;
- Омӯзгорон дар раванди дарсҳо;
- роҳбарони синф дар ташкилу баргузори чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ истифода бурдаанд.

- кадоме аз онҳо ба Шумо писанд омадааст, ки худатон аз онҳо дар оянда истифода мебаред?

2. Шумо дар кадоме аз ин озмунҳо иштирок намудед ва аз онҳо ба худ чӣ гирифтед:

- Фуруғи субҳи доноӣ...
- Тоҷикистон ватани ...
- Илм фуруғи маърифат...
- Тоҷикон дар масири...

3. Ба кадом ҷойҳои фахрӣ сазовор гардидед?

4. Иштирок дар озмунҳоро барои худ арзишманд қабул мекунед?

5. Дар бораи сифатҳои ватандустӣ иншо нависед ва дар он амалҳои ватандӯстонаи худро тасвир намоед.

6. Ба хотир оред ва тавзеҳ диҳед ба кӣ мутаалиқ аст байти мазкур?

**Атри кафан зи хоки Ватан кардам орзӯ,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок.**

Пурсишнома

Яке аз шартҳои муҳими тарбияи ватандустӣ ин ташаккулдиҳии донишу маълумотҳо оид ба макони зист, оила, маҳалла, деҳа, ноҳия, шаҳр ва кишвар мебошад. Маълум аст, ки дар аёми наврасӣ хонандагон ҳаҷми муайяни донишҳоро аз худ мекунанд, мо пурсиши хонандагони муассисаҳои таҳсилотино оид ба шаҳрҳои қадимаи Тоҷикистон пайгирӣ намудем (нигаред ба замимаи)

Оид ба маълумотҳои наврасон оид ба донишу тасаввуроти онҳо доир ба таърихи шаҳрҳои қадима:

1. Кадом шаҳрҳои Тоҷикистонро шаҳрҳои қадима меномем?
2. Барои чӣ онҳоро шаҳрҳои қадимӣ меномем?
3. Доир ба ин шаҳрҳо чӣ медонед?
4. Шаҳрҳои қадимӣ- таърихии Тоҷикистонро бо кадом қаҳрамонони барумандаш мешиносед?
5. Кадом аз шаҳрҳо ба ту зиётар маъқул аст ва барои чӣ?
6. Ту хоҳиши ба кадоме шаҳрҳои номбаршуда рафтан ва дар он ҷо таълим кардану зиндагӣ намудан дорӣ?
7. Оё ту мехоҳӣ дар Тоҷикистон рӯзи махсус бо номи «Рӯзи Ватандӯстон таҷлил ва ҷашн гирифта шавад?
8. Агар «Рӯзи Ватандустӣ» таъсис гардад, ту онро чӣ тавр ҷашн мегирифтӣ?
9. Кадом ёдгориҳои таърихӣ, фарҳангиро медонӣ, ки дар шаҳри дӯстдоштаи ту боиси ифтихору сарбаландии аҳли кишвар гардидааст?
10. Розеъ бо шаҳрҳои қадимию таърихӣ чӣҳоро доништан мехоҳӣ?
11. Кадом ёдгориҳои таърихино медонӣ, ки дар шаҳрҳои Тоҷикистон арзи вуҷуд доранд?
12. Кадом мавзеъ, макон ёдгориҳои таърихино медонед, ки онҳо боиси ифтихори ватандории мо шуда метавонанд?
13. Кадом ёдгориҳои таърихино медонед, ки он боиси ифтихори ватандории мо шуда метавонанд?
14. Мавзеъҳои таърихии ш. Душанбе кадомҳоянд, ки боиси ифтихор хистанд?

Пурсишнома

Барои наврасон барои муайянсозии донишҳои онҳо оид ба қаҳрамонҳои ватанпарвар.

1. Кадом қаҳрамонони халқи тоҷикро медонед, ки барои озодии ватани худ бо аҷнабиён мубориза бурдаанд? Спитамен, Шерак, Темурмалик.

2. Кадом достону ривоятҳои қаҳрамонони халқиро медонед, ки дар онҳо барои оромии ватан мубориза бурдаанд?

3. Аввалин асари ривояти аҳди қадим, ки ғояҳои ватандӯстиро талқин кардааст кадом аст?

4. Кадом шоири тоҷик дар асари бозаволи худ симои қаҳрамонони ватандӯсту ватанпарварро зиёдтар, ҷазобу эътимодбахш тасвир намудааст?

5. Қаҳрамонҳои ватандӯсти халқи тоҷик, қаҳрамонони Тоҷикистон бо кадом амалҳои худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд?

6. Кадом асарҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати милли Президентони Тоҷикистон Эмомали Раҳмонро медонед, ки дар онҳо қаҳрамонӣ ва сифатҳои ватандӯстии миллати тоҷик баҳои арзишманд дода шудаанд? Онҳоро номбар намоед?

7. Кадом қаҳрамонони халқиро медонед, ки он бо сифатҳои ватандӯстонаи худ дар байни мардум эътироф гардидаанд?

8. Дар бораи қаҳрамонҳои халқи тоҷик кадом нависандаҳо асарҳои бадеӣ – таърихӣ эҷод кардаанд?

9. Оё қаҳрамонони Ҷанги бузурги ватании солҳои 1941 -1945 –ро қаҳрамон халқӣ, ватандӯсти ҳақиқӣ номидан мумкин аст?

10. Барои ватандӯсту ватанпарвари ҳақиқӣ шудан нақшаҳои шахсии худро доред ва онҳоро кай, чӣ тавр ва дар куҷо амалӣ кардан мехоҳед?

11. Оё маротибае бае худатон кирдору амал ва рафтори ватандӯстонае иҷро кардаед? Кай, дар куҷо ва кадом ҳолату вазият.

12. Барои ватандӯсти ҳақиқии бочасорату соҳибирода гардидан дар худ кадом сифатҳои шахсиятро тарбия ва такмил додан мехоҳед?

13. Ба хизмати ҳарбӣ рафтан ва дар ҳифзи марзу буми Ватан иштирок карданро барои худ ҳатмӣ мешуморед ё не? Барои чӣ?

14.Шумо ба афсарону муҳофизатгарони Ватан чӣ гуна муносибат доред?

Пурсишнома

Барои наврасон бо мақсади муайян кардани омилҳои таъсиррасон дар шаклгирии хислату сифатҳои ватандӯстона бар онҳо.

1. Кадом хислатҳои ватандӯстонаи қаҳрамонони идеалии худро дар худ мебинед ва онро қабул кардан мехоҳед?

2. Кадом сифатҳои ватандӯстона волидонро ҳамчун намуна ба худ қабул мекунед?

3. Дар шаклгирии ҳиссиёт ва сифатҳои ватандусти Шумо кадом сифатҳои шахсиятии омӯзгорон таъсир мерасонанд?

4. Кадом хислатҳои ватандӯстонаи омӯзгоронро ба худ ҳамчун намуна қабул мекунед?

5. Шахси идеалии ватандӯст ва ватанпарварро дар симои кадом қаҳрамонон зиёдтар мебинед?

6. Дар оила кадоме аз хислатҳои волидайн: падар, модар, бибӣ, бобо, ба Шумо дар шаклгирии ҳиссиёту сифати ватандӯстӣ таъсир мерасонад?

7. Кадом зарбурмасалу мақолаҳои халқиро медонед, ки дар тарбияи ҳиссу сифатҳои ватандӯстонаи Шумо дар хонавода ва мактаб волидону омӯзгорон истифода мебаранд?

8. Ба тарбия ва камолоти ҳуқуқӣ, ахлоқӣ –ватандӯстии Шумо оила ё мактаб зиёдтар таъсир мерасонад?

9. Кадом шоирону нависандагонро медонед, ки онҳо дар асарҳои қаҳрамониҳои ватандӯстонаи фарзандони тоҷикистониро тасвир кардаанд?

10. Оё ёдгориҳои таърихии ватани худро сарчашмаи ҳиссиёту рафтори ватандӯстонаи худ қабул мекунед? Барои чӣ?

11. Кадом амалу рафтор ва гуфтору сифатҳои қаҳрамонони халқӣ барои Шумо арзанда мебошанд ва онҳоро қобили қабул медонед?

12. Китобҳои бадеӣ таърихиро мутолиа намудед, ки онҳо ба руҳия ва ҳиссиёти ватандӯстии Шумо зиёдтар осор гузошт?

13. Кадом филмҳои таърихиро тамошо кардед ва медонед, ки қаҳрамониҳои ватандӯстонаи халқамонро ифода менамоянд?

14. Шумо кадом одамони касбу корро гуногунро ватандӯст ва қаҳрамони идеалии худ ҳисоб мекунед?

15. Дар шароити кунуни ҷомеа, масалан ҳозира ҳамин ҷо киро ватандӯсти ҳақиқӣ ҳисоб менамояд? Барои чӣ?

Замимаи 5.

Пурсишнома

Бо мақсади муайянсозии ҳуди фаҳмиши волидон оид ба ватандӯстӣ ва вазъи тарбияи ватандӯстии фарзандон аз тарафи онҳо дар муҳити хонаводагӣ мо чунин саволҳоро ба онҳо пешниҳон намудем.

1. Шумо худро ватандӯстори ҳақиқӣ ҳисоб мекунед?
2. Ватанадӯстории худро дар иҷрои кадом амалу рафтори худ исбот намуда метавонед?
3. Шумо боварӣ доред, ки фарзанди худро дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия намудаед ва ба воя расонда истодаед?
4. Дар тарбияи ватандӯстии фарзандонатон аз кадом роҳу воситаҳо айни замон истифода бурда истодаед?
5. Оё шумо дар тарбияи ватандӯстии фарзанд худро ва аҳли оилаатонро ҳис мекунед?
6. Фарзанд, наздикону пайвандон (чанд нафар) дар Артиши миллӣ хизмат намуда қарзи фарзандии худро иҷро намудаанд?
7. Аз дирӯзу имрӯзи фарзандону пайвандон ҳамчун шахси ватандӯсту ватанпарвар ифтихор менамояд?
8. Ба андешаи Шумо фарзандонатон шахсияти ватандӯст шуда метавонанд? Барои чӣ?
9. Барои ватандӯст ба воя расидани фарзанд Шумо аз кадом одату анъана, омилҳои тарбиявии мардум истифода бурдед?
10. Дар тарбияи ватандӯстии фарзандони Шумо кӣҳо ва чӣҳо бештар мадад мерасонанд: ҳамсар, бобо, бибӣ, хешовандон, омӯзгорони мактаб, адабиёти бадеӣ, тамошои маводҳои намоишӣ (беҳтаринашро номбар намоед).
11. Кадом зарбурмасалу мақолҳои халқи тоҷикро медонед ва онҳоро дар тарбияи ватандӯстии фарзандони худ истифода мебаред?
12. Оё дар оилаи шумо шачираи (дарахти- геноологӣ), ки муносибатҳои хунии хешу табориро доранд? Шумо аз он чӣҳоро доништа гирифтаед?
13. Кадом ҷашну маросимҳо аҳли оила ва хешовандону дӯстони Шуморо муттаҳид менамояд?

Замима 6.

Саволҳо барои назарпурсии омӯзгорон оид ба истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасон

1. Аз кадом омилҳои этнопедагогии халқи тоҷик дар тарбияи ватандӯстии хонандагон истифода мебаред?
2. Хонандагон ба кадоме аз омилҳои баррасӣ кардаатон зиёдтар таваҷҷуҳ медиҳан?
3. Оё хонандагони Шумо ба масъалаи истифодаи омилҳои этнопедагогӣ дар дарс ва берун аз он таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд?
4. Ба андешаи Шумо муҳимтарин воситаи тарбияи ватандӯстии кадом омилҳои этнопедагогӣ шуда метавонад?
5. Дар кадом ҷорабиниҳои беруназсинфӣ истифода бурдани омилҳои этнопедагогӣ арзишманд шуда метавонанд?
6. Барои ташкилу баргузории ҷорабиниҳо роҷеъ ба тарбияи ватандӯстии хонандагон бо истифодаи этнопедагогӣ кадом вақтро қулай ва арзишманд ҳисоб мекунед?
7. Дар тарбияи ватандӯстии хонандагон аз кадом одату анъанаҳои тарбиявӣ дар муҳити хонавода истифода мебаред?
8. Дар тарбияи ватандӯстии хонандагон бо истифодаи маводҳои этнопедагогӣ ба омӯзгорони кадом ҷанҳои таълимӣ ҳамкорӣ доред?
9. Таъсири омилҳои этнопедагогиро дар тарбияи ватандӯстии хонандагон дар чӣ мебинед?
10. Сабаби камтаваҷҷӯхӣи хонандагону волидонӣ онҳо дар истифодаи маводҳои этнопедагогӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагону волидон дар чӣ мебинед?
11. Калом зарбумасалу мақолҳоро медонед ва дар тарбияи ватандӯстии наврасон истифода мебаред?
12. Кадом шоирони гузашта ва муосирро медонед, ки онҳо қаҳрамонҳои ватандӯстони фарзандони фарзонаи халқамонро бо тори назм кашидаанд?
13. Омӯзгорони кадом ҷанҳои таълимӣ дар тарбияи ахлоқии шогирдонӣ худ аз омилҳои этнопедагогӣ зиёдтар истифода мебаранд?
14. Кадом амалу рафтор ва гуфтори сифатҳои қаҳрамонӣ халқӣ барои Шумо арзанда мебошанд ва онҳоро ба худ қобили қабул медонед?
15. Оё ҳуди шумо ҳам аз омилҳои этнопедагогӣ истифода мебаред ҳангоми: муошират бо ҳамдигар; муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар раванди дарс (фаъолияти таълимӣ – омӯзиши ҷанҳои дарсӣ), бозӣ, меҳнат, муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар хонавода, мактаб, кӯча, фарҳангу фароғат ва ғайраҳо)? Номбар намоед ва мухтасар тавзеҳ диҳед!
16. Барои маълумот ҳосил кардан оид ба идеалҳои ватандӯстӣ аз кадом сарчашмаҳо истифода мебаред?
17. Дар намоишномаҳои театрии симои кадом қаҳрамонҳои ватандӯстонаи халқи худро дидан мехоҳед?

